Рік XII. Р. 1903 кн. I. Т. LI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XII Jahrgang. 1903, I B. B. LI.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 28/II с. с. 1903.

Рік XII. Р. 1903 кн. I. Т. LI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяції під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XII Jahrgang. 1903, I B. B. LI.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 28/II с. с. 1903.

Зміст LI тому.

1. Острозька траґедія, розвідка Павла Житецького с. 1—24
2. Кілька грамот Володислава Опольського, подав Михайло Грушевський . . . . с. 1—8
3. З історії нашої фільольоґії — Три галицькі граматики (Іван Могильницький, Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський), написав др. Осип Маковей (конець буде) . . . . с. 1—58
4. Miscellanea: Кілька документів до історії сільського духовенства в Галичині XVII—XVIII в., под. Михайло Зубрицький . . . . с. 1—12
5. Наукова хроніка: Причинки до історії руської штуки в давній Польщі (етноґрафічній), написала Марія Грушевська . . . . с. 1—13
6. Бібліоґрафія (рецензиї й справоздання, зміст на с. 66) . . . . с. 1—67
7. Показчик до тт. XLV—L Записок Наукового Товариства імени Шевченка . . . . с. 1—14

Inhalt des LI Bandes.

1. Die Tragoedie von Ostroh, eine litterarische Untersuchung von Paul Żytećkyj . . . . S. 1—24
2. Einige Urkunden von Vladislaus von Oppeln, mitgetheilt von Michael Hruševśkyj . . . . . . S. 1—8
3. Aus der Geschichte der ruthenischen Philologie — Drei galizische Grammatiker (I. Mohylnyćkyj, J. Levyćkyj, J. Lozynśkyj), von Dr. Joseph Makovej (Fortsetzung folgt) , ... S. 1—58

4. Miscellanea: Einige Aktenstücke zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit in Galizien im XVII—XVIII Jahrh., mitgetheilt von Michael Zubryćkyj . . . . . S. 1—12
5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der ruthenischen Kunst im alten (ethnographischen) Polen, von Marie Hruševśka . . . . S. 1—13
6. Bibliographie . . . . S. 1—67
7. Inhaltsverzeichniss des XI Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XLV - L) . . . . . S. 1—14

Inhalt des L Bandes. 1. Zwei Verkaufscontracte aus dem Anfange des XVI Jahrh., mitgetheilt von M. Hruševśkyj, S. 1—6; 2 Dr. Eustachius Terlećkyj, Erinnerungen und Documente, von Dr. I. Franko, S. 1—64; 3. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Fortsetzung folgt), S. 1—37; 4. Miscellanea, S. 1—15; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das J. 1901 (Schluss), S. 1—22; 6. Bibliographie, S. 1—48.

Inhalt des XLIX Bandes. 1. Lucian Kobylycia, eine Episode aus der Geschichte des Huzulenlandes in der ersten Hälfte des XIX Jrh., von Dr. I. Franko, S. 1—40; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheilt von V. Hnatiuk (Schluss). S. 165—272; 3. Miscellanea, S. 1—8; 4. Wissenschaftliche Chronik: Kijever Miniaturen beim Psalter Erzb. Egberts von Trier in Cividale, von M. Hru ševśkyj, S. 1—11; 5. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des XLVIII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Geschlechtes der Bybelśkyj, gesammelt von Jan Prochnicki, röm.-kath. Erzbischof von Lemberg, mitg. von A. Kryžanovśkyj, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševśkyj, S. 1—12; 2. Der Heilige Clemens im Chersonnesus, Beiträge zur Geschichte der altruthenischen Legende. von Dr. I. Franko, S. 45—144; 3. Miscellanea, S. 1—15; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—25; 5. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des XLVII Bandes. 1. Der Kosak Plachta, ein ukrainisches Volkslied, gedruckt im J. 1625, von Dr. I. Franko, S. 1—28; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitg. von V. Hnatiuk (Fortsetzung) S. 69—164; 3. Zum Andenken an Alexander Lazarevśkyj, von M. Hruševśkyj, S. 1—10; 4. Miscellanea S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—46.

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Bandes.

Острозька трагедія.

Розвідка Павла Житецького.

Приводом для написаня поданого в прилозї до отсеї розвідки „Ляменту“ та „Придатка“ була нещаслива подія, що стала ся в м. Острозї в 1636 р., і звісна у сучасних під назвою „Острозької траґедиї“. Дїло було таке. Панею Острога була в ту пору внучка кн. Константина Константиновича Острозького, вдова по воєводї і великім гетьманї литовськім, Анна-Альойза Ходкевичева, звісна єзуїтська преподобниця. За намовою єзуїтів вона звелїла своїм слугам забрати з замкової Богоявленської церкви домовину з тїлом її батька, кн. Олександра Константиновича Острозького, що вмер іще в 1603 р. в православній вірі, і перенести її до збудованого нею костьола при острозькій єзуїтській колеґії. Сеї грабівлї доконано в ночи, першого дня Великодня 1636 р., і вона викликала велике обурене серед православних міщан Острога, якого відгуки знаходимо в „Ляментї“. Автор його так обертає ся до єзуїтів, що опанували душу Анни-Альойзи:

> И на щож ся вам выйшло, презацныи отцеве,
> Жесте к тому прывелы поцтивую матрону,
> Же єстъ тѣло порушене отца єи з гробу?
> Снат ся нынѣ молитвы даремне мовляютъ,
> Бо тѣла людские покою в гробѣхъ не мают.

В сьому обуреню й лежить психольоґічний підклад острозької подїї, що стала ся під сьвіжим вражінєм сьвятокрадного вчинка, який нарушив почутя православних. Другого дня рано, тоб то другого великодного сьвята, в понедїлок по службі божій народ вийшов з Богоявленської церкви на звичайний хрестовий

обхід або „процесію“. В ту саму пору вертала з костьола Анна-Альойза в кариті, з довгим поїздом, окружена своїми двораками й слугами. Вона мусїла переїздити міст, що вів до замка, майже по при саму браму Богоявленської церкви. Та тут стояли купи народа, що вийшов з процесією, і на розказ — зробити дорогу княгинї, відповіли явним непослухом. По сьвідоцтву „Додатка“ до „Ляменту“ один міщанин ударив панського гайдука; своєю чергою візник, що сидїв на козлї княжої карити, почав пугою бити людий, наказуючи їм розступити ся. Люди вхопились за дрючє. Панські слуги, бачучи, що не жарт, добули шабель. Почала ся бійка. Сама княгиня сидячи в кариті благала одних і других покинути бійку, але вже було за пізно.

Ось як описують дальші події єзуїти в зложенїй із сеї нагоди брошурі для прославленя Анни-Альойзи:[1])

„Злість схизматиків була страшенна. Провідники бунту йшли на шаблї, йшли в огонь, готові погинути тїлом і душею, аби лише дібрати ся до своєї панї й помстити ся на нїй. Та тим часом на поміч мілїції, що боронила княжну, почали прибувати до міста з поблизьких місцевостий власти зі сьвіжими силами і втихомирили бунтївників; одних із них забивали на місцї, иньших заковували в кайдани і замикали в темницях, а коли не стало кайданів і ланцюхів, держали їх під сторожею в приватних домах. Трибунал, що судив сю справу, видав декрет, яким усї бунтївники були засуджені на смерть — хто з четвертованєм, хто з відрубанєм рук, зв箭аренєм у смолї, колесованєм, обідранєм живцем зі шкіри. Коли відомість про сей декрет розійшла ся між бунтївниками, плач і несьвітський лємент наповнив усе місто. Нарештї звязаних бунтївників повели на замок. Вони йшли спустивши голови, блїді, помертвілі зі страху перед карою. Та коли вони ждали читаня суворого засуду, почули з уст своєї панї милостивий декрет. Княжна велїла розкувати їх, покликала до їдальнї і там частувала. Ся доброта була причиною, що деякі почули в собі прихильність до сьвятої унії, але иньші, ще дужше сердиті на сю доброту й ласку, трівали з своїм упорі й лихій вірі. Та про те ясновельможна панї мала ту потїху, що з сього приводу, наслїдком прогнаня з маєтностий княжни, силою трибунальського декрету, 46-тьох

---

[1]) Życie ku podziwieniu chwalebne... Anny Aloizyi, Xiężny Ostrogskiej, 1698 c. 41—5.

схизматицьких попів, католицька віра почала тут розширяти ся, а схизматицький упір по троха меньшати, так що по якімось часї навіть самі попи приставали до унії“.[1])

Про прогнане схизматицьких попів нема згадки анї в „Ляментї“ анї в „Додатку“; в сїй остатнїй віршї згадано лише про потягане попів на протокол, де один говорив ось так:

„Єслы вам идет о свои зелживости,
Нам теж о святости:
Для того вам з дороги не уступили,
Босмо ся были па тое спорядыли,
Жебы поцтивост впрод Богу отдали, —
Вы не вытръвали“.

В обох віршах нїчого не згадано про великодушність Анни-Альойзи, що нїби то помилувала винуватих. Навпаки, в „Додатку“ змальовано образ караня „подъ час ярмарку“ в Острозї:

Тамъ килку мещан мечемъ прикро стято,
Четвертому уши и носа утято,
А оные трупы ховать заказали,
Псомъ торъгати дали.

Правда, автор говорить про себе, що він „на тое не смотрилъ очима своима“, але покликаєть ся на сьвідоцтво людий „зацныхъ“. Він говорить про католиків з поміркованем, а про княжну Острозьку з пошаною, називаючи її „поцтивою матроною“. Він навіть входить в її духовий стан, коли вона була змушена тїкати на кладовище, й плакала там під час бійки.

Южъ я — каже автор — на обѣ сторонѣ правду прызнати мушу,
А похлѣбоватъ жадному намнѣй ся не кушу.
Пане Боже, пожал ся обоихъ прыгоды,
Межы духовными так великои незгоды!

Відкиж та „незгода“? Він відповідає:

Не дывно, же герезию з свѣта затлумляютъ,
Але дывно, же своиж власные члонки забивают.

В питанях релїґійної совісти він хоче стояти по над партіями:

Єсли святости костельные велце шануємо,
Для чогож и церковным топ чести уймуємо?

Він домагаєть ся толєранциї для всїх релїґій, бож

[1]) С. Голубевъ, Петръ Могила и его сподвижники. Кіевъ 1899. Томъ II, стор. 153, 222—223.

Кождый своим способомъ хвалит Пана своего,
И всякий потребует ласки его.

Бажаючи заховати повну безсторонність супроти ворожих партій, він одначе на всї людські вчинки глядить з високости загально-людської справедливости, тим то й стає в обороні слабих та пригнїчених не з самого лише почутя кровного та духового спорідненя з ними. В усякім разї не диво, що й се почутє, опираючись на високий сьвітогляд автора, прориваєть ся в многих місцях обох вірш. Особливо зворушує в „Додатку“ згадка про славну бувальщину нещасного міста, на який наскочила та страшна хуртовина:

О ты, Острогу, мѣсто справедливое,
Тыс было хлѣбомъ завжды приходневи,
Ты убогому маткою было студентови.

І треба стазати, було таки що згадати. Не забуваймо при тім, що в рядах студентів острозької школи були такі люди, як Йов Княгиницький і гетьман Петро Дорошенко-Сагайдачний, і що з друкарні острозької вийшла славна острозька Біблїя. Все се було ще так недавно, в 80-их роках XVI в., а тепер, завдяки релїґійній ревности тої самої Анни-Альойзи, школа основана її дїдом уже пропала, а друкарня ледво-ледво дихала, мабуть до 1640 р. Із передмови до вірш можна бачити, що вони написані того таки 1636 р., два місяцї по самій кровавій острозькій драмі. Автор заховав своє імя під ініціялами М. Н., але міркуючи по датї „з Ровного, з найубожшей школы“ можна думати, що се був її учитель, один із репрезентантів українсько-руської просьвіти, що в нїй шукав дороги для відродженя само-стійного житя українського народа. Нема потреби розводити ся тут про характер тої просьвіти, чужої для католицької Польщі своїми цїлями, а близької їй своїм методом і способами. Отся близкість і виявила себе поперед усього в богатьох місцях передмови.

В дусї того воєнного віку автор порівнює працю письменника з подвигом вояка, який „живот свой яко бы на шанцъ выставляет,“ аби заслужити „несмертелную славу“, і думає, що обовязок письменника лежить у присьвяченю своїх праць, „ростропне и мудре написанныхъ, княжатомъ и монархом“ для збільшення й розповсюдження їх слави. Хоча він і не вважає себе чоловіком визначним „в науцѣ и довтѣпѣ“, та про те „мудрых наслѣдуючи“ присьвячує „книжечку“ свою київському митрополитї Петрови Могилї, аби виявити йому свою пошану за те, що він полюбив науку, „кохаючы ся в читаню книг

потребных“. Він згадує про недавній подвиг Петра Могили, який „коштом не малым“ розширює в Київі науку. Не маючи иньшого дарунка для свого патрона, він просить його приняти „тые вѣршыки“.

Що до мови сеї передмови і самих вірш, то се ряба мішанина польских елементів з українськими. Можна навіть думати, що вірші були написані з разу по польськи, а потім переписані по славяно-руськи: в тій остатній редакції виявились уже більш або менше виразно прикмети української мови, фонетичні й морфольоїічні. Підставою для такого здогаду служать подибувані иноді сліди польського риму, зіпсованого при славяноруській транскріпції, прим.:

> Не смотрено того, кто на кого замѣрилъ,
> Быле бы ударылъ.

Очевидно в польськім оріїіналї замісь остатнього слова стояло: uderzył. На основі всього сказаного можна б думати, що з виїмком реліїійно-соціяльного настрою в наших віршах майже нема нічого народного українського, але ся думка не може устояти ся, коли приглянемось їх віршовій будові.

В першій вірші рядки нерівноскладові, від 13 до 17 складів, і при тім розставлені вони без ніякої сіметрії: в першій парі рядків, звязаних із собою римом, перший рядок має 17 складів, другий 15; у другій парі рядків перший рядок 16 складів, другий 14; у третій парі перший рядок 14, другий 15 і т. д. Декуди слово з одного рядка переносить ся до другого, розриваючи зміни рядка (enjambements), як ось:

> На послугу такъ великую, которая небесного
> Монархи великои моцы округу земного.

Ся остатня обставина ясно показує, що автор „Лямента“ силкував ся як мога написати віршу силябічну, пильно вважаючи на рим, який признавав головною прикметою віршованої форми, та при тому не дбав про рівне число складів у рядках, обовязкове в силябічних віршах.

Те саме бачимо й у другій вірші „Придатокъ до Ляменту“. Здавалось би, вона написана сафічним розміром: кожда строфа, крім першої й третьої, складаєть ся з 4 рядків, але число складів мало в котрій строфі видержує приписаний для неї розмір; і тут вірші неоднако-складові, мають по 10—16 складів.

Як вияснити сю неоднаковість складів?

Недавно була висловлена думка, що се по просту недотепно зложені вірші, які зародили ся на Україні ще при кінці XVI в. в Острозькій Біблії 1581 р. До тогож часу належать і правильні, тоб то рівноскладові силябічні вірші. Перший тип віршів, чим близше до кінця XVII в., виходить з уживаня, полишивши глубокі сліди в укр. народній поезії, бо „між формою українських дум і вірш у стилю Острозької Біблії виявляєть ся схожість, що сьвідчить про ґенетичну залежність“.[1])

Книжка, з якої ми виписали отсї рядки, визначаєть ся богацтвом віршового матеріялу і кидає богато сьвітла на народну пісенну творчість, слідячи в ній культурні впливи науки і школи. І ми нічого не маємо проти тої думки, що подані далї вірші належать до ряду „недотепно збудованих“, правдоподібно — автором не гаразд вправним у силябічнім віршуванню. Та чи можна розмір дум пояснити лише лихою технікою силябічного віршування, перенесеного в народ, себ-то присвоєного творцями дум? І в такій нашій догадці нема нічого неподібного до правди, лише під одною умовою, щоб були прояснені причини, які нахиляли українських віршотворців до нарушеня рівної лїчби складів у віршах.

Відомо, що силябічне віршування найбільше люблять ті язики, в яких наголос займає певне стале місце в слові, прим. язик польський, де в кождім слові наголос усе стоїть на передостатнім складї. Завдяки тій нерухомости наголосу одиноким тривким і певним реґулятором міри в віршах являєть ся їх рівноскладовість. Та се, звісно, зверхня, аритметична міра, оживлювана хиба присутністю цезури, що дїлить рядок на дві більше менше рівні половини.

Зовсїм не се бачимо в нар. піснях українських чи великоруських: тут панує рухомий наголос, на якому й опираєть ся віршова міра. Одиницею міри являєть ся тут не склад, а стопа, і то не метрична (ямб, хорей і т. и.), а синтактична, зазначена льоґічним, чи краще сказати, риторичним наголосом, при чім саме місце наголосу в стопі може бути неоднакове. Синтактична стопа може збігти ся разом з цезурою, тобто рядок пісні може, як і рядок вірші, дїлити ся на дві половини; але пісенна стопа зовсїм не те саме, що цезура: маємо богато пісень, у яких рядки складають ся більше нїж із двох синтактичних стіп. Оче-

---

[1]) В. Перетцъ, Историко-литературныя изслѣдованія, т. I, ст. 30—31.

видно, рівноскладовість рядків не обовязкова для народньої пісні, і справді є богато народніх пісень з нерівноскладовими рядками. Для прикладу наведу відривок одної з них:

Годі, мати, жалувати, годї, мати, годити:
Присїли мене дїти, як калиноньку квіти.
Годі, мати, жалувати, було мене, мати, не віддавати,
Було мене маленькою дитиною під червоною калиною поховати.[1])

В першому рядку тут 15 складів, у другому 14, в третьому 19 а в четвортьому 25. Передивляючи збірки нар. пісень легко переконати ся, що нерівноскладові рядки стрічають ся в них дуже часто. Слїдячи глагольні рими, що переважають у думах, можна переробити висше наведений чотировірш на відривок із думи:

Годї, мати, жалувати, годї мати, годити,
Присїли мене дїти, як калиноньку квіти!
Годї, мати, жалувати,
Було мене, мати, не віддавати,
Було мене маленькою дитиною під червоною калиною поховати.

Очевидно розмір думи — поява орґанїчна, що випливає з глубини народної пісенної творчости.[2]) Зрозуміємо після сього, відки взяли ся нерівноскладові рядки в перших пробах україньско-руського силябічного віршування. Складачі тих вірш не все могли перемогти навичку народних пісень до свобідного розміру. Навіть ті між ними, що найкраще володїли силябічним віршем, раз у раз відступали від його правильної будови під впливом рухомого наголосу, властивого всім руським говорам. Се особливо видно на цезурі тих вірш, у яких склади почислено вірно. Звичайно в силябічних віршах цезура стоїть на певнім означенім місцї: і так у 13-складовім рядку вона припадає звичайно за семим складом (7+6); при тім, розумієть ся, можливі й инші комбінациї, але під умовою такого самого повтореня цезури по однім і тім самім складї в цїлім стихотворі. Отся то одноформність рідко додержуєть ся в славяноруських силябічних віршах. Цезура раз у раз пересуваєть ся в них то в гору то в низ, виявляючи безсумнївне змаганє до тої функції, яку в народніх піснях сповняє синтактична стопа. Для прикладу наводимо одну таку віршу, уміщену в давнїй книзї (1607 р.) пн. „Лѣкарство на оспалый оумыселъ человѣчій“:

---

[1]) Чубинский, Труды т. V. стор. 564.

[2]) Про се детально див. у моїй книжці „Мысли о малорусскихъ думахъ,“ стор. 1—38.

Прозба чителникова о часъ:

Часе дорогій, часе непереплачоный,
Назбыть скупою вагою мнѣ оузычоный!
Быстрѣй над морскій корабль животъ мой провадишь,
Нѣгде для спочиненя з нами не завадишь.
Власне якъ которые в днѣ корабля лежатъ,
Здаетъ ся имъ, же въ немъ стоятъ, кды найпрудше бѣжатъ,
Въ окомъгненю мя провадит вѣк мой к старости,
Анѣ ся розбачити могоу в той малости.
Пядію бовѣмъ (а правдиве) мѣренный вѣк,
Давыдъ пророкъ до Бога рекъ, маетъ человѣкъ.
Не смѣю тя откладати на вѣкъ потомный,
Бомъ тебе не певенъ якъ чловекъ оуломный.
Даруй ми то прочитати и оучинити,
О що бы мя тамъ южъ не могли обвинити.
Оузычъ до поправы живота якого дня,
Поки не згасла вѣкоу моего походня.
Єсли ми не сфолькгуетъ, певне мя стратиш,
И южъ мя тамъ и тисячею лѣтъ не заплатиш.[1])

Отсї вірші 13-складові, крім шестого та двох остатнїх. Міркуючи по перших двох рядках, цезура повинна би падати за пятим складом (5+8), та в деяких рядках, починаючи від четвертого, годї було авторови додержати її; пятий склад випадає то в серединї, то на початку слова, тим то й цезура перескакує на шестий, семий і навіть на осьмий склад. Таким робом одержуємо рядки зложені з двох нерівних половинок. Правда, ся рухома цезура не все дїлить рядок на такі дві половини, що відповідали би тому, що називаєть ся синтактичною стопою, та всеж таки ті нерівні половини в більшій або меншій мірі наближають ся до неї. Придивляючи ся тим явищам, ми немов би були сьвідками боротьби народнього ритму зі штучним. Дальший крок на тій дорозї, се усуненнє цезури і розширеннє синтактичної стопи на цїлий рядок — не вважаючи на те, скілько в ньому складів. А се вже й буде оригінальний розмір дум, у якому зіллялись елєменти народний і штучний: дума любить рим так як і силябічні вірші, але сей рим сходить ся в нїй з закінченем поодиноких моментів думки, відповідних синтактичній стопі, що творить у нїй не часть рядка, а цїлий рядок.

Колиж появив ся сей розмір?

---

[1]) В. Перетцъ, Литературныя изслѣдованія, том II, сторона 143–144.

Певна річ, з огляду на те, що сказано доси, в нерівноскладових віршах можна бачити несьвідомий крок до розміру дум, але з тим важним обмеженнєм сього погляду, що сей крок був зроблений із глубших причин, анїж ся припадкова обставина, що перші віршописцї не зовсїм опанували технїку силябічного віршування. На дїлї не многі з них могли прикувати рухомий руський наголос до силябічних схем з причини вказаної нами висше. Навіть такий талановитий і досьвідний письменник, що 22 роки працював на лїтературній ниві і певно був добре обізнаний з правильними силябічними віршами польськими та славяноруськими, — навіть Кирило Транквіліон-Ставровецький очевидячки волїв неправильні вірші, нїж правильні. Богато прикладів на се можна знайти в ріжних його творах, але ми виписуємо лиш один:

Роскошникомъ того́ свѣта... Пѣснь вдя̀чная при банке́тах панских.

8. **О смрти несподѣвана**
8. **То́сь мя, бога́того Па́на**
10. **Безъ Ѡповѣди нн҃ѣ заста́ла**
15. **И все кра́сное и люби́мое мое́ забрала,**
13. **И навѣ́ки ѿ ѡ҃чїй мойхъ въ тмѣ схова́ла.**
15. **Гдѐ мои нн҃ѣ за́мки коштовне мѹрова́ныи,**
15. **И пала́цы мой слѣчне вели́чне малїованыи,**
12. **Я шкатѹ́лы зло́томъ нафасова́ныи?**
14. **Гдѐ мой пресвѣтлыи, златотка́ныи ша́ты,**
17. **Ры́си, собо́ле, кармазины й дорогїи шкарлаты?**
15. **Ѡ смрти, все твой приходо ѿ ме́не забра́но,**
13. **И навѣ́ки ѿ ѡ҃чїй моих въ тмѣ схова́но.**

(Перло многоцѣнное).

Користуємо ся другим виданєм „Перла многоцѣнного,“ що вийшло в сьвіт 1699 р. в Могилеві (примірник у бібліотецї Київопечерської Лаври, відд. VII, ч. 68), але перше виданє вийшло в останньому роцї житя автора, в 1646 р. в Чернїгові. По його словам ся книга була написана на старости лїт і він цїнив її дуже високо. „Взяла — говорить він у передмові до чителника — совершенство свое́ звла́ща въ поэтицкомъ хѹдожествѣ“ і була призначена по части для шкіл. „Въ школахъ — читаємо в тій самій передмові — бѹдѹчїи стѹденты могѹтъ собѣ съ той книги стйхи выбирати вѣрши на свою потре́бѹ, и творити з них

ѡрацїи розмайтыи часꙋ потре́бы свое́и, хочъ и на комедїѧх дх҃овных". Таким робом Ставровецький очевидно вважав нерівноскладові вірші взірцем „поетицкаго хꙋдожества". Отже наведені висше його вірші нічим не відріжняють ся від народних псальм співаних лїрниками на народних зібранях. В віршовій будові тих псальм ми бачимо і глагольний рим, і нерівноскладові рядки, і згідність тих рядків з синтактичною стопою, і речітатівний відтїнок при їх співанню, — словом, усї ті прекмети, що проведені дальш і виразнїйше в думах, на що ми й звертали увагу в свойому часї (Мысли о нар. думахъ стор. 160—161). Так із обопільних впливів елементів старої й нової культури зложила ся оригінальна форма народних українських дум. На жаль, ми не маємо записів дум із XVI—XVII віків, тим то й важко усталити хронольоґію їх віршового розміру. В усякім разї він появив ся не швидше другої половини XVII в., а потім ми бачимо вже його відгомін і в прозаїчних творах укр. письменників XVII в. (див. ibidem ст. 36—38) і навіть у духовних заповітах. І так у однім такім заповітї з 1698 р. тестатор передає ріжні свої достатки свойому синови з тим, аби він „матки своєи ни въ чомъ, ховай Боже, не раздражалъ, и не квилячи повольность сыновскую противъ неи оказывалъ, то єсть оную чтивъ, шанововъ и поважавъ" (Кіевская Старина 1882, сїчень, 106).

Друкуємо обі вірші з передмовою з рукопису 1636 р., одержаного нами з Сєдлецької ґуб. від шановного збирача устних і писаних памяток української старовини Я. П. Андрієвського. Всї три пєси написані на однім зшитку зложенім із десятьох чверток, одною рукою. На жаль, друга вірша не має кінця; за те вона в порівнаню з першою визначаєть ся більшою простотою та ясністю вислову, більшим реалїзмом у мальованю деталїв. Письмо не зовсїм читке, нагадує скоропись XVI в. Правопись видержана досить добре. Нї в чому не змінюючи тексту, не розвязуючи навіть титл і скорочень, ми обмежаємось лише на розставленю знаків інтерпункції. Видаючи рукопис з документальною докладністю маємо на метї тих читачів, що бажали би заняти ся студіованєм його мови.

Ламентъ.

Ѡ прыгодѣ нещсаноѵ ѡ зѣжывоти и модерствѣ мешча ѡстрозкиˣ, що сѧ й вла́не прыдало на днь ꙋрочѣ́таго свѧта з мѣтвыˣ вѡтанныѧ пна спсителѧ нашего в понеделѡ в процесий идꙋчй пѡ прииздъ ей милѡти пней воеводиной вилѣской, которая то з ѡбоˣ сторѡ жалованая пригода в тыˣ рѵмоˣ нижеѵ дѡтатене сѧ ѡкажѣ през мене:

М. Н.:

Є пйнѡтю описаныˣ ро Бжыѧ ахлѕ мца Июнѧ днѧ ді.

До кождого читѣника.

Тꙋ кождомꙋ тꙋю справꙋ подаю прѣ ѡчы,
абы кождыѵ чыталючы зна що сѧ в неѵ точѣ.
Хѡ сꙋ речы мнѣ ꙋданые и здаюсѧ прожные:
може иˣ к'то собѣ кръстити, иж сꙋ грꙋтовные;
една що сѧ мещанѡ ѡстрозкй придало,
то сѧ вшѵко в тыˣ рѵмѣˣ ширѣѵ ѡписало.
Єслы бы мѧ в тыˣ речаˣ назва кто матачѐ,
теды мꙋ сѧ хочꙋ справити добрй повѣдачемъ.
Хоть емъ на тое не смотрилъ очыма своима,
але една довожꙋ люми цнѡливыми,
ѡ которыˣ тꙋю нещанꙋю новынꙋ гдѣ слыша,
тѐ ламѣтъ во такиѵ способъ жалѡнеѵ описал.

Прена'дѡто'нѣ'шемꙋ в Христѣ ѡцꙋ и панꙋ его млти гднꙋ Петрꙋ Могилѣ з лаки Божей митрополитꙋ киевъскомꙋ галицкомꙋ и всеѵ Рꙋси, воеводичевы землъ молдаскиˣ, пнꙋ своемꙋ милѡтивомꙋ М. Н. здоровѧ, щатѧ и дѡголѣтнего поводженѧ вѣрно зычꙋ и вѣншꙋю.

Приналежачая то є розмови люскому до таковогo кресу справы поважные умѣетности и бѣглости своей керовал, Школа бы усилованя своего яко бы коры и нагороду якую з славою и потѣхою позыкати моглъ. А нѣ для чого иного жолнѣръ в дѣлах рицерских выцвичоны праца, невчасо вшелякии и небеспеченство розмаиты жыво свое яко бы на шацъ вытавует, толко иж свои учынко военны несмѣртелную славу з славы плынучую, оздобою з оздобы натупуючую, потѣху яко бы нагороду якую труда своих одержати ся сподѣваетъ. Якъ теж и члвкъ посполиты, которы а в науцѣ и довтѣпѣ не естъ над люде вывышоны, але една стараюся о тое, жебы до смаку вдячно припадаючы опера свои ростропне и мудре написано княжатомъ и монахо офѣрова, которыхъ славы для их зацности и достоиности часу нынѣ не умешки и овшемъ ты барзѣ оны вывызшаетъ и коренит. Не от речы здалося и мнѣ ити ты же торо, мудрых наслѣдуючи, абымъ тыжъ тую книжеку мою ведлугъ подлои инвенции моеи и несчасно припадку утрапеных мещан Остроских рымомъ описаны, под протекцию велебности вашеи, пна моего милостиво офѣрова, за чы тая подлая книжека моя Вм моего милостивого Пна Протектора собѣ обырае, зацностю, гдностю и мудростю великою, яко того, которы от молодости лѣтъ своих аж до того часу науку милуешъ, кохаючыся в читаню книг потребных, Школя ся розу остры а памяти имъ добытымъ большая ся помножае, от которои пресвятои науки жадные рекрацие и забавки в молодо вѣку Вм отоввати не могли, и овше трудно якобы Геркулес яки працею и сталостю звытяжылес. Зна певны есть милости и вдяности противко науки, которые Вм, мой мылостивы пнъ недано кошто немалы в Киевѣ фундовал рачил, поставившы та мно лябѣнато, же такъ реку, Школя вшелки, которыи ся там удаютъ, солодки ово нау относят. Которую ра пне Бже помножатъ и разшырал, абы ся ты большая пиностъ научителей надовала до насѣния дорогого земли, (а ку оборонѣ) вшытких тых, которыи суть тому протывныи. Нѣ маючы теды на то иншого упомику, чы бы моглъ Вм моего м. п. абы то малы упомино, тые вѣршыки от мене найнизшого слуги своего вдячне принятыи рачил. Ач вѣдаю пене, же Вм моему м пну не трудно о кныжки розных авторовъ латинских и грецких, в которых ся Вм мой м пнъ кохати рачыш, еднакъже я, хотячы вдячно мою шчырую оказати, умыслилем той лямѣтъ мещанъ Остроскихъ подал под розсудок Вм моего м пана, о що прошу, нехай тежъ и я за иных найподлѣйшы с ты подаком не буду взгоржены, що до уважения оттато мрымъ подаю. Бо гды бы ми пры-

шло вычичати зацное урожения, дѣлные справы, мужество прокб Вм моего м п, которыи ѧ в побожности, та и в статеноти завше wбирали бы сталыми, пришла бы вшйка ре ку збыне а просторонеЬ мовѣ. Нехаʼ же теды люде чытаючы тую працу мою по зацны имене Вм моего милотивого пана поданую и написаную, цноты великие и дотоинбти Вм моего м. п. собѣ смакую, если собѣ чого мѣти прагнутъ. Вм моему м. п. дого здоровья и щаливо повожения вѣшую, с которыми ся сполне тож чынячы повиноты послу моих в ласку Вм мое м. п. ѿдаю. Дата з Ровно, з наʼубошеи школы вше веленоти моего мл. па, всеʼ добра зыливыʼ наʼнызшыʼ служены з служениковъ.

Ту ся починаетъ ламентъ w утрапеню мещан ѿтрозких и w зневазѣ шляхты прездѣʼшеи ѿ люду пополито.

Во имя Гдне. Ами.

1 Дни веселые, дни зацные, дни великои радоти
Ѡбенули в смутокъ и великие жалоти.
Днъ тоʼ вланe, которыʼ мѣлъ быти Бгу на хвалѣные,
Ѡбенулʼся на взгаду през люде зухваные.
5 Ѡ незная ваша пахо, ненъзныʼ вашъ обѣде,
Прыятеская утѣхо горкая пры бесѣде!
Єщо то мешая тоʼ обѣдъ, которыʼ тѣлу служы,
Мовлю я w пожитокъ, которыʼ душы плужитъ,
И тоʼ ва бы wмыну. Жася моцныʼ Бже!
10 Чого з ва обжаловати сна жаде не може.
Ѧзали то не жало — на певшомъ поканю,
На певшомъ, мовлю, на пля люду выйханю
На полугу такъ великую, которая неного
Монархи великои моци wкругу зеного,
15 Ѩкая великая поражка и депектъ не малыʼ
Потка wных мещано, которыи пнъскои хвалы
Стерегли з великою wхотою, вслѣдъ за нею идучы,
Створытелеви своему звыкле ся молячы.

Которы҆ же то та вѣ҃ го҃ды҆, же ся ва҃ спротивы҃?
20 Не ва҃ то, але Бг҃ѹ самомѹ провины҃,
Же смѣлъ рѹкѹ поносити на та҃ ст҃ыє справы,
Чым ся всѣ щитимо и до҃таємо славы.
Розсѹди, которы҆ тѹ вынѣ҆шы҆ в таково҆ го҃до҃ти,
Кто бы҃ затве҃дѣлшы҆ в своє҆ зло҆ крънобрънотти,
25 Ижъ по҃ то҆ ча҃ таковая справа ся точыла,
А правдѣ ве҃лѹгъ свѣта неровна прибыла,
Же пн҃и мѣ҃та того на то҆ ча҃ ѣхала
И с тою ся процессиєю люде҆ ѡны҃ поткала.
Що в правдѣ кро҃ похлѣбства зстѹпитися годило,
30 Лечъ гды бы на ѹвагѹ мд҃ры҃ прыходило,
Єслы люде҆ прыня҃нѣ Бг҃а пошановатъ,
Постояты было, вша конѣ моглы ~~бы~~ загамоватъ,
Моглыж бы на го҃поды заранѧ ся ставити,
Гдыж та҃ спо҃на годыны не моглы забавити.
35 Єслы ѡны през ѹпор сво҆ противныє былы,
Же ся бо҃шо҆ потѹзѣ го҃де по҃тавилы,
Яко тве҃дя҃ нѣкоторый, же бы то быти мѣло,
Яко бы посло҃ посполство пн҃ьски҃ зневажило.
Але зацно потворѹ люде҆ поклепыватъ!
40 Ктож бы ся смѣлъ з мотыкою на сл҃нце порыва҃?
Яко ся ко҃ве҃ стало и чы҆ вѣ҃ початокъ,
Єслыж с шляхты алболы розныхъ небожато҃,
Жа҃ся Боже й и҃ глѹпства и мр҃ыхъ мѹдрости,
Же не ѹмѣли розѹмомъ спокрыти и҃ глѹпо҃ти.
45 Тѣ҃ ся разъ притрафило к ѹрочыстыє свята,
Же снатъ тая процасия [sic!] на жа҃ скады зачат..
Смотры, з҆ якою зневагою мѹсѣлы шва҃коватъ,
Ижъ ся пры то҃ схотѣлы дѹжо ѡпоноватъ,
Що а҃ з жалю тяжкого мѹсѣлы ѹчынитъ,
50 Гдыж ся такои пригоды знагла не сподѣвали.
А҃ а҃во то не жало҃ная! Кто правдѹ милѹєтъ,
Неха҆ кожды҆ ѹважны҆ в тѹю ре҃ ѹсмотрѹєтъ,
Какъ трѹдно єстъ зносити крывды в невинности,
Или что ся дотыче возкои ѹчтиво҃ти.
55 Єслы люде погаскыи того перестерѣгалы,
Абы ѹчтиво҃ свои҃ бого҃ выряжалы,
Якъ ся ѿ и҃ славѹ за҃тавляли ме҃жне,
Бороня҃чы и҃ ѹчтиво҃ти аж до го҃лъ поте҃жне,

Ѡ чомъ есть 'в гисториꙗх прикладѡ не мало,
60 Которыи гды бымъ вспоминаⷧ, мѣстъца бы неⷭ҇тало.
Але хто бы хотѣⷧ чытаты красомовцꙋ цного
Цицерона, Ꙗсона, Маⷬцера давного,
Тыи бы мꙋ доⷭ҇татене ѡ тоⷨ повѣдѣли,
Ꙗк' сꙗ ѡ их славꙋ затаⷭ҇вити ꙋмѣли.
65 Южъ прикладоⷡ погаⷩскихъ боⷤшъ занехавшы,
Але дрꙋги' наⷧ иные стыⷯ прыдаⷦшы,
Ѡ мꙋцѣ доброволно' Хрⷭ҇та спсителꙗ.
Надѣй и теж вѣры нашо' скоⷬчителꙗ:
Колы бъⷨ до Анⷩаша ѿ жыдоⷡ ведены',
70 Абы былъ в невинности на смеⷬть ѡсꙋждены',
Смотрижъ, ꙗ сꙗ наⷲшоⷨ еды з ѡныⷯ смѣлы',
Любо бъⷨ не до коца пры свое пнꙋ сталы',
Една и то' до меча поⷬвалсꙗ з жалоⷭ҇ти,
Хочъ нѣлга было боронити пнъской ꙋчтивоⷭ҇ти.
75 Ꙗкож сꙗ тыжъ иначы' ѡнымъ не годило,
Гдъⷨ срⷣце наполъ з жалемъ заꙗрыло,
Бо гнѣвъ есть ꙋ члка [на] двоꙗ дѣлены' —
Чаⷭ҇тю добры', а чаⷭ҇тю на злое запалены'.
Тыи вовѣмъ ѿ потребѣ дховно' ходилы,
80 Абы црковъ с похвалою пнъскою навѣдили;
Тыи сꙗ на тое зо вшиⷭ҇кою щиростю ꙋдалы,
Абы свои ѡфѣры Бгꙋ залецалы,
Таⷨ за свои преложоныи звыкле молилы,
Але тое невдꙗⷱностю ѡныⷨ заплатыли.
85 Щож дале' было чынити? Хоⷮ бы камѣнное было
Срⷣце в людех, снаⷣ бы сꙗ и тое ꙋжалило,
Посмотрывшы на такое сроґгое замѣшанꙗ,
На таки' велики' ꙋтыскъ и пренагабанꙗ,
Которого бы не вытрꙑваⷧ снаⷣ и сты' ннѣ,
90 Хиба бы зошоⷧ з свѣта где в глꙋхии пꙋⷭ҇тынѣ.
Ачъ много причиⷩ даюⷮ нещаⷭ҇ныⷨ мещаноⷨ,
Слаⷡныⷨ, мовлю, нѣколиⷭ҇ милыⷨ ѡстрожаноⷨ,
Звлаща тыи, которыи звады таⷨене вщынаюⷮ, —
Хоⷮ сꙗ людеⷨ на поⷭ҇таⷬ святоблывые ꙋдаюⷮ:
95 Ꙗко бы самы мещане зⷣана тоⷨ хотѣлы,
Абы деⷬпектъ таковы' иⷨ вырꙗдити мѣли, —
Една лаⷭ҇во ѡ лѣⷦкꙋ, хто хочеⷮ пека карати,
И ѡ леда прычынꙋ лацноⷨ постарати.

Бы та мѣлы добро що кове учиныти,
100 А тыи звады не взгнѣщати, згошеня не чиныти,
Звѣхноти не побужа ку таково срокости,
Але и wвишемъ наўча святои побожноти!
Абы ся свои подданы ласкаве ставылы,
Не яко лвы тиранско з ними ся рядилы.
105 И на щож ся ва зы'шло, презацныи оцеве,
Хотя жъ будетъ з ва которы' противны' мое' моки,
Жете к тому прывелы поцтивую матрону,
Же естъ тѣло поршеное Оца еи з гробу!
Она ся нѣны млтвы дарене мовляю,
110 Бо тѣла люские покою в гробѣхъ не маю.
Щож вжды с того за коры, повѣжте ми, прошу,
Неха' я за тое нелаки ѿ ва не ѿношу,
Же ся спираю: для чого тое тѣло вынятое?
Бо виша было непророкое, могу мовити, не стое.
115 Любо то бы за живота члкъ справедливы',
Хваца бжы', млоникъ ѿчизны правдывы'.
Але щожъ, гды по смети юж виитъко устало,
Хика слава и межъство тръвае и буде трвало.
Реклъ бы, же быте жадали за жы его рады,
120 Алеж бы то розсудо былъ базо шкарады,
Гдыж и стые на wиы[x] сродзе нарѣкалы,
Которые и опочьковъ в гробѣхъ не давалы.
Мовы грозне Самуи пррокъ ку кролеви
Оному взгорженому ѿ Бга Саулови,
125 Которого для порады през чары взбудыла
Оная вѣщая невѣста, гды на ни ворожыла,
Мовячы: „Про щож ми покою не даешъ в мое гробѣ,
Жебымъ з ѿци моими ѿпочивалъ собѣ?
Атожъ вмѣсто порады мане згинути мусишъ,
130 Гдыж тя Гдь Бгъ ѿкину, юж ся прожно кусишъ“.
А тои рады Сау ѿ него потребова,
Коли го фелистиискы' наро прелѣдова,
Которы' дозна, бо вняки на тое угодило
Пророцтво, которое во ча выреченое было,
135 Же Сау мусѣлъ згинути на ме ся пробывшы,
Неприятеля своего ѿчы натѣшывшы.
Для того я то' прыкла даю не ѿ речы,
Абымо ся и каручы умыслъ сво' на печы

Завше п҃ане ховали, бы н҃а тое не по҃кало,
140 Еще г҃ошее нещ҃атя, нѣжъ ся том8 стало.
Гдыж н҃а Г҃оп҃о Б҃гъ до час8 л҃акаве ф҃ог8е,
Але сами не взглядаемо, якую кар8 гот8е.
Не сподѣвалися тыи нещ҃аныи мещане,
Абы такая прыгода мѣла пры'ти на всѣх едн҃ота'не.
145 А вж'ды видимо, якую П҃нъ казнъ на ных сп8стилъ,
Еслы ся которы' грѣх8 якого доп8ст҃и.
Южъ я на wбѣ сторонѣ правд8 прызнати м8ш8,
А похлѣбоватъ жадном8 намнѣ' ся не к8ш8.
П҃не Б҃же пож҃ася wбоихъ прыгоды,
150 Межы духовными т҃а великои незгоды!
Не д҃ив, еслы зводя҃т бытв8 с посторонными,
Але то дывъ, же в҃адятъ з мещаны своими.
Не д҃ивно, же герезию з свѣта затл8мляютъ,
Але дывно, же своиж в҃ланыи ч҃локи забываю҃т.
155 А чти Г҃дь Б҃гъ не каже потл8мляти жадного,
Гдыж собѣ къ воли хоче мѣти ч҃лка кождого,
Абы ся теды всѣ вобецъ wбачыли,
А в згодѣ в яко' нѣкды за wных лѣтъ были,
И҃х бы то [н҃а] на'в҃ышы' п҃нъ велце миловалъ,
160 Ище бы н҃а грѣшни҃ нѣщо поф҃огова҃,
И лѣта 8рожа'ные жызн҃отю здобленые
Прив҃ен8л бы обфитою л҃акою wкрашеные,
Которых бы хр҃стияне сн҃ано певне дознали,
Гды бы т҃ико тых незгодъ кновати пер҃етали.
165 Що ми н҃нѣ за 8цтив҃о, що ми за забава,
Що ми за кротофилѣ, що за добрая слава!
Тые ся сп҃оне 8пор҃о шкаради҃ посплѣтали,
А правд8 и поко' нѣзащо почытали.
Пр҃ымотрыся, я҃ зацн8ю шляхт8 зневажоно
170 И двор҃я що зн҃анѣ'шых нѣкчемне з҃ежоно,
Которыи были на то' ч҃а пры бок8 ей мил҃оти,
Которая е҃ наком҃ленаяа тои з҃еживости.
През кого жъ ся тое стало, неха' ся сами с8дятъ:
Р8сь то, чы ляхи мои милыи бл8дятъ?
175 Гды бы wны покорою 8п҃о премагали,
И тыи бы ся мещане на ны не т҃огалы.
Чом8 тыж 8ст8п8е҃ поч҃а люде҃ з дороги,
Хотяж ся тыж прытрафитъ п҃нъ не б҃азо срогы'?

Ле̑ та̑ пре̑сѧ неро̑не далекаѧ розница,
180 Ꙗкъ нб҃о ѿ землѣ далекаѧ граница,
Же сѧ по̑лое створенѧ Бг҃ꙋ спротивило
И рꙋки свои на ст҃ыи справы по̑носило.
Ѡ великаѧ неꙋваго! Хтож до того радилъ,
Ѧбы люде з ѡбохъ сторо̑ та̑ ганебне звадилъ?
185 При̑мотрѣмосѧ, ѧ̑ свои речы ѡздоблѧемо,
Чемꙋ собѣ тежъ иные леˣце поважаемо?
Та̑ святоти̑ ко̑телные ве̑це шанꙋемо,
Длѧ чогож и це̑ковны̑ тои чети-ꙋ'мꙋемо?
Коли свои послꙋги Бг҃ꙋ залецаемо,
190 Ѧ чемꙋ жъ и на иные крыво поглѧдаемо?
Гдыж кождый свои̑ способомъ хвали̑ Пн҃а своего
И всѧкий потребꙋе̑ ст҃ои ласки его.
Далей бо̑це не мовлю, але на ѡстатокъ
Положꙋ а з особна тꙋ еде̑ прыдатокъ:
195 Ѡ зневазѣ, мо̑дырствѣ мещанъ нещаслывыхъ,
Ѡ го̑дости противной люде̑ нетерплывыхъ,
Ꙗкъ сѧ та̑ по̑политствꙋ томꙋ спротивлѧли,
Ꙗко тыж з ѡбоˣ сторо̑ шкоды начынили.
Южъ та̑ было заровно кождомꙋ станови —
200 Ꙗкъ попови, та̑ хлопови, ба и шлѧˣтичови.
До̑талосѧ та̑ дѣткамъ, млоде̑цо̑ ꙋчтивымъ,
Бѣлы̑ голова̑ пребраны̑, пано̑ и особливымъ,
Бо та̑ южъ сплощъ бито, а снатъ не смотрено —
Камене̑ ли, ѡбꙋхо̑ кого ꙋдарено,
205 Нѣ за що та̑ бы̑ да̑ бжыи и прыготованые
Хо̑ з вымовкою, ѧкъ звычай, ѧ'ца фа̑бованые.
Чы̑ та̑ свои ѡдѣнѧ сродзе по̑петилы,
Ѧ въ ѡно̑ замѣшаню нѣкого не позналы.
Зачы̑ самыж задавшы до гнѣвꙋ прычынꙋ,
210 Єще на ныхъ, небожа̑, своюж вла̑нꙋю вынꙋ
Вскладаю̑, везенѧ̑ иˣ срозе ѡбтѧжившы,
Ма̑жо̑ки з дѣтками ѡныˣ розлꙋчывшы.
Єще дрꙋгы̑ аж дотолѧ смертъ прыражаютъ
На тыˣ, которые стратилы, сна̑ не досы̑ маю̑.
215 Але бы на тое прышло, же бы и тыхъ стратилы,
На которые сѧ с порадою еще забавилы,
Ꙗкое бы теж з ѡныˣ прышло доконанѧ?
Тꙋ̑ потреба мѣти сꙋдиѧ̑ доброе розезнанѧ.

Гдыж тꙋ лайно невинные на сꙋ злы скароваты,
220 Але гды пре Бжи прыде апелїоваты,
Тад ся ωная невыность на то ча покажетъ:
Гды Пнъ бꙋде в ω ча неправых на вѣки покарае.
Чого[1]) их невынныхъ ра заховат, пне,
И ты истигатором да ꙋпамятаня,
225 Абы ся в своих справахъ добре ωглядѣлы,
А имя твое з ωнымн споне хвалилы.
Бже, которы з ωкоко вязнѣ розвязꙋешъ
И ωных на надѣю свободою дарꙋешъ!
Выба и то ωтатокъ вязневъ ꙋтрапеныхъ,
230 Ра ихъ тѣшыти в фрасꙋкахъ их неꙋтꙋленыхъ,
Не да всѣмъ загинꙋти и стережи их до коца,
Потѣхо и надѣе, едыны ωбороца!

Придатокъ: замкненя то же матерѣи.

1 Срокго, тыранско на свѣтѣ повсталы,
Которое нне явне показали
Несподѣване нещаных ωстрожановъ,
. . . .[2])
5 Тръвога по тръвозѣ, трꙋность по трꙋности,
Жало припала на них по жалоти
Яко нѣкгды на Давыда цного,
Мꙋжа побожного,
Которого вланы снъ пренаѣдова,
10 Пре которы в темныхъ якиня ся хова,
Свѣтла не видячи ωчима своими
Пре людми злыми.

---

[1]) В рукоп. тут додано зайве: я.
[2]) Очевидно тут один короткий рядок пропущений.

Заровно то҆ справѣ и нынѣ ся стало
Гды жъ свои жъ члонки, якъ бы власное тѣло,
15 . . . .
. . . .[1])
Якъ ся тое стало, о Бже всемоцны҆.
В мѣстѣ острогу на днь великоночны҆,
Гды в понеделокъ всѣ вступили,
20 Бга хвалили,
Та ся спокали с панею мѣста того,
Не маючи на серцу гнѣву жадного,
Алеж на҆перъше имъ прычыну дали
Зступити казали.
25 Єще нѣкоторыи того докладають
И такїе слова повѣдаютъ,
Якобы кулку пословъ присылано,
Жебы почекано.
Єды мещани обрася зухвалы҆,
30 А для єдного вшики вины зоставалы,
Же ся на поля пнъского замѣрылъ,
Єна го ударилъ.
Такие новины о томъ повѣдали
Люде, которые на то҆ дивъ смотрыли,
35 Але ся в мовѣ свое҆ не згажають,
Розно баютъ.
Єднакъ якъ ся на мостѣ спокали,
З замку вы҆шовшы, вне ся замѣшали,
Коли возница почав их бычовати,
40 Казав вступовати.
Що видячы оныи люде нещасливыи,
Будучы с того барзо жалослывыи,
Є попудливости всѣ ся порвали,
Кый побрали.
45 Слуги тои пнеи и всѣ дворяне,
Видячы, же не жартъ, кинулися на ных єдностане,
Шабель добывшы, вне же по собѣ:
То мнѣ, то тобѣ.

---

[1]) Очевидно пропушено два рядки.

На то' ча̑ еи милоⷭть в каретѣ сидѣла,
50 „Перестатє!“ з ѡбоⷯ сторо вшиⷦихъ гамовала,
Ябы тои звады болше понєхали,
Далѣ' ихали.

Леⷭ трꙋⷣно было: баⷭо заюшыли,
З ѡбохъ сторо битыⷯ, раныⷯ начиныли,
55 Єдны с перестраховъ в ва̑ з мостꙋ падали,
Шыи̑ ламали.

Хтож що неслъ в рꙋкаⷯ, того не жаловали:
Мⷭ'ца фарабованыє тыⷨ шаты смаровали,
Не смотрено тоⷭ, вара кого замѣрылъ,
60 Былє бы ꙋдарыⷭ.

Вѣдѣла тоє пⷩи, поцтивая маⷢона,
Же есть з дворяны своими зѣжона,
Наⷮ звича' пⷩъски' на цвитаръ ꙋтѣкаетъ,
Бѣⷮва ся розмножаеⷮ.

65 В тоⷨ замѣшаню а зна̑ не вѣ того,
Бо приходило близко коло того,
Же ся в то' звадѣ и само' доⷭтало,
Да' ся зωлгало.

Таⷨ на цвитарꙋ плаⷱиве вздыхала,
70 До Хрⷭта пⷩа где крыжеⷨ лежала,
Ябы тꙋю звадꙋ ꙋспокоити рачилъ,
Бы̑ ѡбачилъ.

Наконеⷰ таⷨ же паняка поцтивая,
Цорка мещанъская, в цнотѣ ѡсобливая,
75 Хотячи ся вывилями с тꙋмꙋлътꙋ ѡного
До домꙋ свого —

Єде слꙋжалецъ, а що вѣдати яки',
Єслы былъ зацны' алъбо лядаяки',
Тял еи в лобъ шаблею, ажъ ꙋпала,
80 Ткаⷦа е' спала.

В тоⷨ еи з ꙋбїоровъ сличныхъ ѡбнажыли,
Я на полы ꙋмерълꙋю таⷨ же зоставили,
Я мати нещасливая гды до неи прыбѣжала,
Горко плакала.

85 Я дрꙋгиⷯ зася сродзе посѣчоно,
Ки'ми побыто, нѣкчемне золжено,

Чого за ныˣ, аˣ не ст8'те жъ, пане!
Тр8ѕ̃ное зезнаня.

Потоⷨ заледве гды ся 8коили,
90 Кръве люскои гды ся споѕ̃не насытили,
По мал8 мал8 почали ѿходити,
До дом8 входити.

В тоⷨ ѯяжа пришлы, пн̃юю повигн8ли,
Велце см8тлыв8ю 8поминати почали,
95 Ябы фрас8нк8 того понехала,
В замокъ ихала.

Я шна в жалю праве шмдлѣвала,
Яковѣⷨ в тыˣ тръмѣнахъ нѣкгды не бывала,
Престо' Бг̃и себе полецаючы,
100 Ѡно' ся ѿдаючы.

Таⷨ же с цвитар8 шного повставшы,
Всѣла в карет8 слезами ся облявшы,
Мовлячи: „На якие прихож8 зневаження ганебныи
През свои поданыи!"

105 На за8трѣе рано рад8 8чынили,
Вшиⷦ҇иˣ до с8д8 зособна водилы,
Пытаючы: „Которы' быⷭ бы прычыною того?
Ѳтавте вынъного!"

Ѡны в то' способъ такъ ѿповѣдѣлы:
110 „Мы своихъ д8ховныˣ в т8' мѣрѣ сл8хали:
Гды бы ся шны до црквн верн8ли,
Я мы бы были".

Я в тоⷨ и попоⷡ призвати росказано,
И в тыи тежъ слова власне запытано:
115 „Для чого с процасиею не 8ст8палы,
Гды имъ казалы?"

Ѥдеⷡ презвытеⷬ на то шдъповѣдѣлъ:
„Мосци панове! вы то кождыʼ видѣлъ,
Ѥсли ваⷨ идеⷮ ш свои зелживости,
120 Намъ теж ш святоⷭти.

„Для того ваⷨ з дороги не 8ст8пили,
Бо-смо ся были на тое спорядыли,
Жебы поцтивоⷡ впроⷣ Бг̃8 ѿдали,
Ви не витръвали".

125 Вне мещан зацных в колоду посажано,
А на убогшых в темницу загнано,
Абы росправы до часу чекалы
И голов дали.

Хотѣлы духовныи в тую справу вложыти
130 А на их здоровья голов свое положыти,
Але имъ слова на то рещы не дано,
Прет имъ казано.

Подъ час юръмаку нѣкгды славного,
А тепер, реку, южъ занедбалого,
135 На самую взгарду звѣти их казано,
Жебы стинано.

Тамъ кильку мещан мечемъ прыкро стято,
Четвертому ушы и носа утято,
А иныи трупы ховатъ заказали,
140 Псомъ торъгати дали.

А другим еще дано за порукѹ,
Радячи, що их дадутъ за муку;
Толко потаемне зрады якиесь кнуютъ,
Що имъ готуютъ.

145 Боже убогихъ тых естъ выноватых
И прето згинет, нѣжлы богатый,
Хто засъ лѣпше пѣнязми заложитъ,
Той ся не тръвожитъ.

Нѣмашъ ся як розмовити з сусѣдами,
150 Бо потаемнои здрады полно завсѣгды,
Тых под окнами и в ночи слухаютъ,
Що розмовляютъ.

О ты Острогу, мѣсто справедливое!
В тобѣ бывали мешъканцы цнотливые,
155 Не еден теперъ твоеи прыгоды плачетъ, —
Естъ кто и скачетъ.

Тым было хлѣбомъ завжды прыходневи,
Ты убогому мѣкою было студентовы,
В тобѣ хто мешкал, нѣгды не шкодовал,
160 Хто ся шановал.

Тераз не ступте жъ! на щож южъ прыходытъ!
Она ся южъ на тое, подобно, заводытъ,

Жебы͡с юже было в нѣвечъ ѡберънено,
З грунъту знищоно.

165 Ѡ паны зацныя! бу͡д же литостивыя,
Не бу͡д кръве люͨкои такъ ганебне хтивыя,
Я то͠т гнѣвъ в собѣ ра͡д умодероватъ,
Ласку даровать.

Ѡпусты жъ вины винова͠цомъ своимъ,
170 Бы тежъ Панъ еслы͡с пребачы͡с и твоимъ,
В которы͡м ся кохаешъ, его наслѣдуешъ,
Вѣрне милуешъ.

Кілька грамот Володислава Опольського,

подав

Михайло Грушевський.

Зберраючи друкований матеріал до панования Володислава Опольського, при писанню IV тома своєї Історії України-Руси, стягнув я й кілька невиданих його грамот, і щоб не обтяжати ними приміток до Історії, вилучаю їх окремо й подаю тут в хронольоґічнім порядку.

Три перші грамоти належать до першого, реального володіння Опольського Галичиною. Перший документ звісний був досї лише зі згадки у Скробішевского Vitae archiepiscoporum haliciensium (Львів, 1628) (див. нпр. Райфенкуґля Die Gründung der römisch-katholischen Bisthümer in d. Terr. Halicz und Wladimir, с. 48). Я виймаю його з обляти сяніцького ґрода: під р. 1737 знаходимо тут вписану на жаданнє сяніцького ґвардіана фундацію францїшканського кляштора, в обляті римській, зробленій р. 1387, що містить в собі окрім сеї грамоти Володислава Опольського також дві грамоти королеви угорської Єлисавети, з р. 1384 (tertia die conversionis b. Pauli apostoli), що в однїй потверджувала за сяніцькими францїшканами їх землї (супроти претензий місцевого пароха), надані Володиславом, відкликуючи ся до сього його надання (per illustrem principem dominum Vladislaum ducem, ut in literis suis vidimus), а в другій поручала Henrico Bubess (читай Emerico Bubek), capitaneo regni nostri Russiae і громадї м. Сянока боронити францїшканів від тих претензій пароха. Невважаючи на дуже непоправну стилїстику свою й численні похибки, ся копія Во-

лодиславової грамоти має всяку певність що до автентичности, уже з огляду на свій зміст, як розпорядженнє тимчасове. Згадана у Скробішевского друга його грамота, з 24/VI 1377 могла бути потвердженнєм сеї; дивно тільки, що францїшкане не облятовали її в такім разї в роцї 1387.

Другу грамоту маємо в кількох облятах. В оригіналї облятував її 5/V 1671 р. в галицькім ґродї Данило Дрогомирецький Plyska nuncupatus, і з сеї облята її подаю. Як довідуємо ся з иньшої обляти, грамоту сю, казавши на латинське переложити, потвердив Жиґимонт в р. 1527, на прошеннє шл. Миколи Жораковского — suo et nobilium Fedor Żoracowski et Petri Przeroski fratrum suorum patruelium ac Fedorasz (в иньшій облятї Fedoracz) Iussyp (в ин. Iassyr) et Iwanko fratrum suorum germanorum et aliorum consanguineorum suorum haeredum villae Starunia necnon nobilium Nicolai alias Myko (в ин. Mysko) poponis rutheni, Siemion, Onofriy et Patrik fratrum patruelium, Wasili et Sienko consanguineorum suorum omnium Drohomirczanie eo nomine nuncupatorum haeredum villae Nowe sioło in districtu Haliciensi. Випис сеї грамоти з книг коронної канцелярії (на чиє прошеннє — не сказано) видав кор. Жиґимонт III в р. 1611 і в сїм остатнїм потвердженню грамоту облятував у львівськім ґродї nobilis Tryumphan Drahomirecki 8/VIII 1628 (кн. 379 с. 1126—7). (Ся облята занотована була в виказї львівських облят в Akta grodzkie i ziemskie т. X ч. 12). А в 1662 р., 2/I, в галицькім ґродї облятував грамоту з 1527 р. veterano stylo scriptam, non autenticam*), ob vetustatem.. laceratâm, іще шл. Миколай Хойнацкий — книга галицького ґроду ч. 153 с. 965. Вона відповідає вповнї виписи коронної канцелярії 1611 р.

Переклад в королївськім потвердженню 1527 р. вповнї відповідає облятї оригіналу; деякі дрібні відміни (нпр. зам. Добеслава Халастра в одній облятї маємо Boleslao Chilastra) завдячаємо лише помилкам переписувачів (дві обляти поправляють себе посполу в сих помилках). Грамота ся також не будить нїяких підозрінь. З кількох Филипів недїля на канун св. Филипа припадала в 1378 р. три рази — 3 січня й 10 жовтня по руському календарю й 22 серпня по латинському.

---

*) Сї слова, очевидно, треба розуміти так, що грамоту сю предложено в копії.

Третя грамота заховала ся в обляті дуже знищеній, в потвердженню 1530 р. Потвердив її кор. Жиґимонт, яко privilegium titulo et sigillo olim Vladislai ducis opoliensis et Russiae domini praedecessoris nostri, exhibitum pro parte nobilium Nicolai Dzurakowski, Fedorici alias Feodor, Ioannis alias Iwan et Iozephi (низше — Iosko), iustum et integrum in nulloque suspectum, предложену йому з прошеннєм аби король зволив hoc ipse privilegium de ruthenico in latinum verti mandare versumque confirmare, на їх villam Dzuraki, яку при тім король і потверджує за ними на далї. Отже ориґінальна грамота була руська. Руських грамот Володислава маємо досить мало, й форма та умови надань в них не так постійні як у грамотах латинських. Тому не можна дуже наперати на відміни, які дає ся грамота — що в ній не маємо докладно означеного обовязку военної служби і податків. Але й катеґорично боронити її автентичности я не уважаю можливим. Імена сьвідків будуть добрі всї, коли замість Hreptikowicz будемо читати Teptukowicz.

Дві дальші грамоти належать до другого, дуже неясного і правдоподібно — більше фіктивного панування Володислава в Галичинї. Вони звісні з ревізиї прав Галицької Руси 1563 р. Перша з них була предложена Сєнявским, в ориґіналї. Вона інтересна своєю датою: се найстарша вказівка про друге пановання Владислава в Галичинї; вона вказувала-б також, що в тім часї, в початках вересня 1385 р. Володислав пробував в Галичинї. Се не неможливо, бо Опольський тим лїтом крутив ся між Краковом і Пештом (див. Breiter Władyslaw ks. Opolski c. 148 і далї), але поки ся вказівка стоїть так відокремлено й одиноко, випадає дату сеї грамоти приймати з певною обережністю. Так поступив уже Линниченко, що знав сю грамоту з московської Литовської Метрики (Критическій обзоръ новѣйшей литературы по исторіи Галицкой Руси, Журналъ Мин. Нар. Просв. 1891, VII с. 140). Уклад грамоти відповідає иньшим грамотам Опольського.

Остатня грамота не будить нїяких підозрінь. Вона була потверджена в 1460 р. і в сїм потвердженню предложена при ревізиї прав 1469 р. (Żródła dziejowe т. XVII, I, дод. с. 24, села названі тут Czelhinye, Podlubye et Muzylowicze) і знову при ревізиї прав 1563 р. З актів сеї ревізиї й подано тут її. Дата сеї грамоти не стоїть одиноко, бо маємо иньшу Володиславову грамоту дану в Ополю 20/VII 1386. Зміст її також не має в собі нїчого непевного.

I.

Володислав кн. Опольський надає францїшканам ґрунт під м. Сяноком. В Розенберґу, 27 лютого 1377 р.

Vladislaus Dei gratia dux opoliensis, vielunensis et Russiae. Venerabili domino Mathiae ecclesiae archiepiscopo lemburgiensi et Mathiae burgrabio sanocensi, fidelibus nostris dilectis, favorem cum salute! Cum et aque (sic) ecclesiam in honorem gloriose virginis Mariae genitricis Christi pridem per nos ob remedium et salutem munere conthorali nostrorum patronorum, parentium, progenitorum nostrorum avorum de novo dotatam, erectam et fabricatam, ut temporibus nostris cultus divinae maiestati augeatur et ut per eum quem participamus aeternam mereamur consequi retributionem, fratribus devotis nostris ordinis minorum de Lemburga pro conventu dare et assignari disposuimus, quae foris civitatem Sanocensem existit situata; super quo quidem conventu ipsis fratribus privilegium nostrum sub maioris nostri sigilli roboratione dare assumpsimus. Sed quia propter defectum eiusdem nostri sigilli minoris (sic) quae ad presens apud nos non habemus, ipsis idem privilegium de praesenti dare nequivimus, prout cordialiter desideravimus, vobis et cuilibet nostrum firmiter et distincta (sic) committimus et mandamus, quatenus visis praesentibus eisdem fratribus de Lemburga praesentium annutionibus eandem ecclesiam sine delatione et contradictione quibuslibet studeatis assignare et conferre unamque curiam ex opposito vallis situatam comparare nostri ex parte non negligatis ipsis pro domo habitationis similiter assignando. Dum autem ad partes veniemus Deo duce ipsis de privilegio et authenticis competentibus volumus copiosius providere. Datum Rozemberg feria sexta proxima post dominicam reminiscere anno Domini millesimo trecentesimo septuagesimo septimo, nostro sigillo subappenso.

Книга сяноцького ґроду 224 с. 1778.

II.

Володислав князъ опольський надає Драгомиру й Некрі села Старуню й Нове село в Галицькій землї. У Львові, 1378 р.

Въ имя Отца и Сына и Святого Духа. Аминь.

Божiєю милостiю ми княз Володиславь Опольскои землѣ господарь, Велунскои землѣ, Рускои землѣ господарь и дѣдичь прирожоний тѣмь землямь усѣмъ. Узрѣвши єсми на вѣрную службу Драгумиру и на Не-

крину, дали есми имь двѣ селѣ на имя село Старуня, а другое село Новое, а тая села лежат в Галицкой волости, на Малой Быстрици; штоже село Старуня, то ѡсадил ѡтець Некринь пустиню, то есть село Некриново, и братии его, и дѣтий его. А Новое село Драгумирово, и брата его Станково, и дѣтий ихъ. А дали есми имь та села у вѣки со всѣмь правомь и панствомь, и со всѣми плати, и с ужитки, и со всѣми доходи, яко извѣка к тимь селомь у ихь границях прислушают, с полем, и с лѣсомь, и с вокном и с рѣками. А то имь у вѣки належати — волни продати, и замѣнити, отдати, у свои лѣпшиѣ ужитки оборотити. А с тих сель имат Драгомир и Некра сь братіею своею, и сь их дѣтми и мают служити намь, и нашимь намѣсником трими стрѣлци. А на потверженіе тому листови велѣли есми привѣсити печат нашего великаго князства. А писана грамота вь Львовѣ, в недѣлю на канонѣ святого Филипа, по Божомь нарожденію а҃ лѣть и ·т҃ и о҃ лѣт и осмое лѣто. А то свѣдци: пань Андрѣяшь староста Рускои землѣ, пань Дебеславь Халастра, пань Ходко Ло[е]вичь, пань Васко Волчковичь, пань Миско Тяптуковичь, и иних к тому много было. Locus sigilli, Володиславь княз.

Книга галицького ґроду 170 с. 1037.

III.

Володислав кн. опольський надає свому писару с. Чераки в Галицькій землї. 137...

In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen. Dei gratia nos dux Vladislaus opoliensis, volhynensis (sic) et Russiae dominus et haeres naturalis, respicientes nos in quae fidelia servitia Lednis (неясно, може Fedoris?) scribae, quae nobis impendit et successoribus nostris impendere... dedidus ei villam in districtu Haliciensi nomine Czeraki perpetuo et ..ris fratribus et successoribus eius cum omnibus limitibus, prout ...ad dictam villam pertinebant, incipiendo a M.nasterczany usque [ad Bor]eszcycz et a Boreszczycz usque ad Szyno... antiquas gra... cum fluvio et sylva et campó et cum mellificiis et cum ...bus et poenis et cum omnibus utilitatibus, prout ab aeterno ad dictam villam pertinebant, liberumque erit eidem villam praedictam commutare et donare et ad usus suos meliores et v[ti]iliores... De qua villa debet servire cum suis suscessoribus ...oribus*), ita prout ius terrestre disponit secundum facultatem... in robur autem et confirmationem huius [donationis]

*) Мабуть було повторено помилкою – successoribus.

appendimus sigillum [ve]nerabilis ducatus nostri... die dominico in vigilia Ph lippi a[postoli ...sto... mi]llesimo trecesimo s[eptuagesimo]... Domino Andrea... domino Wasko Wolczkowicz, domino Wasko Hreptikowicz et aliis quamplurimis circa praesentia fide dignis testibus.

Книга галицького ґроду 132 с. 408.

IV.

Володислав Опольський потверджує Дмитрови зі Скоморохів сс. Скоморохи, Войнилів і Раковичі. В Городку, 3 вересня 1385 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Ladislaus, Dei gratia dux oppoliensis, vieliunensis et Russiae dominus et haeres, notum facimus quibus expedit vniuersis, quia recepto sufficiente testimonio ac veridico nostrorum baronum subscriptorum, villas subscriptas videlicet Skomorochy et Wonylow sittas in districtu Haliciensi Demetrii nostri fidelis de Skomorochy fore et fuisse ab antiquo suas inuenimus et reperimus, ac in ipsarum ac earum qualibet possessione constitutum, confirmantes et declarantes ipsas villas et earum quamlibet ad ipsum Dimitrium eiusque haeredes et successores legittimos cum iuribus ac dominiis subrocatis pertinuisse et pertinere debere perpetuis temporibus duratuuis. Quas quidem villas praedictas et earum quamlibet de nouo, ac alias nostras duas videlicet Zolibory et Rakowycze, in cuius possessione villae Rakowicze iam ipse Demetrius existit, pro nobis alia villa Rakowycze, quam praesenti tempore teneamus et possidemus, reseruata, sittas in praedicto districtu Haliciensi, cum universis earum dominiis, iuribus, fructibus, censibus, redditibus, agris, pratis, syluis, nemoribus, gaiys, mellificiis, molendinis, piscinis, lacubus, aquis et earum decursibus, ac aliis earum prouentibus, ad ipsas villas et earum quamlibet seorsim quomodolibet pertinentibus, qui nunc sunt aut fieri poterint in futurum, prout ipsae villae et ipsarum quaelibet nunc in suis gadibus seu limitibus circumferentialiter sunt distinctae, et prout ipsas duas villas Skomorochy et Wonylow suas haereditarias solus hucusque possedit et nos dictas duas nostras alias Zelibory et Rakowycze soli possidemus et tenuimus, in feudum seu jure feudali damus, donamus, ascribimus donatione inuiolabili, perpetuis temporibus duratura tenendas, habendas, vtifruendas, commutandas, alienandas donandas, obligandas, vendendas, nostro tamen ad hoc consensu speciali accedente, in vsusque suos beneplacitos haeredum et successorum suorum conuertendas per ipsumque Demetrium eiusque haeredes et successores legittimos perpetuo possidendas, pro

nobis nostrisque successoribus legittimis duos gross latos siue magnos a quolibet cmetone sine fumo dictarum villarum colendo et percipien-(dos) annis singulis, sic ubi ipsos a caeteris baronum ac nobilium ipsius terrae Russiae cmetonibus sine quolibet fumo tollimus et recepimus, specialiter reseruants volentesque, quod Demetrius idem eiusque haeredes et successores legittimi, nobis nostrisque successoribus rationc dictarum villarum ad quamlibet expèditionem siue viam cum duabus hastis siue lanceis ac duobus sagittariis seruire perpetuo sint astricti. Qui quidem ipssiusque haeredes una cum vxoribus ac pueris eorum in dicta nostra terra Russiae seu nostro dominio remanebunt et residentiam personalem facient. In cuius rei etc. Actum in Grodek proximo die Dominico postridie diem beati Egidii anno Dominii millesimo tricentesimo octuagesimo quinto etc., prosentibus etc. Datum per manus Symonis de Ruskow nostrae curiae notarii specialis.

Литовська Метрика, Переписи коронні кн. 9 л. 277.

V.

Володислав Опольський надає села Чолиню, Підлубе й Мужиловець братам Герборту й Фредрушу. В Ополю, 22 липня 1386 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam volumus deuenire etc., nos igitur Ladislaus Dei gratia dux opoliensis, dominus welunensis et Russiae etc. universorum memoriae commendamus, quia inspectis multiplicibus fidelibus obsequiis n(obilis) et strenui viri domini Herborthi et Freduschii fratribus dictis Pusze nobis exhibitis et adhuc in futurum nobis nostrisque legittimis successoribus crebrius exhibendis, de nostrae largitatis munificentia ac bona voluntate, necnon maturo consilio nostrorum nobilium seniorum praehabito, villas nostras dictas Tzhelinge, Podlube in districtu Grodkouiensi ac Muschilowicz villa dicta, quae media pars spectat ad districtum Lembergensem, alia pars ad districtum Grodkoniensem praedictum, cum omnibus earum pertinentiis, dominiis, iuribus, praedictis fiatribus — domino Herbortho et Freduschioni ac legittimis successoribus suis perpetuis temporibus possidendas, omni iure et dominio, videlicet iure feodali, sicut et nos villas praedictas hactenus habuimus et tenuimus, paenitus pro nobis nostrisque successoribus nihil reseruatis, damus, conferimus, perpetue appropriamus cum omnibus utilitatibus, usufructibus, pertinentiis et adhaerentiis, agris cultis et incultis et de nouo extirpandis, pratis, sylvis, borris, mellificiis, nemoribus, rubetis quaercinis, aquis, aquarum decursibus, stagnis, piscinis etc., molindinis, curiis, tabernis

ac emolumentis caeteris, utilitatibus uniuersis et singulis, qui nunc sunt aut in futurum temporibus euenire possint seu possunt, quibuscunque nominibus vocabulis uocentur, sepedictus dominus Herbordus cum fratre et legittimi eorum successores perpetue villas praescriptas habendas, possidendas libere et quiete utifruendas, vendendas, obligandas, tenendas, commutandas, alienandas ac in usus suos suorumque successorum legittimorum beneplacitos conuertendas, prout ipsis aut ipsorum legittimorum successorum melius ac utilius videbitur expedire. Etiam possint vel possunt saepedictas villas videlicet Tzhelnye, Podlube, Muschilowicz mutare in ius polonicale aut theutonicale seu ruthenicale, prout ipsis melius ac utilius videbitur expedire, his autem adiunctis, quod de praefatis villis de qualibet curia possessa duos grossos bohemicales pro nostrae camere nobis et nostris successoribus singulis annis ad festum sancti Martini confessoris solvere sint astricti. Etiam quaecunque expeditio generalis in terra Russiae proclamata fuerit, dicti fratres cum duobus sagittariis seruire tenebuntur. Actum in Opul in die d. Mariae Magdalenae 1386, praesentibus etc.

Литовська Метрика, Переписи коронні кн. 9 л. 309.

З ІСТОРИЇ НАШОЇ ФІЛЬОЛЬОҐІЇ.

ТРИ ГАЛИЦЬКІ ГРАМАТИКИ.

(Іван Могильницький, Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський*).

НАПИСАВ

Др. Осип Маковей.

В дотеперішнїх працях про відродженє галицької Руси небогато говорило ся про трох перших галицько-руських граматиків, І. Могильницького, Й. Левицького і Й. Лозинського. Всї досліди крутили ся головно коло „руської трійцї“; істория відродженя галицької Руси починала ся роком виданя Русалки Днїстрової, 1837. Тимчасом, коли ми придивимо ся діяльности названих граматиків, то побачимо поважну наукову роботу, що почала ся ще перед 1837-им роком і йшла потім поруч з діяльностию „руської трійцї“, — роботу таку, що на галицьку Русь мала трохи чи не більший вплив, як „Русалка Днїстрова“.

Діяльність сих трох граматиків я взяв собі за тему до своєї працї. Я основую свої досліди головно на рукописних жерелах. Особливо про Левицького і Лозинського можу сказати дещо нове на такій основі:

У бібліотецї львівського унїверситету є рукописи праць Левицького і Лозинського і на них замітки Копітара; найбільше їх на граматицї Левицького. Копітар тут не підписаний

*) Читане на засїданю „Історичного Товариства в Чернівцях“ дня 1 падолиста 1902.

і тому то мабуть доси нїхто не звернув на його замітки уваги. Одначе, коли порівняти письмо сих заміток із facsimile Копітарового листу, уміщеного у книзї: Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar, виданій проф. Яґічем 1885 року, то видко, що письмо те саме. Важнїйші із сих заміток Копітара подаю в додатку, поруч із текстом Левицького, бо инакше не було-б видко, до чого вони належать.

Також користав я із записок Йосифа Лозинського, які знайшли ся, порозкидані, на горищи дому в містї Яворові, де він жив і помер. Були то записки, „нїкому не потрібні", котрих Л—ий у свій час уже ужив до своїх праць. Не було в них нї одної цїлком готової і на чисто переписаної статї; були тільки первісні брульони рукописів, виписки з книжок і часописий, переписані піснї і т. п. Я упорядкував сї записки, орієнтував ся ними і що вважав гідним опубликованя, се подаю в „додатку"; в самій же студиї я мусїв очивидно відомости із записок Лоз—ого злучити до купи й доповнити ширшими дослїдами.

У книзї: Neue Briefe von Dobrowsky, Kopitar und anderen Süd- und Westslaven, виданій проф. Яґічем 1897 р., на сторонах 823—850 є два Копітарові дневники, у котрих він записував собі, кому коли післав лист, книжки і т. и. Отут ми під днем 29 марця 1831 находимо записку: „Ios. Lewicki, Hofcaplan in Przemyśl" і потім частїйше стрічаємо записані імена: Левицький, Снїгурський, Лозинський, Лавровський, Малиновський, — очивидна річ, що Копітар переписував ся із сими людьми. На жаль, ся кореспонденция нїкому доси не відома; не знати також, чи заховала ся де, чи нї. Так поки-що Копітарові замітки на рукописах Левицького і Лозинського лишає ся для нас найважнїйшим жерелом, з якого можемо догадувати ся, який міг бути зміст листів Копітара до сих двох граматиків, і з якого довідуємо ся, як Копітар дивив ся на руську мову.

Для заокругленя працї я мусїв сягнути ще дальше в минувшину, до Івана Могильницького, першого граматика в Галичинї, і подати про нього ті відомости, які міг зібрати. Рукопису граматики його я не міг роздобути; не знаю, чи він де й є.

I.

Про знесенє руських викладів у львівськім унїверситетї 1808. — Пересьлїдуваня на поли народного шкільництва. — Перша розправа про руську мову з 1822 р.

Почнемо нашу річ від р. 1808, що був роком крайнього упадку народного духа між галицькими Русинами. Найсильнїйшим обявом сього упадку було те, що того року знесено до решти руські виклади, заведені цїсарем Йосифом II у львівськім унїверситеті на виділах фільософічнім і богословськім. Причин до сеї незвичайної події було не мало[1]).

Передовсїм само австрийське правительство не знало докладно, яких то Русинів дістало воно, прилучивши Галичину до Австриї, і називало їх то Russen, то Ruthenen. Нїхто тодї не розумів ясно звязи галицьких Русинів з українськими і ріжницї поміж тими а Росиянами. Старі симпатиї до церковнославянської мови були тодї ще живі не тілько в Росиї, але і в Галичинї. Тому й не диво, що львівські руські професори унїверситетські (Лодій і Захарясевич) самі не знали, якої то „Landes- Volk- und Nationalsprache“ жадали від них декрети цїсарські й ґуберніяльні з року 1786 і 1787; а коли писали часом „простим і посполитим язиком“, то оправдували себе перед читачами, немов би провинили ся не по своїй волї, лише по наказу з гори. Проте їх „простий“ язик поправдї мало чим нагадував живу народну мову і не мав своєї певної назви:

---

1) Писали про се: Я. Головацький: Die Zustände der Russinen in Galizien (Jahrbücher für slav. Literatur, Kunst und Wissenschaft, Leipzig 1846, чч. 9 і 10). — Др. Іван Гарасевич: О преподаваніяхъ на русскомъ языцѣ въ всеучилищи львовскомъ (Зоря галицка, 1851). Автор каже, що ся статя його написана „по точнымъ разсмотреніямъ сего вопроса“, мабуть на основі унїверситетських актів. — Я. Головацький: О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галиціи со временъ Австрійского владѣнія въ той землѣ (Наук. Сборникъ Матицы, Во Львовѣ 1865). — В. Коцовський: Житє и значенє Маркіяна Шашкевича. Львôвъ, 1886. — Ом. Огоновський: Исторія литературы рускои. Львôвъ, 1889, II, 1, стор. 49—60. — І. Заневич: Лїтературні стремленя галицких Русинів (Житє і Слово, 1894 II). — Ф. І. Свистун: Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи. Львовъ 1895, т. I, ст. 174 і дальші.

раз звав ся руським, а раз российським[1]). Иньші професори львівського унїверситету, переважно Нїмцї, маловажили руські студиї й переслїдували своїх руських товаришів по фаху.

Крім того реакция по смерти цїсаря Йосифа II (1790) видвигнула латинське духовенство і польську шляхту, отже й польський вплив у Галичинї, знову на верх. Віджили сильнїйше давнї суспільні антаґонїзми, серед котрих за мало приготовлені провідники Русинів, не могли встояти ся. Руські епископи й консисториї почали підлягати польщинї й висше цїнити сьвящеників, що вчили ся по латинї, а не по руськи. Ще Петро Білянський, що був львівським епископом від 1780—1798 р., встоював ся против ворожих заходів, але його наступник Микола Скородинський (1798—1805) зовсім піддав ся польським впливам і не дбав про руську мову, бо й сам — як каже про нього Йосиф Левицький[2]) — „не вмів перекласти пасторальної теольоґії на сей діялєкт, лише переложив її на польське. По нім переняв старанє про сьвящеників цїлої Галичини Антін Ангелович, чоловік учений, великий знавець механїки й хемії, від 1796 епископ перемиський, самбірський і сяніцький, а від 1806 митрополит галицький (помер 1814). За його управи зовсїм завмерла руська мова в лїтературі в Галичинї; про науку релїґії по селах не було вже й мови. До того від р. 1808 зникли зовсїм руські виклади на видїлах фільософічнім і богословськім, навіть не вчили по руськи пасторальної теольоґії і катихитики, котрі по австрийському закону повинні були викладати ся матїрною мовою. Про катедру руської мови нїхто й не подумав, анї для церковної мови анї для народної. Тому то за цїлу чверть столїтя не зложив нїхто й найменьшої книжки руською мовою. В угорських Русинів відповідно до порядків у тамошнїй церкві учать пасторальної теольоґії і катехитики доси (1844) народною мовою“. Так писав про ті давнї часи Йосиф Левицький.

Новійші дослїди потверджують сї його слова. І так Іван Ем. Левицький пише у своїй „Прикарпатскій Руси“ про часи Ангеловича: „Хотя митроп. Ангелович був учений і славив ся яко великий любовник наук і прихильник народної просьвіти, однако

---

[1]) Студент унїверситету з тих часів Іван Гарасевич, каже, що професори викладали „народно-церковно-руским языком“. (Зоря галицка 1851, ч. 61, ст. 494).

[2]) Das Schicksal der galizisch-russischen Sprache und Literatur (Jahrbücher für slav. Lit., Kunst und Wiss. 1844, Heft 5 – 6).

на поли людового шкільництва по причині тогдашних обставин не міг майже нічого позитивного зробити; а ті обставини були рівнож причиною, що тогдашні Русини писали і печатали виключно в язиці польскім, німецкім і латиньскім. Сьміло можна сказати, що на поли руского письменьства панував в тім періоді цілковитий умственний застій, а доказом того єсть факт, що в язиці рускім видано друком в літах 1796 до 1814 в Австро-Угорщині лиш 6 невеличких публікаций, а з того 4 в Галичині" [1]).

Для осьвітленя крайного упадку тодішніх галицьких Русинів годить ся додати ще отсї нові відомости. Йосиф Левицький писав у передмові своєї граматики 1831 р., що галицькі Русини, втративши руські виклади в університеті, „не можуть тепер доробити ся своєї публичної школи. Ся втрата дає себе тим тяжше відчувати, що тепер найбільша часть укінчених богословів, вивчених по латині й по німецьки, ледви чи зможе й читати у церкві науку для народу. А що казати про знанє старшої літератури (церковної мови?) Що казати про народну мову?" — Сей уступ у рукописї Левицького цензор Копітар перечеркнув і до слів Левицького про знесенє руських викладів: „Стало ся се на превелику шкоду для нациї; тим способом ще більше доведено мову до упадку" — додав свою замітку: „бо замісць знесеної школи не заведено жадної иньшої, рівнорядної. Коли-б і згодити ся на се, що богослов не може обійти ся без латинської осьвіти, то таки Русини могли були і повинні були, по приміру иньших шкіл в Австриї, задержати собі для осьвіти руського клиру 1) катедру руської мови на теольоґії і 2) науку пасторальної теольоґії безпосередно народною мовою".

Отже, на думку Копітара, Русини могли були й повинні були подбати про ті катедри, а не подбали. Міру упередженя до руської мови в ті часи зрозуміємо ще красше із слів Й. Левицького з рукописного „Nachtrag-у" до його граматики (з 1831 р.), де він так і сказав, що „самі Русини з упередженя працювали над знесенєм катедр"; потім перечеркнув сї слова й написав лагіднійше, що „обставини зложили ся так"; — однак Копітар тут і дописав рішучо: „Sie (die Ruthenen) trugen 1808 selbst auf ihre gänzliche Aufhebung an, ohne wenigstens schon damals, an deren Statt, die Er-

[1]) Прикарпатска Русь, том I, 42—43.

richtung einer russinischen Sprachkanzel an der Theologie vorzuschlagen". А потім сю свою замітку Копітар також перечеркнув і написав уступ, стилїзований лагіднїйше, одначе з тим самим докором, який знаходимо і в друкованій граматицї Йосифа Левицького (отже се слова цензора Копітара, а не Левицького): „Замісць користати з катедр, як із головного способу розвитку рідної мови, бачили вони (Русини) в тім якесь пониженє для себе, що не могли так само, як Нїмцї і Поляки, слухати фільософії і теольоґії по латинї, й самі поставили вкінцї (1808) внесенє, аби скасувати сї катедри"[1]).

Дальші лїта принесли галицьким Русинам нові недогоди, особливо на поли шкільництва. Згадаємо з них тілько найважнїйші. Року 1812-ого, заходами польських панів, знесено шкільний примус (Schulzwang) — і руські селяни, панщизняні люди, під впливом мандаторів, Жидів і власної темноти, перестали посилати дітий до школи.

„В р. 1813 — каже Йосиф Левицький — став епископом Михайло Левицький. Для руської мови в Галичинї, котрої не уживали тодї навіть осьвічені галицькі Русини, бо говорили по польськи, настала щасливійша хвиля, стало потроха свитати. Новий епископ був муж сильний, але не знав нї руської лїтератури, анї очивидно руської мови, бо родив ся поміж Гуцулами коло Пістиня і не міг привикнути до чистої руської вимови. Проте зробив він богато при помочи сьвященика з Дроздова, Івана Могильницького; той не виховував ся по руськи так само, як його епископ, одначе мав руського духа в собі і руське серце і ex abrupto почав складати руські книжки для шкіл"[2]).

Часи, в котрих почав свою діяльність сей перший руський граматик у Галичинї, Іван Могильницький, були для розвитку руської мови дуже тяжкі. Просьвітне товариство, заложене ним 1816 р. в Перемишли, не могло встояти ся супротив інтриґ Поляків і черцїв Василиян. До народних шкіл руської мови не допускали. На просьбу Мих. Левицького, що тим часом із перемиського епископа став львівським митрополитом, аби заве-

[1]) Гл. Додаток N. 1. — Копітар мав, як видко з його дальших слів, уже 1831 р. надїю, що на руській теольоґії у Львові з великої потреби заснують знов катедри для церковної і матїрної мови. Так було тодї і в иньших містах: у Празї, Оломуци, Градци, Люблянї і ин., — однак звісно, се стало ся не зараз, бо аж 1848 року.

[2]) Jahrbücher für slav. Literatur, Leipzig 1844.

сти руську викладову мову у сільських школах, президия ґубернії у Львові не згодила ся (1816), тому, що, на її думку, руська мова то наріччє, котрим не пишуть зовсім нічого або дуже мало; через то воно ще зовсім невироблене і не може бути предметом шкільної науки. Ним тілько обтяжено би науку, а се не потрібне. Русин — сказано дальше в сім дивнім письмі ґубернії — не мав би з того й ніякого великого хісна; до того й кирилиця, котрої уживають тілько в руських церковних книжках, стоїть на перешкоді. Галицько-руське сільське населенє в більшій части розуміє по польськи; тому взиває ся митрополита, аби розважив, чи не було би порадно, вчити читати й писати польською мовою, аби не збільшувати ще сепаратизму (!) між мешканцями одної і тої самої провінциї, а навіть одної і тої самої місцевости. Коли-б митрополит з сим не годив ся, то нехай скаже свою гадку, чи не можна-б руської народної мови (бо про старославянську чи то т. зв. церковну мову чей же не може бути й бесіди) писати латинськими буквами і так учити нарід; кирилиці в нашім краю в щоденнім ужитку зовсім не знають тай знанє її принесло би народови що найбільше таку користь, що вмів би читати деякі молитвослови. Врешті се така важна справа, що краєва управа готова зложити спільну нараду з митрополитом. До науки релїґії і рахунків вільно уживати руської мови"[1]).

До спільної наради прийшло зараз на другий рік, 1817, коли почала ся реформа галицьких народних шкіл. Однак ся реформа не принесла ніякої пільги руському народови. Ґуберніяльна нарада, скликана для сеї реформи, — в ній брав участь і Іван Могильницький, — рішила також, що руська мова не може бути предметом публичної науки, бо в письмі уживають її рідко і мало кому вона відома в суспільнім житю. Викладова мова має бути польська. Руські школи можуть бути тілько приватні й помочи із шкільного фонду не дістануть. А щоб селянин гр. кат. віри міг читати свій катихизм і церковні книги, то найлучше перекласти їх на польську мову або хоч надрукувати латинськими буквами, бо не годить ся для хлопа множити наріччя і письма[2]).

---

[1]) M. Harasiewicz, Annales ecclesiae ruthenae 994—995. Гарасевич каже тут, що се Чарторийский і Чацкий подавали такі ради в Росиї і в Австриї, аби Русинів придавити.

[2]) Як. Головацький: О первомъ движеніи Русиновъ (Наук. Сборникъ 1865, ст. 95 – 97).

Против такої ухвали митрополит М. Левицький і його крилошанин Іван Могильницький подали до Відня свій протест з доказами історичних прав руської мови. Наслідком сего протесту було те, що цісар 1818 признав Русинам деякі права на поли шкільництва (руські школи в чисто руських громадах); хоч притім Поляки подбали про те, що в школах, де молодіж була гр. і римо-кат. обряду, викладова мова була польська[1]).

Року 1821 зажадав митрополит Левицький від львівської цензури imprimatur на церковно-славянське посланіє в справі відпусту. Президия ґубернії відповіла, що не дає свого дозволу, бо цензура доси не діставала від попередників митрополита посланій, писаних „кирилською мовою“ (sic!), і для таких видань не має взагалі цензора. Нехай митрополит видасть своє посланіє зрозумілою для народа мовою, а не мовою литургії. Против сеї відмови вніс іменем митрополита Іван Могильницький рекурс до президиї ґубернії і в тім рекурсі з 1822-ого року ми маємо першу в Галичині вчену розправу про руську мову[2]). Хоч вона не була 1822 р. друкована[3]) і тілько 1829 р. появила ся розширена у польськім перекладі в вид. Czasopismo naukowe księgozbioru im. Ossolińskich, проте інтересна вона для нас, як документ, на якій основі і до яких виводів дійшов 1822 р. перший руський граматик, Іван Могильницький, у своїх студиях над руською мовою.

Із усього, попереду сказаного, ми вже бачили, як некорисно складали ся в Галичині обставини для розвитку народної руської мови. Цісарські декрети жадали її виразно, львівська ґубернія домагала ся часом також зрозумілої для народу мови, хоч пильнувала притім найбільше польської мови; інтеліґентні Русини спершу самі погребали руські катедри; коли-ж опамятали ся і стали боронити прав руської мови, не знали, що почати з мовою литургії, котрої їм було шкода. Серед таких неясних поглядів на народну мову, Іванови Могильницькому, одинокому в ті часи галицькому Русинови, що брав ся розсліджувати історию руської мови, певно не легко було знайти дорогу

---

[1]) Annales c. 998—999.

[2]) Тамже, 1001—1008.

[3]) Могильницький заповів цензурі 1822 р., що в осібній широкій розправі, на основі певних етимолоґічних і історичних дат, роз'яснить се часте непорозуміне про відносини славянського наріча в церковних книгах до наріча галицько-руської людности. (Гл. Annales, 1004). Розправа з 1829 р. й була очивидно тою обіцяною студиєю.

до правди і висказати сю правду рішучо. Нї в чужих учених нї тим більше у своїх земляків не находив він широких дослїдів про нашу мову; тим то й цікаво подивити ся на той науковий материял, яким він послугує ся у своїм рекурсі.

II.

Погляд Копітара на руську мову з 1816 р. — Гадки Івана Могильницького про руську мову з 1822 і 1829 року.

У своїй відповіди ґуберніï (1822) покликує ся Могильницький на сих чужих учених: Добровского (Slavin), невідомого йому автора рецензиї у Wiener allg. Literaturztg. з 5 падолиста 1816, на Енґля, Шлецера, Лїнде і Бандтке, не називаючи їх праць, з котрих брав свої відомости.

У Slavin-ї Добровского (ст. 19) вичитав Могильницький, що вже 1584 граматик Адам Богорич розріжнював мову московську і руську. Але від самого патріярха славістів, Добровского, не дізнав ся М. нїчого рішучого про руську мову. Добровский у своїй граматицї ческої мови з 1809 мішав русько-українську мову з простою росийською[1]). Хоч сього погляду він у другім виданю своєї граматики (1819) не повторив, одначе не сказав також нїчого нового. Так само не сказав своєї гадки про руську мову і в Institutiones linguae slavicae (1822).

Натомісць сей невідомий Могильницькому рецензент з Wiener allg. Literaturztg. (з 5 Nov. 1816), що виразно відділював руську мову, як самостійну, від росийської і польської, се був ніхто иньший, тілько В. Копітар[2]). Його погляд на становище руської мови такий важний, що годить ся з його рецензиї п. з. Russniakische Literatur подати в дословнім перекладі більші уступи.

Написав він свою рецензию з приводу книжки, що вийшла в Будапешті 1815 п. з. Наука хрістіянская. Авто-

---

[1]) Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache, ст. XIII.

[2]) Правда, Копітар тут не підписаний повним іменем і прізвищем, лише буквою К, однак відома річ, що він від 1812 аж до кінця 1816 р. завідував славянським відділом часописи Wiener allg. Literaturztg. і поміщував у нїй богато своїх статий. (Гл. Neue Briefe von Dobrovsky, Kopitar... herausgegeben vor V. Jagić. Berlin, 1897, ст. XXXVI і 338).

ром сього катихизма був Іван Могильницький[1]). Копітар жалує, що як „Неруснак“ не може компетентно оцінити сей катихизм з боку мови; він знає, що ся мова не має ще своєї писаної граматики; однак проте подає ось як які інтересні на ті часи замітки:

„Міщани у сїй частині Польщі, що австрийською канцелярською мовою зветь ся Галичина, були, правда, ще зперед австрийського періоду, Поляками, себ-то Славянами лядського племени; але саме старше ядро людности краю — то Руснаки, що своєю релїґією належать до грецької церкви, а своєю мовою, разом з Українцями (mit den Kleinrussen), до діялекту, зовсїм відмінного від польського; руський діялект належить до ряду полуднево-славянських діялектів, а польський до північно-славянських.

Руський діялект лагіднїйший (sanfter), як росийський; того можна сподївати ся по нїм уже з його положеня, більше на полудни. Однак і тут, як то нераз буває, справджує ся гадка, що не лагідні панують на сїм сьвітї; руський діялект, позбавлений в Росиї простїйшим (gröber) росийським діялектом, а в Польщі польським, чести бути мовою письма і книжок, жиє тепер лише в устах простого народу. Було-б цікаво дізнати ся, скілько справдї мілїонів Славян говорить сим діялектом. Одначе й без того можна здогадувати ся, що їх загалом не меньше, як Ляхів; виходить, що їх більше, як т. зв. іллїрийського племени і більше, як Чехів; лише з Росиянами не можуть рівняти ся. Правда, що руське племя розірване на куснї між Росию, Польщу й Австрию, отже з полїтичного боку не може імпонувати і заслугувати на те, щоби з ним числили ся; одначе мова девятьох мілїонів людий, і без очивидного полїтичного значіня, сама собою доволї інтересна і для слїдителя мови і для чоловіколюбця. Особливо для чоловіколюбця і для австрийського патріота радість бачити, як під батьківським скиптром Франца розвиває ся кріпко і тривко культура всїляких народів на природній і певній основі, на матїрній мові“.

Далї каже Копітар, що довідав ся про заснованє руського просьвітного товариства в Перемишли, бажає сему товариству щастя і тїшить ся, що всюди займають ся народною мовою; однак притім додає: „Розуміє ся, що хоч ми тїшимо ся захо-

[1]) Потверджує се Йосиф Левицький у своїй статї в Jahrbücher für slav. Lit., Kunst u. Wissenschaft, Leipzig 1844.

дами коло народної мови, проте зовсім не гадаємо славяньско-грецьких сьвящеників звільнити від знаня старославянської церковної мови. Навпаки ми бажаємо собі, щоб у кождій їх богословській школї була катедра сеі старої і попри ню катедра живої народної мови (ще красше було би, коли-б народої вчили вже в низших школах). Обі мови повинен гідний сьвященик граматично, значить основно розуміти, або ще красше — повинен їх знати“.

Сї Копітарові гадки ми побачимо повторені в части в рекурсї Могильницького. На иньших учених, Енґеля, Шлєцера, Лїнде і Бандтке, покликує ся він тільки загально; мабуть мав він у гадцї — як се видко із його пізнїйшої ширшої розправи про руську мову з 1829 р. — звістку його працї: Geschichte von Halicz und Wladimir, яку й називає на иньшім місцї, та може й історію України, Бандтке Історию Польщі, Лїнде — словар і Шлєцерову працю про Нестора з 1802 р.

Якже-ж відповідає Могильницький ґубернії на заборону Посланія, написаного церковно-славянською мовою? Він каже, що посланія повинні писати ся церковно-славяньською мовою, бо ся мова служить одною з головних прикмет гр. кат. богослуженя, так як латинська мова є прикметою латинського богослужеоя. Не можна замість неї уживати народної мови, бо сего вимагає традиция й повага церкви. Подібно, каже Могильницький, і сьвітські власти та уряди уживають традицийних, церемонїяльних висловів при ріжних нагодах і не зміняють їх новійшими, простїйшими.

Щож до того, чи сю церковно-славянську мову розуміє простий нарід, Могильницький прирікає написати окрему широку розправу, а покищо відповідає лише коротко, що нарід розуміє її, бо по 1): „Руське або малоруське наріче се зовсім не є якась мішанина, що повстала з польського, росийського або якогось иньшого славянського нарічія. Так як сам руський нарід від непамятних часів був окремою, самостійною частиною великого славянського праплемени, так само і його нарічіє се окрема галузь славянської прамови. Се нарічіє, як показує история, не повстало з жадного сусїдного діялєкту, лише утримувало ся зі своїми характеристичними відмінними прикметами й розвивало ся попри иньших нарічиях так само, як чеське, країнське, іллїрийське і польське.

2) Руський діялєкт своєю етимолоґією, відміною іменників, заіменників і дієслів далеко подібнїйший до славянського

діялєкту в церковних книгах, як до польського, котрого теперішній розвиток складає ся з кількох епох. На се в потребі можна би подати богато доказів. З того спорідненя руського діялєкту зі славянським виходить, що славянський загалом зрозумілий гр. кат. віроісповідникам, з виімком деяких застарілих слів і тут то там подибуваного в церковних книгах порядку слів, основаного на грецькій синтаксі.

3) Руський діялєкт не стоїть низше від жадного иньшого славянського діялєкту анї що до свого віку, анї що-до свого вироблення, анї також що-до історичного значіня. (Могильницький покликує ся тут на історичні грамоти, писані руською мовою, за часів руських князїв і польських королїв і каже далї): Отже, коли-б руська мова, як то нераз кажуть, мало чим ріжнила ся від польської або навіть узяла ся з неї, — коли-б ся мова, як дехто гадає, була проста і невироблена, то з якої-ж причини польське правительство уживало давнїйше в Польщї польської мови, а в руських воєводствах признало й приняло руську краєву мову як мову народу й правительства та уживало її майже три столїтя. Про причини й наслїдки змін у тій справі, які настали в остатнїм періодї польського пановання, пише між иньшими Енґель у Geschichte von Halicz und Wladimir.

4) Руського діялєкту нїяк не можна брати за одно з правдивим росийським (великоруським). Як за далеко віддалений сей діялєкт від другого, се відчуває кождий чоловік, сьвідомий справи; сю ріжницю бачили вже давно. (Тут покликує ся Могильницький на сьвідоцтво Богорича з 16-ого столїтя і на подану висше рецензию Копітара; вкінцї каже): Про се, чим ріжнять ся між собою славянські діялєкти, в чім вони споріднені й що їх характеризує, годї говорити a priori; тим меньше не можна з того робити нїяких виводів. Справедлива гадка про се залежить лише від докладного знаня згаданих нарічий і від обєктивности, з якою хто бере ся слїдити відношенє їх поміж собою"[1]).

Сї уступи із рекурсу Могильницького показують нам його погляди на руську мову 1822 р.[2]) Є в них очивидна сьвідо-

---

[1]) Annales ecclesiae ruthenae, 1862, ст. 1001—1007.

[2]) Такі самі гадки висказав він мабуть уже 1817 р. на нарадї в ґубернії, де з цісарського наказу радили над тим, чи можна допустити руську мову до народних шкіл. До протоколу із сеї наради додав

місить, що руська мова самостійна; одначе Могильницький робить значні уступки і церковно-славянській мові і недобре ще бачить ріжницю поміж сими обома мовами. На кождий випадок його гадки були вже великим поступом в порівнаню з гадками Русинів з 1808 року, що самі допомогли до знесеня руських катедр. Шкода лише, що сї гадки Могильницького не могли 1822 р. мати впливу на руську інтеліґенцию, бо вони містили ся лише в рекурсї до ґубернії і очевидно могли бути відомі лише малому кружкови людий.

Сей рекурс сьвідчить також, що Іван Могильницький займав ся студиями руської мови і певно скористав з них при писаню руської граматики, що перед його смертию (1831) була вже цїлком готова. Одначе ся граматика його не побачила сьвіта; як узяв її в переховок митрополит Левицький, так тримав її у себе до самої смерти і, не знати, де подїв. Маркіян Шашкевич упоминав ся, аби її видано[1]), Йосиф Левицький навіть дорікав митрополитови Левицькому, що не спроміг ся видати її[2]) — одначе граматика Могильницького так і лишила ся в рукописи.

На щастє надруковано 1829 статю Могильницького п. з. Rozprawa o języku ruskim[3]), що могла бути у свій час передмовою до його граматики, а нам тепер подає певну основу до дослїдів, з якого становища міг Могильницький написати свою граматику. Ся статя, написана рішучо і з великим на ті часи знанєм річи, давала молодому поколїню Русинів, як Йосифови Левицькому, Йосифови Лозинському, М. Шашкевичеви і його товаришам, першу наукову основу для зрозуміня становища руської мови поміж иньшими славянськими мовами — і слїди сеї статї ми подибуємо нераз у сих працях, що писали ся по смерти Могильницького в оборонї руської мови. Ще 1848 р., видко, не втратила вона свого значіня, коли видано її окремою брошурою.

Провідні гадки сеї розправи такі: Первісна славянська мова дїлить ся на ріжні діялєкти. Між ними найменьше знаний

М. якісь грамоти на доказ, що вже давно писали по руськи. (Гл. Annales, ст. 1005). Годилось би роздобути сей протокол, щоби довідати ся, що говорив М. і які грамоти предложив.

[1]) Азбука і abecadło, 1836, ст. 19.

[2]) Jahrbücher für slav. Literatur 1844 (статя: Das Schicksal der galiz. russischen Sprache).

[3]) Czasopismo naukowe, Lwów 1829, зошит III, ст. 56—87.

руський діялєкт і його всіляко називають. Називати-ж його треба руською мовою, по латині lingua ruthenica, по німецьки ruthenische Sprache. Хоч руський нарід утратив свою державу, одначе мова його не пропала, жиє і буде жити поруч иньших славянських мов. Давнійше в руських землях, приналежних до Польської корони, руська мова була не лише мовою народу, але й мовою правительства, уживаною на дворі великих князів литовських і знаменитших руських родин. Пізнійше польський утиск, особливо з кінця 16-ого і початку 17-ого віку, довів руську мову до упадку.

Руська мова відріжнювала ся завсїди від иньших славянських мов, особливо від церковно-славянської, польської й російської, котру давнійше звали московською. У всїх руських землях, колись знаних під назвою Малої і Червоної Руси, уживали одного і того самого діялєкту. Коли говорить ся про книжний діялєкт, тодї назви: малоруський або малоросийський і білоруський значать не що иньше, лише руський діялєкт.

Руська мова не повстала з польської; навпаки польська мова за теперішню свою чистоту і своє богатство, а навіть і за свій склад має в більшій части д кувати руській мові. Руська мова причинила ся немало і до зросту, краси й богатства російського діялєкту — сього не перечать і самі Москалї.

Руська мова служить народною мовою мешканців королївства Галичини, Русинів, котрих теперішні німецькі письменники не по правдї називають Руснаками. Се назва згірдна і її не годить ся уживати.

Такі гадки про руську мову були в р. 1829 новиною трохи чи не для кождого осьвіченого галицького Русина. В Галичинї до того часу ширший загал руський не чув такої рішучої оборони руської мови нї від своїх учених нї від чужих; навпаки міг чути лише зовсїм непевні і невірні здогади або бажаня чужих учених, котрі самі не могли визнати ся у руській мові. Могильницький подає на початку своєї статї гадки декотрих чужих учених на доказ, який тодї був хаос у поглядах їх на руську мову. Його боліло, що патриярх славістів, Добровский, у такій поважній працї, як Institutiones linguae slavicae (1822) „забув“ назвати руську мову, а у своїй граматицї чеської мови (в першім виданю) уважав її за просту російську мову, у дру-

[1]) Lehrgebäude der böhmischen Sprache, 1819.

гім же виданю її (1819 р.)[1]), ділячи славянські нарічія на дві ґрупи, знов „забув“ назвати руську мову, а радше зачисляв її, очивидно, у рубрику „das Russische“. Лінде у передмові до свого словаря також „забув“ її назвати; при иньшій же нагоді, переложивши Ґреча: Rys literatury rossyjskiej, сказав від себе у передмові (ст. III), що руська мова — то повітова польська (провінциялїзм). Сам же Ґреч мав її за мішанину з мов: славянської, российської і польської[1]). Иньші, як н. пр. Рорер[2]), брали руську мову за одно з церковно-славянською. Таких непорозумінь було значно більше і всї вони могли руського вченого звести з доброї дороги[3]).

Непорозумінє вийшло і в Могильницького, хоч як, здавало ся, розумно дивив ся він на цїлу справу. Заговоривши про книжну мову, він ось до чого додумав ся (подаю сей уступ цїлий, бо слїди його находимо потім у граматиках Левицького, Вагилевича і Головацького): „Коли нарічия якоїсь мови такі згідні між собою, що можна їх уняти у правила одної граматики, — хоч би кілька слів вимовляло ся инакше, мали иньше значінє або взагалї де в чім були відмінні, — то не треба їх уважати окремими. Всї давнї галузи славянської мови у столїтях 11, 12 і 13-ім далеко більше зближали ся до себе, ніж тепер. Можна навіть здогадувати ся, що, чим далї сягнемо у старину, тим мабуть меньша ріжниця була між ними. А треба відріжняти у Славянщинї діялект книжний, лїпше званий церковним, бо ним спершу писали тілько церковні книги, і діялект народний, уживаний у звичайній мові устній і письменній. Також мова устна иньша в уживаню простого сїльського населеня — і то дїйсна матїрна мова, — а иньша в устахлюдий, осьвічених читанєм книг і побутом у висшім сьвітї. Ся мова має всї прикмети книжної мови“.

---

[1]) Rys literatury ross., 92.

[2]) Versuch über die slavischen Bewohner der österr. Monarchie, Th. II, ст. 16.

[3]) Ще кілька лїт пізнїйше, 1833 р., Вацлав з Олєска радив Русинам пристати до Поляків. „Słowaki, Sławianie na Śląsku, Morawianie, przyłączyli się do Czech; do kogoż mają się Rusini przyłączyć? Lub czyli mamy życzyć, żeby Rusini swoją własną mieli literaturę? Cóżby się stało z literaturą niemiecką, gdyby szczególne plemiona giermańskie usiłowały były własną mieć literaturę?“ („Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. We Lwowie 1833, ст. XLIII). Очивидно, В. з Олєска зачисляв Русинів до Поляків. Се повторяли декотрі Поляки ще довгі лїта.

„І у нас, у Русинів, можна ділити діялєкт на устний і книжний. Книжний у Малій, Білій і Червоній Руси від 13 віку аж доси майже зовсім не змінив ся. У звичайній мові є деякі малі відміни, але такі незначні і такі рідкі, що сьміло можна сказати, що на Білій і на Малій Руси говорять однаково, тою самою мовою“.

. Поминаю питанє, чи можна причисляти білоруську мову до нашої; важнійше непорозумінє у Могильницького те, що, хоч він церковно-славянську мову бере окремо, а народно-руську окремо, то проте сю народно-руську мову ділить на книжну і устну і притім гадає, що ся книжна „народна“ мова не зміняла ся ні троха, почавши від 13-ого столїтя. Воно правда: до часів Могильницького, котрий мабуть не знав ні Енеїди Котляревського, ні граматики Павловського (1818), ні етноґрафічних праць Цертелева та Максимовича, в Галичині ніхто й не пробував писати чистою народною мовою. Недавно-ж ще соромили ся галицькі університетські професори „посполитого“ язика! Через те, видко, і Могильницький не міг прийти на думку, що між мовою звичайного селянина і мовою книжок не повинна бути така велика ріжниця, як була давно. Тут він очивидно за мало знав давню руську лїтературу; з того вийшло непорозумінє і в нього і в його наслїдників, котрі, пишучи по руськи, все мали на думцї, що треба писати „висшим стилем“. Вимоги сего висшого стилю у книжках все зводили народну руську мову з доброї дороги.

В самих початках відродженя галицької Руси отсе непорозумінє у справі книжної мови дало широку основу до дальших непорозумінь: до відновленя в книжках старої, але новими авторами грубо попсованої церковно-славянської мови, а вкінцї й до заведеня російської мови. Ще про зносини Поґодіна з Галичанами не могло бути й мови, але вже основа до росийщини була; сам Могильницький не знївечив її, бо хоч не признавав російської мови за руську, але й не вважав простої селянської мови можливою для книжок.

Слїдом його пішов і другий, галицько-руський граматик, Йосиф Левицький.

III.

Рукописи граматики Иосифа Левицького з 1831 року і Копітарові замітки на нїй. Друкована граматика Йосифа Левицького 1834 року.

Першу граматику руської мови в Галичинї надрукував у Перемишли 1834 р. Йосиф Левицький п. з. Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien. Ся граматика була вже 1831 року готова і рукописи її з того року п. з. Versuch einer Grammatik der russischen (ruthenischen) oder kleinrussischen Sprache in Galizien — і Nachtrag до сеї граматики — переховують ся у біблїотецї львівського унїверситету[1]). Сї два рукописи читав цензор В. Копітар і поробив на них свої замітки[2]), з котрих можна зложити собі доволї ясну гадку, як він дивив ся на руську мову і що радив Й. Левицькому.

Відсилаю цікавих до Додатку, де сї замітки списані докладно; частину з них (про знесенє руських викладів) я вже подав передом; а тут зберу лише до купи і порівнаю погляди Левицького і Копітара на деякі історичні події Руси, на відношенє руської мови до старославянської і российської і на жерела живої руської мови.

Передовсїм справа назви Русинів. Левицький уживає і радить уживати назви: Русин, Русь, руский, Russine, russinisch, Ruthenier, ruthenisch, kleinrussisch, а обурює ся так само, як Могильницький, на назву Руснак або Русняк, як на образливу. Копітар уживає у своїх замітках назви Russin, russinisch; про латинську назву Ruthenus каже, що се педантерія: се слово в Юлїя Цезара означає якийсь ґаллїйський нарід; на будуче в нїмецькім радить уживати слова russisch на означенє слова „российський“, а reussisch на „руський“. На слово Руснак нема, каже, чого гнїватися, се примха. „Руснякъ ist nach боснякъ gemacht von ungrischen Autoren. Modo eodem abhorretis nomen reapte innoxium, sicut Polaci irascuntur, si germanus illos vocet Polaken. Sunt capricen et

1) Sign. BN. 602. 1 P. 28.
2) Гл. Додаток N. 1.

ideo ignoscendae delicatis dominabus"[1]). Левицький не послухав Копітара і в друкованій граматиці лишив свій уступ, що слово Руснак немило слухати[2]).

В кількох місцях зачіпає Левицький польську шляхту, що повстала з руської, а тепер відрікає ся Русинів; єзуїтів, що у 18-ім столітю забрали богато руських шкіл і вчили в них по латині та по польськи, та загалом „гордих" Поляків, що люблять тілько своє, а чуже маловажать, от як руську мову. Лінде міг згадати у передмові до свого словаря 1807 руську мову, а проте не згадав. (Закид той самий, що в Могильницького). Копітарові замітки на се таке:

Про шляхту: „Noli bellum indicere: vanae sine viribus irae!"

Про єзуітів цілий уступ перечеркнув і сказав: „Nunc vis reprehendere jesuitas! Illi nec polonicam linguam curabant, nec hungaricam. Est hic nisus plane novus, et lutheranus! Interroga владыка-m ipse tuum!"

А Поляків боронить так: „Cui bono insultas leoni mortuo? Si Polono polonica placent, quid mirum? Nonne et tibi tua? Aequus judex utrumque probat".

Лїнде поминув руський діялєкт: „Natürlich, weil er keine Literatur bisher hatte. Aliud est esse in natura rerum, aliud esse in literis. Sic nec serbicae meminit, nec bulgaricae. Linde nonnisi lexica consuluit, ex libris librum fecit"[3]).

Левицький у друкованій граматиці сї місця про шляхту, езуїтів і Поляків випустив, а про Лїнде лишив.

В самім обробленю граматики держав ся він, як би на перший погляд здавало ся, розумної засади: у передмові обіцює дати граматику мови, якої уживає руський нарід, лише „здоровою критикою" загадує обчистити її з польонізмів. „Обробляючи сю граматику — каже він — я зовсїм не міг тримати ся готових уже книжок, написаних більше або менше сим діялєктом, бо їх автори не писали відповідно до якоїсь загальної граматики, лише кождий по своїй уподобі. У всїх частинах граматики, старав ся я по змозї дати всї відомости про сей діялєкт (Bene hoc facis! — замічає на се Копітар")[4]).

---

[1]) Подаю деякі Копітарові замітки, не перекладаючи їх на руське; бо вони писані його специяльним макаронізмом, якого він часто уживав, а який у перекладі тратить свою характеристичність.

[2]) Пор. Додаток N. 1. і Grammatik, XXV.

[3]) Гл. Додаток N. 1.

[4]) Гл. Додаток N. 1.

Одначе ся „здорова критика“ не була така здорова, як Левицький собі гадав. Готових книжок, між котрими були вже такі, що міг брати їх за основу, Левицький не тримав ся; иньша-ж основа, як н. пр. народні пісні, очивидно не були йому до вподоби; він лишив собі волю й гадав, що зможе погодити з собою в одній граматиці правила церковно-славянської і живої руської мови; притім ще й росийської. В його роботі видко бажане зберегти церковщину, і жаль, що її часи вже минули.

Всюди, де Левицький висловляє подібну гадку, Копітар навчає його, иноді дуже енерґічними словами, що справа стоїть инакше. Перейдім по черзі кілька характеристичних місць, що нам показують з одного боку консервативність молодого галицького вченого з 1831 року, а з другого боку дуже бистрі й вірні погляди одного з перших славістів.

Література Русинів і Великоросів — каже Л. — в X—XV століттях була та сама. Оба племена уживали в письмі т. зв. церковної мови і відповідно до принятої граматики і словотвореня перекладали грецькі твори або писали оріґінально, звичайно прозою, річи реліґійного змісту. На те запримітив Копітар: „Haec sat male dicis. Si veteres slavica utebantur, carebant literatura dialecti suae; ita plane ut Russi usque ad Petrum I, poteras dicere, hanc veterem, invitis illis, fuisse mixtam dialecto materna, ob ignorantiam scriptorum; sicut et apud Serbos, aut latinam germanica medio aevo: levaverunt seditionem, quae carmula dicitur (ist крамола)[1]).

Друга замітка Копітара до того самого місця така: „Pessime haec dicis, nec differs ab aeque levi judice Russnako Lucskay, qui tamen popularem ipse contemnit, et ecclesiasticam profitetur se docere. Nam dialectus ecclesiastica vix minus differt a ruthenica, quam a russica propria. Est enim vetus lingua Slavorum cisdanubiorum, id est in dextra Danubii ripa sedentium, seu Bulgaros velis, seu Carantanos“.

Левицький каже, що до 17-ого століття руської мови уживали всі князї й пани у Литві, Волини, Поділю, Україні й Галичині; її уживали в судах і нею писали привилеї. На се відповідає Копітар, що писали нею лише: „plus minus; nam vix putem quem dixisse et scripsisse бигъ pro богъ. Macaronisabant ecclesiasticam sua vulgari, sicut Serbi eandem cum

[1]) Гл. Додаток N. 1.

sua itidem vulgari, sed diversa a vestra. Das heisst aber nicht in seiner Muttersprache schreiben! Est haec vestra calamitas, quod habeatis binas linguas, alteram sacram, vulgarem alteram. Sed fuere in eodem casu Itali, qui tamen optime se extricarunt. Thut desgleichen! — Germani feliciores statim coepere pure scribere, id est sicut loquebantur; nam sacra illos lingua nulla turbabat, quia erat latina, et diversissima a vulgari".

На думку Левицького учені XVII столїтя могли були легко за помочию шкіл розширити учену книжну церковно-славянську мову; коли-ж їм се невдало ся, хоч дуже старали ся, тоді почали письменники зближати ся більше до діялєкту сеї сторони, в котрій писали. Копітар відповів на те цілком рішучо: „Impossibile est, sine miraculo, excitare ad novam vitam mortuos. Ideo nec Itali latine, nec neograeci graece loquuntur".

В місци, де Л. вичисляє праці Йоаннїкія Ґалятовського і Антона Радивиловського, Копітар пише: „Hic erat locus dicendi, Russos ipsos, nunc tam magnos et superbos, primam literaturam et culturam debere vobis, Russinis Kioviensibus. Sed ipse tremis prae reverenti metu magni Russi![1]) Cave ne *μισοπολωνισμός* tibi accipiatur pro asino insultante leoni aegro, aut vel mortuo. Possumus amare nostra sine odio aliorum".

Називаючи одну книжку з 18-ого столїтя, Л. каже, що мова в нїй мішана, і пояснює зараз, яка на його думку мова мішана. „Мішаною мовою я називаю таку, що зложена в части відповідно до старої (славянської) граматики, а в части відповідно до теперішнього простого діялєкту; одначе коли хто замісць польських, нїмецьких, латинських і иньших технїчних слів уживає чисто славянських, себто постарілих руських слів, у такім випадку мова зовсім не(?!) мішана; нпр.

Внушите отъ Песта вѣсть радостну пріяхъ,
Что Праздникъ строится на Дунайскихъ струяхъ".

Таке нерозуміне! Копітар тут примічає: „Aeque macaronizat, qui pro лошадь finnico dicit конь slavicum in libro russico, et qui воронъ конь russicum dicit pro вранъ конь in apocalypsi slavica; aut молотяща pro млатяща".

Вичисливши деяких авторів, почавши від найдавнійших часів, аж до початку 19-ого столїтя, Левицький каже, що кож-

[1]) Ся зачіпка Росиян зовсїм годить ся з характеристикою Копітара, поданою проф. Яґічем. (Пор. Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar, 1885, ст. XVI).

дий з них писав відповідно до своєї власної граматики й уживав зворотів і слів, які сам знав найлїпше. Замітка Копітара на се: „Darin liegt eben der Macaronismus, dass jeder Schriftsteller seine eigene Grammatik hat, während er die der Mundart (des Volkes, das sie spricht) haben **sollte**. Sic et Russi ante Petrum, sie Serbi ante Vukum, sic Graeci ante Koraim, sic Tu ipse ante meliorem scientiam et informationem, quae adhuc in herba et spe versatur".

Одначе лїпшого зданя й лїпших відомостей треба було ще почекати; Левицькому не судило ся бути руським Караджічем не вважаючи на такі ясні поради Копітара. Бажаючи доконче злучити тїсно минувшину з теперішностю він у додатку до своєї граматики подав взірцї писань з 13-ого і 14-ого стол. (дві фальшовані грамоти Льва Даниловича), уступ із біблії Скорини, із граматики Смотрицького і т. и., а попри се виїмок з Енеїди Котляревського і піснї Падури, народні піснї і приказки!... Вийшла зі всего незвичайно сороката мішанина, котру зовсїм справедливо зганив Копітар словами: „Proprie non ex his debuisses dare exempla, qui noluere scribere russinice (ut tecum loquar), sed slavice, et nonnisi inviti et ex ignorantia verae linguae slavicae, ubinde russizabant, ut ipsa biblia vestra: воронъ конь pro вранъ; вола молотяща pro млатяща etc. Vera exempla sunt, sicut apud Graecos, in cantilenis populi, proverbiis et si tu ipse nova et pura aliqua facias"[1]).

Тому то, коли Левицький подає за приклад ямбічного (!) вірша пісню: „Пришёлъ четверъ, оуже Грицъ ꙋмеръ", Копітар замічає: „Bene, quod e populari cantu das exempla, sed praefandum est tibi sacerdoti, quare facias et venia quasi praecanda; ne dicant, te esse indecentem". Хвалить також Л—ого за приповідки, але радить поясняти їх, оповісти дотичні анекдоти. „Aliquorum posses Veranlassung, ex anecdotis narrare, sicut fecit Vuk Serbus in lexico suo. Repeto tibi, te melius facturum, si vertas ad verbum vestra proverbia, cum nec scias satis, et sit revera difficile aequivalentibus germanorum proverbiis singula reddere. Quod nunc facis, substituens utcunque sensum praeter-propter, est aqua pro vino! Sentis ipse, putem — 2-do. Cur non seque-

[1]) Очивидно, Копітар знав вірші Левицького: „Домоболіє проклятыхъ".

ris ordinem aliquem, saltim alphabeti? [Вырвался якъ Пилипъ зъ конопель. Unbedacht etwas beantworten — толкованє Левицького]. Narra *ἀνέκδοτον* de hoc Philippo, dabis simul échantillon tuae linguae sublongius Cf. Vukii lexicon serbicum ad vocem jesènas = есѐнасъ. [Толчется, якъ Савка въ пеклѣ]. Narra *ἀνέκδοτον* de Савка! [Кто пьетъ, тому наливайте, кто не пьетъ, тому не давайте. Wer trinkt, dem soll man einschenken, wer aber nicht trinkt, den lässt man gehen]. Sic de omnibus deberes facere".

Коли-ж при кінци подає Л. показчик особових імен „висшого стилю" і уживаних в народї: Андрей — Андрій, Яндрух; Євдокія — Євка; Александер — Лесько і т. д., — Копітар тут скрикує: bravissimo!

У самій граматиці Левицького знати також його намір, скілько можна, заховати старосьвітчину. Тут повно заміток Копітара, з котрих усякий бистроумнїйший чоловік, нїж Левицький, міг би був зложити собі цїлком иньший плян своєї роботи; а Л. лише подекуди скористав з них. Подаю кілька прикладів: Л. каже, що хоч перед голосозвуками *а* і *е* в руській мові чути завсїгди **j**, а перед *о* і *у* чути *в*, то проте сих придихових звуків не треба писати. „Quare non? — питає ся Копітар і сам зараз подає причину: — Quia scribitis n o n vestra, sed a l i e n a. Verus grammaticus s c r i b e r e t, quodcunque pronunciatur".

„По *г*, *к*, *х*, *ж*, *ч*, *ш*, *щ*, *ц* нїколи не стоїть *я*, лише *а*. Але в руськім діялєктї, коли вже хто хоче бути зовсїм популярним, треба писато *я* замісць *а*, щоб читач бачив, що се *а* в *я* вимовляє нарід, як **ä**". Копітарова замітка: Si h i c est popularis, quare non u b i q u e? D u o b u s dominis servire!"

Левицький каже, що в руській мові (і в дальматиньській) *ѣ* звучить так, як **ie** в нїмецькім: Liebe, wie..., отже в ѣ к ъ читає ся wiek, тѣнь — tień, тѣло — tieło... Виходить щось недоладне, нїби якась пригадка старого *ѣ*. Копітар тут так і відрізав Л—ому за Дальматинцїв: „Sed Dalmatae v e r i o r e s etiam scribant î; lîto, tîlo etc. Vos d u o b u s dominis estis sclavi, quod male vertere scire deberatis ex e v a n g e l i o: nemo potest duobus dominis servire! Relinque orthographiam ecclesiasticam ecclesiae pro s u a lingua; tu tuam doce s i m p l i c i t e r, ut saltim ex parte faciant R u s s i m a g n i. Tu fac ex toto, ac si n e s c i a s ecclesiactica!"

Левицький каже, що в слові „нѣтъ" — кінцевого *т* звичайно не чути, але прото сам пише „нѣтъ". Копітар на се: „Ergo cur scribis? Non enim ecclesiae servis aut Russis, sed tuis popularibus".

Подібно і в иньших місцях показує Копітар Л—ому його похибки і то заохочує його, то ганьбить зовсім остро. При замітці Л—ого, що Русини не говорять где, лише де, Копітар каже: „Sic et apud alios Slavos. Crede mihi, non te poenitebit, fideliter dixisse veritatem et habebis gloriam primi, qui dixerit, imitandus a reliquis sexcentis". За те в иньшім місци розлючений К. так і написав на адресу Л—ого чи Русинів: „Per stultitiam vestram!" „Quousque carebis philosophiae grammaticae?"

Загалом Копітар не був вдоволений із граматики Л—ого, не подобала ся йому отся „служба двом панам" і він при кінци рукописи ще раз нагадав її авторови, щоб не забув. Левицький каже тут ще, що в руськім дуже часто стягають ся звуки до купи: увага — ввага, Україна — Вкраїна, умер — вмер, але пишучи він таки затримує *у* навіть у віршах, де воно псує розмір. Копітар тут і досолив Левицькому клясичною заміткою:

„In metris praesertim, et scribendum вмеръ. Equidem et in prosa facerem, Russin ὤν, non Veteroslavus. Sed vos semper vultis servire duobus dominis! et ita utrique male servitis. Vos dico, Graecos, Armenos et Russos et Serbos, qui assueti venerari veterem linguam omni nedelja et prasniko auditam in ecclesia, vix potestis aequi aestimare domesticam et Werkeltagslinguam matris. Sed separandae sunt omnino, sicut fecerunt jam Moscovitae.

Tu si vis veram grammaticam ruskam facere, fac 1-o ut obliviscaris ecclesiasticam linguam; 2-do finge te docere frailam americanam loqui ruski cum tua coqua, et ita docere, ut cum coqua perfecte possit colloqui. Sonst, semper macaronizabis ipse magister".

Порада Копітара була добра, але Левицького не переконала. Він тілько у передмові до граматики змінив або випустив деякі уступи; у самій же граматиці — як видко з порівнаня Копітарових заміток з друкованою граматикою Л—ого — не звертав уваги на замітки, лишив усе, як сам написав.

Яке-ж то було його становище, з якого він дивив ся на руську мову? До характеристики Левицького, яка виходить із

слів Копітара, не треба вже богато додавати. Левицький уважав руський нарід самостійним, визначував йому окрему етноґрафічну територию, обчисляючи його на 8 міліонів; хвалив його пісні і журив ся дуже, як Русинів звати по німецьки. Він і читав, видко, доволї богато, заким написав свою працю: знав деякі працї Добровского, граматику российської мови Антона Яросл. Пухмаєра[1]), граматику Павловского, Енеїду Котляревського, збірники пісень Вацлава з Олеська, Цертелєва і ин. Одначе, раз поклавши собі лучити мову давньої лїтератури з живою народною мовою, він своєї гадки не покинув і „служив двом панам“. Сього вимагало від нього отсе неоправдане переконанє, яке панувало в його часи на Руси, а яке граматик Лучкай 1830 висказав так рішучо: „nullam existere linguam eruditam cum plebe communem, nam id significaret, ut ruricola similes idaeas, et conceptus innatos habeat, quos eruditi per instructionem et lectionem nanciscuntur“[2]). Сього вимагав сей висший стиль, що морочив голову ще Могильницькому. Левицький згадує нераз сей „висший стиль“[3]) і чого він вимагає. Він вимагає н. пр. писати „пришёлъ“, а не „прийшов“, бо по *ж, ш, щ, ц* і *ч* не сьміє стояти *о*. В висшім стилю є приіменники: вні, послї, прежде, ради; є прислівники: паки, сице, камо, токмо, внегда, никогда, внезапу — і коли хто називає ся Алексей а не Олекса, Анастазія а не Настя, Тимотей а не Тимко, то се також у висшім стилю.

Ще при самім кінци друкованої граматики, мов яку новину, котра перше не прийшла йому на думку, подав Л. замітку: що між руською церковною мовою а простою народною с т і л ь-

---

[1]) Lehrgebäude der russ. Sprache, Prag, 1820.

[2]) Grammatica slavo-ruthena, Budae, 1830, ст. VII. Лучкай, про котрого граматику М. Шашкевич каже, що вона найлїпша (гл. Азбука і abecadło, ст. 19) — лїпша від граматик Павловского і Левицького — сам каже у своїй граматицї (ст. 176): — „in Slavica Ductorem meum fuisse Dobrowskyum, quem sequi gloriae mihi duco. In Ruthenica proprium meum sensum, et scientiam pro fundamento servivisse“. Хоч він потроха зірвав з давною традициєю (н. пр. не вживає давної букви ъ) і при кінци граматики подає взірцї чистої народної (на Угорщинї) руської мови, піснї, приповідки і загадки, то проте видко і в нього змаганє лучити живу народну мову з церковно славянською; не даром же й назвав свою граматику: slavo-ruthena. Се було зовсїм так само, як бувало і у Росиян, у котрих н. пр. Шишков не добачував ріжницї поміж церк. славянською й российською мовою.

[3]) Гл. друкована Grammatik, ст. 4. 7, 162, 165 і 212.

ко всеї ріжниці (den ganzen Unterschied macht die Regel), що в церковній мові по *ж, ц, ч, ш, щ* і мягких шелестозвуках не сьміє стояти *о*, лише *е*, а нарід не тримає ся сего правила і радше каже *о* як *е*!... Так мало був Л. приготовленим до розуміня своєї задачі, як граматика живої руської мови.

В результаті вийшла граматика, з котрої, може й справді галицькі Русини навчили ся скорописи[1]), але розумних пояснень для живої народної мови у ній найти не могли.

Йосиф Лозинський оповідає у своїй автобіоґрафії, що читав також рукопис граматики Левицького й подав йому деякі свої замітки, з котрих він і скористав[2]); одначе, які то могли бути замітки, не відомо. Натомісць здогадую ся, що Лозинський читав уже й замітки Копітара на рукописї, бо вся його пізнїйша робота аж до виданя своєї граматики має за основу отсї гадки, які висказав Копітар в замітках. З чого не скористав Левицький, з того скористав його свояк, Лозинський. Однак не забігаймо наперед!

IV.

Перша граматика і „Рускоє весїлє“ Йосифа Лозинського. — Замітка Копітара. — Ґенеза війни за азбуку у Русинів.

Граматика Йосифа Лозинського була вже 1833 готова, ще заким вийшла друком граматика Левицького. Оба молоді сьвященики очивидно були тоді вже суперниками, бо коли-б Лозинський, прочитавши граматику Левицького в рукописї, був признав її за добру, був би не брав ся сам до подібної роботи. Яка була ся перша граматика Лозинського, нам не відомо, бо її рукопис не затримав ся. Але її друковане заповіли вже навіть Rozmaitości з 1834 р.[3])

[1]) Головацький пише, що Йосиф Левицький скопіовав з німецько-російської граматики Паппе взірцї руської скорописи і так научив молоде поколїнє руської скорописи. (Пор. Литер. сборникъ, 1885, стор. 137).

[2]) Литературный сборникъ, 1885, ст. 116.

[3]) Rozmaitości 1834, N. 13 з 29 марта, ст. 103 в дописи з Перемишля: „Imć. Ks. Lewickiego zapowiedziana Gramatyka języka ruskiego (ruteńskiego) już wytłoczoną została w drukarni tutejszej biskupiej ob. gr. Pod prasę pójdzie Gramatyka takaż Łozińskiego, oraz opisanie obchodu wesela ruskiego po rusku“.

Тимчасом ся граматика Лозинського не вийшла того року з друку, тілько аж кільканайцять літ пізнійше, — 1846 р. Історня сеї книжки — то частина історнї відродженя галицької Руси і то одна з найцікавійших. Доси підношено в історнях нашої літератури передовсім етноґрафічно-історичний бік нашого відродженя в Галичині; студиї Могильницького, Левицького і особливо Лозинського показують нам науковий бік сеї справи. Сї поважні змаганя перших трох галицьких граматиків заслугують тим більшої уваги, що їх граматики були самостійні й викінчені. Граматика Павловского з 1818 р. не була навіть гідним нарисом дійсної граматики; аж Левицький і Лозинський взяли ся до сего діла поважнійше. Особливо граматика Лозинського й сполучені з нею спори про азбуку варті великої уваги, бо вони розворушили галицьких Русинів. Заким ще вийшла Русалка Днїстрова 1837, уже Лозинський виповідженєм азбучної війни збудив приспані уми. І коли зважимо, що Русалка Днїстрова в 30 их рр. 19-ого столїтя була сконфіскована й не розійшла ся більше, як у 100 примірниках, а азбучна війна завдяки Лозинському, Йос. Левицькому і Шашкевичеви стала відома усьому галицькому письменному загалови (брошура Шашкевича розійшла ся в 3000 примірниках), — то повіримо словам Лозинського в автобіоґрафії, що по його статї про заведенє польської азбуки в руській мові „Русини як би із сна обудились і до своєго самосознанія приходили"[1]). Постараю ся оповісти історию сеї азбучної війни на те, аби показати розвій гадок на руську мову і її азбуку, і на те, щоб представити справу в правдивім сьвітлї, а не односторонно, як се доси чинили ті, що в заходах Лозинського шукали польської інтриґи, н. пр. Яков Головацький[2]). Се правда, і ми то бачили передше, що львівська ґубернїя, ще за Могильницького, бажала собі польської азбуки в руській мові — се бажанє повторяли Поляки майже ціле 19 столїтє — одначе саме бажанє ґубернії або колятора Лозинського, Павлїковского (сей і не мав тоді нїякого впливу на Лоз—ого), а нехай і приклад Вацлава з Олеська були б не піддали Лоз—ому гадку захвалювати Русинам латинську азбуку, коли-б не долучили ся були до того поради ріжних непольських учених, відомі Лозинському, і приклад полудневих Славян.

---

[1]) Литер. сборникъ, 1885, ст. 114-117.
[2]) Литер. сборникъ, 1885, ст. 20.

Рукопис граматики Лозинського читав Копітар у першій половинї 1833 року. Львівська цензура дала свій дозвіл на її друк 13 липня 1833[1]). Того самого року Вацлав Залеский видав „Pieśni ludu galicyjskiego", а Левицький тільки збирав ся друкувати свою граматику. До сих трох книжок належить Копітарова замітка в Oesterreichischer Beobachter з 8 грудня 1833, котру задля її ваги подаю дословно, випустивши оцїнку книжок, які нас тут не інтересують:

„Wir fahren fort, unsern Lesern von Zeit zu Zeit einige der ausgezeichneten literarischen Erscheinungen bei den slavischen Völkern Österreichs vorzuführen: 1—6). Eine ganz besondere Auszeichnung endlich verdienen die in Lemberg 1833 erschienenen polnischen und russischen Lieder des galiz. Volkes mit instrumentierter Musik v. Carl Lipiński, gesammelt und herausgegeben von Wenzel v. Olesko. Bisher von allen andern, frühern und spätern slavischen Sammlungen dieser Gattung das würdigste Seitenstück der serbischen. Der Sammler, Herr v. Olesko, obwohl vertraut mit allen Literaturen des gebildeten Europa, gibt Hrn Wuk an gewissenhafter Treue und Liebe für seinen Gegenstand nicht nach. Auffallend ist das Verhältnis der Lyrik zur Epik in den beiden Sammlungen. Die serbische enthält einen Band lyrischer (Frauen-) Lieder und drei epischer Männer-Lieder, darunter die meisten von 300 bis 400, das längste aber von 1227 Versen, und die Fortsetzung durfte dies Verhältniss zum Vortheile der Epik eher noch steigern; während Olesko's Sammlung v. 516 S. nur 40 mit kleinen (kosakischen) Männerliedern, den bei weitem grössten Theil aber mit den lieblichsten und verschiedenartigsten Frauenliedern ausfüllt. — Sowohl die polnischen als die kleinrussischen Lieder sind mit lateinischen Lettern geschrieben, letztere zum erstenmale so, und wir wünschen und hoffen, dass die beiden angekündigten Grammatiken der von 8 Millionen gesprochenen (klein)russischen Sprache von Lewicki und Lozinski sich Hrn v. Olesko Treue auch in dieser grammatischen Rücksicht zum Muster nehmen werden. — K.[2])

---

[1]) Гл. далї в сїй статї.

[2]) Сю замітку подали в польськім перекладї Rozmaitości 1833, N. 51 з 21 грудня, ст. 423 — і звідси переписав собі її Лозинський.

Ся замітка, з котрої видко, що Копітар знав граматику Лозинського, Левицького не переконала. Він питає ся здивовано в однїй замітцї у своїй граматицї (ст. 188): „Wie konnte H. Wacław z Oleska die ruthenischen Lieder im Buche: Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego w Lwowie 1833 mit den polnischen Buchstaben schreiben?“ Однак Лозинського ся замітка застановила, як він сам до того признає ся у своїй житєписи.

Ще з початком 1834 року він не мав гадки заводити у Русинів латиньску азбуку. Він тодї ладив для цензури свій етноґрафічний збірник п. з. „Руское весїлє“ і поданєм з 15 лютого 1834 просив від цензури дозволу друкувати сей збірник. Рукопись сього збірника, писаного не латиньскими, лише руськими буквами, і згаданого поданя до цензури переховує ся в бібліотецї львівського унїверситету (1 P. 26). „Руское весїлє“ читав Копітар і 10 марця 1834 написав на нїм замітку, яку згадує і Лозинський у своїй житєписи[1]) (найлїпше потверджене, що се Копітарова замітка):

„Nota amici rei et personae. Vix poteras feliciorem materiam pro tua chrestomathia dialecti ruthenicae eligere. Sed nunc vide et revide, an ubique sermone vero ruthenico narraveris haec. Et cum revideris, vide, quae ratione typographus tibi possit obsequi. Si non poterit, auctor sum, ut objicias pedantismum cum omnibus ѿ et similibus et maneas cum popularibus, qui витъ et dicunt et, si sapiant, scribant. Necesse est, sicut Graeci scripsere, quisque suam dialectum: *μά τω διώ = μα τὼ θεώ.*

10 martii 1834.

Quid si ipsius Roma slavica appelatio sit ruthenica: римъ pro Rom? Adda et Anconae ώ abiisse in Iakîn“.

Із сеї замітки видко передовсїм, що Лозинський вподобав ся Копітарови: він називає себе приятелем його; друге: Копітар згадує тут хрестоматию Лоз—ого, очивидно граматику його; тїшить ся, що Л. взяв собі за основу мову пісень і подає ще йому для граматики граматичну замітку про Roma — Рим; третє: порадив йому відкинути у правописи педантизм, писати так, як говорять, і друкувати вірно. Якже-ж було друкувати, коли своя руська правопись була доси власне педантична і казала доконче писати отъ або й ѿ замісць віт і т. п. А тут

[1]) Литер. сборникъ 1885, ст. 116.

же той самий Копітар тому ледви чотири місяцї в Österreich. Beobachter виразно порадив піти слїдом Вацлава з Олеська, значить: приняти латинську (польську) азбуку для руської мови!

Галицька цензура (K. k. galizischer Bücher-Revisionsamt) дала свій дозвіл друковати „Руское весілє“ — 26 марта 1834. Але Лоз. не зараз напечатав сей збірник, почекав кілька місяцїв; перший рукопис граматики, зладженої очивидно ще кирилицею, сховав також до слушного часу; а покищо зараз почав виконувати гадку Копітара в Галичинї, почав азбучну війну. Тепер ми мусимо повірити Лоз—ому, коли він пише у своїй житєписи: „Понеже Вацлавъ изъ Олеска въ реченныхъ пѣсняхъ, а Копитаръ въ журналѣ „Oesterr. Beobachter“ совѣтовали, дабы Русины буквами латинскими писали, то почалъ я надъ тѣмъ застановляти ся, чи бы не користнѣйше для насъ было того совѣта послухати?“[1])

Се була справдї перша причина до азбучної війни в Галицькій Руси. Як бачимо, передовсїм Копітар повів тут рукою Лоз—ого і таким чином заважив також значно в історії нашого відродженя.

Друга причина руської війни за азбуку — то був правописний рух у полудневих Славян, відомий Лозинському, як видко з його записок[2]).

Ще Шлєцер 1802 у своїй працї про Нестора (при кінцї II части, ст. 321—340) подав „Vorschlag das Russische vollkommen richtig und genau mit lateinischer Schrift auszudrücken“. Jose Voltiggi у своїм іллїрийсько-італїянсько-німецькім словарі 1803 захвалював також латинську азбуку задля її красшого вигляду і для того, що лїпше впадає в очи[3]). Копітар у своїй граматицї сказав таке Росиянам: „Докладно розваживши, можна вам завидувати лише методи вашої азбуки, а не самої азбуки... Ви (Росияне) мусите признати, що звели свою азбуку на ні-нащо (missbrauchend verhunzet)“ — а дальше називає сю азбуку варварсько-грецькою і захвалює латинсько-

---

[1]) Литер. сборникъ 1885, ст. 114—117.

[2]) Про сей рух говорю далї лише о стілько, о скілько він був відомий Лоз—ому; значить відповідно до його записок я шукав у жерелах. Сама-ж істория азбучного і правописного руху у Славян така широка, що не тут місце для неї; зрештою й нема потреби подавати її докладно.

[3]) Ricsoslovnik illirickoga, italianskoga i nimacskoga jezika, u Becsu 1803.

славянську азбуку[1]). „Коли-б нам Бог зіслав другого римського Кирила і той за прикладом грецького Кирила, як розумний Римлянин, до бездоганних 20 римських букв (яких уживають Словенції), придумав ще нових девять, подібних виглядом до римських, то одні Славяни в Европі були би такі щасливі, що мали би повну й розумну азбуку! І в тім випадку було би то щастєм для славянської лїтератури, що так дуже припізнила ся“[2]). І тут також у граматицї (ст. XXI) висказав Копітар бажанє: дай Боже, аби найшов ся патріот-Росиянин, що виконав би гадку Шлєцера і щоб його послухали.

Потім Антін Пухмаєр придумав латинську азбуку, спільну для всїх Славян; однак Добровский не похвалив її; сказав, що лекше навчити ся кождої славянської правописи з осібна, як отсеї Пухмаєрової всеславянської правописи. Пухмаєр радив писати н. пр. слово: den так, щоби Ілїриєць читав dan, Мораван і Москаль — deń, Словак — d'oń, Поляк — dzień, а лужицький Серб — źeń[3]).

Зреформовану Вуком Караджічем, сербську правопись знав Лозинський із книжки: „Wuk's Stephanowitsch kleine serbische Grammatik, verdeutscht und mit einer Vorrede von Jacob Grimm. Leipzig und Berlin 1826. Вплив Копітара на сю реформу Караджіча відомий.

Метелко хотїв також зреформувати правопись Словенцїв і попридумував нові букви (1825)[4]).

Шафарік[5]) висловляв також бажанє, щоб придумано якусь просту, одностайну правопись, котра причинилась би до тїснїйшої злуки Славян.

Однак найзавзятїйша суперечка за азбуку вела ся саме в той час, як Лозинський зладив свою граматику і переписував собі „Рускоє весїлє“, себто 1833 року. Illyrisches Blatt з першої половини того року повен статий у справі азбуки. Суперечка почала ся з того, що бібліотекар Zhopp виступив против нових букв, заведених Метелком у його граматицї, і сказав, що вони анї потрібні анї відповідні. Ся суперечка, відома

[1]) Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnthen und Steyermark. Laibach 1808, ст. 205–206.

[2]) Тутже, ст. 202.

[3]) Slovanka, Prag 1814, ст. 49.

[4]) Гл. Lehrgebäude der slovenischen Grammatik, Laibach 1825.

[5]) Geschichte der slavischen Sprache und Literatur, Ofen 1826, стор. 69.

Лозинському, могла його дуже легко навести на думку зреформувати руську правопись, чи то прийняти латинську азбуку, найбільше знану тодї галицьким Русинам.

Коли-ж Вацлав з Олеська того самого року (1833) показав, що можна друкувати руські піснї латинськими буквами, а в передмові (ст. 49) сказав, що кирилиця найбільше стоїть на перешкодї прилученю славянської лїтератури до загальної европейської лїтератури, — до того-ж Копітар два рази звернув увагу Лозинського на те, щоб покинув педантизм, той відважив ся почати у Русинів війну за азбуку, статею в Rozmaitościach 1834, ч. 29 (в лїтї). Статя звала ся: „O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego“. Вона то розворушила галицьких Русинів подібно, як азбучний рух полудневих Славян.

V.

Перша руська війна за азбуку й правопись.

Нам у теперішнїх часах не дуже потрібно й не дуже цікаво слїдити докладно за розвоєм суперечки за азбуку у галицьких Русинів. Польського абецадла ми не приймили, — остало ся руське, хоч і не кирилиця, — се справа вже полагоджена. Але для характеристики 30-их років 19-ого столїтя й історииї нашої мови таки потрібно, хоч у головних моментах, подати докази, яких уживали наші перші галицькі вчені на оборону своїх поглядів на азбуку. Се, що нам тепер здає ся маловажним, колись захоплювало всї живі руські уми, будило з дрімоти, спонукувало думати про долю мови та народу, що говорив сею мовою. Ішла справа про самі первісні, найпильнїйші потреби мови, про її письмо, бо самої лїтератури (крім народних пісень) ще так як би не було. Котляревського Енеїду знали і в Галичинї (уступи з неї подає і Левицький у своїй граматицї), але тут не було такої сильної історичної традициї, як на Українї, щоб травестия Котляревського була зрозуміла спольщеній руській інтелїґенциї і могла її загріти. Далеко більше вражінє на галицьких Русинів робили народні піснї; їх вагу і красу вони розуміли лекше і одушевляли ся ними. Була в тім, розуміє ся, заслуга не самих Русинів, що й вони звернули увагу на народні піснї, лише того романтично-етноґрафічного руху, що проявив ся був у цілій

Славянщинї і досяг також Галичан. Проте все Лозинський, як побачимо, казав правду, що руської мови в ті часи ще не можна було вважати письменною мовою. В 30-их роках 19-ого столїтя можна було так казати, бо давнїйші памятки нашої народної лїтератури ще зовсїм мало були відомі.

Перша війна за азбуку мала вплив і на будучність, на витворенє галицького москвофільства й українофільства. Ті, що боронили кирилицї, чинили се з прихильности до церковно славянської мови; і вони то, в дальшім розвитку, по 30 роках дійшли гладко до гадки, що руська і російська мова — одна; а ті, що важили ся поправляти кирилицю або й зовсїм її нехтувати, відділювали церковну мову від живої руської і в дальшім розвитку дали основу партиї національній, оборонцям живої народної мови. Завязки сих двох напрямків як раз почали ся в 30 рр. 19-ого столїтя.

Гадаючи, що тілько настає руське письменство, Лозинський бажав у самім зародку прислужити ся йому реформою, заведенєм польського абецадла, — і ми тепер по довгих роках, приглядаючи ся сему проєктови, не можемо не признати Лозинському, що він брав ся до дїла з розвагою. Не польська інтриґа була причиною сього проєкту реформи, лише бажанє добра народу, не меньше щире, як у М. Шашкевича, що не годив ся з Лозинським. Потребу реформи руської азбуки признав же й Шашкевич, бо завів у „Русалцї“ і гражданку і деякі нові букви; тим то не можна чудувати ся й Лозинському, що він споміж трох, можливих тодї, головних проєктів: затримати кирилицю, покинути кирилицю і завести гражданку, або завести латинську азбуку (на польський лад) — вибрав собі також один, і то третій, найрадикальнїйший.

Написавши статю про заведенє абецадла до руського письменства, Лозинський питав ся епископа Снїгурського, чи можна її надрукувати. Епископ прочитав і казав її оголосити, щоб довідати ся, що на то люди скажуть[1]). Видко, були й у Снїгурського сумнїви що до кирилицї. Одначе Лозинському довело ся надрукувати тілько одну статю в справі письма. Була се його перша і заразом остатна друкована статя в Rozmaitościach 1834, N. 29. Три дальші статї в сїй справі, про які маємо відомість, лишили ся в рукописах[2]). Їх цензурував уже

---

[1]) Лит. сборникъ 1885, ст. 117.
[2]) Гл. Додатки NN. 2, 3, 4.

професор богословія, о. Венедикт Левицький, котрого поставили саме тоді цензором для руських книжок, і він то здержав усі дальші статї Лозинського[1]).

Лозинський писав у своїй першій статї так:

I.[2]) До року 1834 не було граматики руської мови; з граматики Павловского не богато можна було скористати; всї письменники писали відповідно до правил староcлавянської мови. Про се можна пересьвідчити ся з виїмків з лїтератури у граматицї о. Левицького. Читаючи сї виїмки, трудно сказати, що се чиста русчина. Тому я гадаю, що руська мова, як неписьменна, може вибирати собі таку азбуку, яка була-б їй найвідповіднїйша; така польська азбука, і то з тих причин:

1. Вже самі назви букв: аз, буки, віди і т. д. мають за богато звуків у собі і через те дитинї труднїйше їх зрозуміти, як коротші польські назви: a, be, ce, de.

2. Кирилиця має богато звуків, неоднаких з вигляду, але однаких у вимові: ѕ і з, о і ѡ, ѹ і ꙋ, ꙗ і ѧ. Того нема в польській азбуцї.

3. Декотрі букви читають ся двояко: є звучить часом як е (тебє), часом як є (моє); и звучить часом як і (руки), часом як ї (им), а часом як и (роби).

4. Декотрі букви не мають певного значіня; н. пр. ї значить часом j (Їерꙋсалим, Їона), а часом і (низкїй, спасенїє).

5. По що писати ъ? В абецадлї його нема і не треба.

6. Кирилиця не має знаків на звуки: í, початкового звука е (єй прийшлось би читати як єй, а не ей!); не має знаків на дз, дзь, дж, йо (krajom, через що Левицький придумав ѐ). Правда, що і польський не має дь, ть, рь і т. п., але можна писати d', t', r'. Наголоси довгі можна зазначувати знаком ¯: мӯка, мука̄.

7. В кирилицї нема знаків на таке є і о, що стиснене переходить на і; в польськім абецадлї можна би собі порадити і писати méd (читай мід), kóń (читай кінь).

8. Через абецадло при відмінї іменників і дієслів станутъ і форми простїйші. Для мужеських іменників є в кирилицї дві форми відмін, одна для тих, що кінчать ся на твердий шелестозвук, а друга для тих, що на мягкий: дꙋбъ, дꙋба; конь, конѧ (dub, duba; koń, końa).

[1]) Лит. сборникъ 1885, ст. 117.

[2]) Для лїпшого перегляду нумерую статї про азбуку.

9. Латинська азбука знана у цілім сьвіті; отже вона помогла би розширеню русчини. Поляки вчились би лекше по руськи. Кирилиця то одежа мертвої мови; абецадло — живих мов.

Такі були головні арґументи Лозинського в користь абецадла. Кождий мусить признати, що вони не були необдумані: кирилиця, порівнана з абецадлом, показувала виразно свої хиби. Одначе Лозинський не осягнув своєї мети: його проєкт не вдержав ся. Хоч він на початку статї виразно казав, що навели його на думку реформи азбуки якісь давні побожні руські книжки, друковані латинськими буквами; далї збірник Залєского і обі рецензиї Копітара (імени Копітара він не подає і про замітку його на рукописи Руского весіля не згадує); хоч писав, що по змозї хоче причинити ся до розвитку руської мови і добре обдумав свою гадку, — проте доброї волї Русини у нього не признали й обурили ся на нього. Одначе се обуренє мало також свій добрий бік: воно викликало полєміку, котра розворушила Русинів.

Заким перейдем до сеї суперечки, послухаймо вперід слів сучасника, Якова Головацького, про то, яка то важна була ся війна за азбуку і якого заколоту вона наробила. Мусимо лише притім памятати, що Головацький писав сї свої записки уже в старости, 1881 року, через що дечого не памятав докладно (н. пр. історії граматики Лозинського), а на дещо дивив ся вже не тими очима, що за молоду.

У своїх записках п. з. „Пережитое и перестраданое“ він пише так про Й. Лозинського:

„В той час (коло 1830-ого року) щораз сильнїйше зростала любов до руського письменства, і інтелїґентні люди брали діяльну участь у питанях дня. Вацлав Залєский видав тодї збірник народних пісень: Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, котрий я зараз запренумеровав. У передмові до свого виданя Залєский заявив просто, що галицькі Русини (nasi Rusini) повинні прилучити ся до польської лїтератури, бо Поляки зовсїм не бажають собі, щоб руські Галичани розвивали окрему лїтературу. Залєский приєднав для своєї гадки молодого сьвященика Йосифа Лозинського, котрий під діяльним впливом свого колятора Ґвальберта Павлїковского[1]) надрукував статю

[1]) Невірно, бо Лозинський писав свою статю 1834 р., коли ще був у Радохонцях; а з Ґв. Павлїковським познайомив ся аж 1836, коли став

„O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmienictwa ruskiego“. Питанє про заміну руської азбуки на польське абецадло не маловажне, воно глубоко засягло своїми наслідками в народне житє; се було питанє про житє: бути чи не бути Русинам у Галичині. Коли-б Галичани в 30-их роках приняли були польське абецадло — пропала би руська індівідуальна народність, пропав би руський дух і з Галицької Руси зробилась би друга Холмщина.

„Всї передові люди повстали против затії Залєского і обурили ся на Лозинського. Зубрицький написав відповідь, але вона лишила ся в рукописї; тодішнїй капелян перемиського епископа Снїгурського Йосиф Левицький (автор галицько-руської граматики) написав польською мовою різку статю против проєкту Лозинського, в оборонї кирилиці. Епископ Іван Снїгурський нагородив автора і казав його статю надрукувати в епископській друкарнї, а редактор офіцияльної львівської ґазети і надзвичайний професор польської мови і лїтератури Михалевич (Русин), з прихильности до своїх одновірців, долучив сї відбитки до всїх висиланих чисел ґазети. У той час такий поступок уважав ся дуже ризиковним і трохи чи не се було головною причиною віддаленя Михалевича від редакциї і назначеня на його місце правдивого Поляка, Яна Каміньского. Лозинський старав ся виконати свій проєкт і зладив граматику з польським абецадлом, але професор і доктор богословія Венедикт Левицький, бувши цензором руських книжок, три рази відкидав граматику Лозинського. Даремні були жалоби Лозинського, піддержувані Поляками; даремна апеляция до Відня, в центральний цензурний комітет, — раз написаний цензором Левицьким засуд: Non admittitur ad imprimendum остав ся в повній силї, хоч придворний славянський цензор Вартоломей Копітар був за латинським альфабетом. По якімсь часї Лозинський добив ся дозволу й надрукував збірник весільних пісень: Ruskoje wesile, opysannoje czerez Łozinskoho[1]).

парохом Медики, села, що належало до Павлїковского (Пор. Лит. сборникъ, 1885, ст. 117). Сю похибку повторив і Огоновський (Ист. лит. рускои, т. II 1, ст. 141).

[2]) Тут перемішана хронольоґія і факти: перша редакция граматики Лозинського була апробована; „Рускоє весїлє“ мало ще апробату Копітара; Вен. Левицький відкинув другу статю Лоз—ого в справі азбуки і дальші його статї та граматику.

„Не менше невдоволенє висказував Лозинському і кружок молодих Русинів; се невдоволенє знати і в листї Вагилевича до Поґодіна. А студент Маркіян Шашкевич написав статю: „Азбука і abecadło“; цензура апробувала сю статю, студенти і семинаристи склали гроші, післали мене в Перемишль і протягом двох тижнів статя Шашкевича, в оборонї азбуки, була надрукована й розіслана на всї сторони Галичини в 3000 примірників. Вагилевич у своїм листї до Поґодіна поважно заявляє, що „тепер нїхто (розуміє ся, з Русинів) не сумнїває ся в доконечній потребі славянської азбуки для руської мови і кождий признає її висшість над недостаточностию чужого альфабету“[1])·

Такого колоту наробив Лоз—ий своєю статею. Вагилевич каже, що се був „abecadłowy szał“[2]).

Як сказано у Головацького першу відповідь на проєкт Лоз—ого дав Йосиф Левицький в Rozmaitościach 1834, в осени. Яка-ж то була ся відповідь, що епископ Снїгурський аж нагородив автора за неї і казав її друкувати у своїй друкарнї? Левицький уже в своїй граматицї заявив ся против лат. азбуки, а тепер у своїй оборонї кирилицї відповів Лоз—ому неповажно і навіть образливо. Колишнї друкарнї, каже, не мали дорогих руських черенок, а хотїли мати товар для крамарів, що волочать ся по відпустах; отже робили такі наклади польськими буквами, товар поплачував, голота (gawiedź) побожна, але несьвідома руського письменства купувала побожні піснї й руські молитви. Отсе й причина уживаня польських букв, а не висшість їх супроти кирилицї. Русини здавна писали по руськи і руськими буквами. Статя кінчить ся словами: „Ми Русини повинні й далї писати так, як писали наші прадїди. Коли-ж кому хоче ся, щоб його руські твори крамарі скоро продавали по відпустах, то може йти собі втертою дорогою; але я радив би йому писати їх відповідно до польського складу, бо коли понатягає голосозвуки павзами (—), а шелестозвуки наїжить крисками (значками), то може бути певний, що заробить на тім так, як Заблоцкий на милї“.

На се зладив Лозинський відповідь, що лишила ся в рукописі, бо цензура не пустила. Ся відповідь походить ма-

---

[1]) Литературный сборникъ издаваемый галицко-русскою Матицею, Львів 1885, ст. 20—21.

[2]) Його Grammatyka języka małoruskiego, ст. XXII.

буть ще з р. 1834, а найдалї з початку 1835 року[1]). Вона цікава тим, що тут Лоз. зазначує докладно становище руської народної мови, окреме від церковної. Що на Руси від найдавнійших часів писали руською мовою й руською азбукою, каже він, того я не перечу, але скажу і те, що ті твори мають на собі пятно церковного діялєкту, відмінного від нашої руської мови. А Карамзін добре каже, що від часів принятя християнської віри ми мали дві мови, книжну й народну. Се доказують ті самі акти й письма, на котрі Левицький покликує ся. Одначе, як у Росиї Ломоносов відділив народну мову від церковної і першу підняв до значіня письменної мови, так і нам треба зробити. Граматики народної руської мови ми доси не мали. Так само не мали властивої лїтератури, бо письменники держали ся правил церковного діялєкту і через те не подали нам взірців для науки руської мови. — А що до азбуки, то Поляки також сперечали ся колись, поки вкінци згодили ся на латинські букви. Не тільки латинська азбука, але й кирилиця не вистає для кождого славянського діялєкту. Приймаючи латинські букви, ми не потребуємо доконче приймати польську правопись; можемо позаводити иньші зміни, які нам потрібні. Але через латинську азбуку руська мова сталась би приступна Европейцям, особливо Полякам. Сама кирилиця не вдержить народу. Коли-б уже Русини не згодили ся на польську азбуку, то радше нехай приймуть красшу гражданку, а не кирилицю. Біда лишень у тім, що наші друкарнї не мають гражданки. Не все від прадїдів треба приймати; ми повинні поступати наперед.

Коли Л—ому не вдало ся надрукувати сю статю, він, не переконаний Левицьким, надрукував 1835 р. свій етноґрафічний збірник „Ruskoje wesile" латинськими буквами, а друк граматики відложив на пізнїйше.

Року 1836 видав Маркіян Шашкевич свою брошуру „Азбука і abecadło", вимірену против проєкту Лозинського. На сю брошуру історики лїтератури звертали доси увагу лише побіжно тимчасом вона, як перша друкована праця Шашкевича і попередниця „Русалки днїстрової", варта більшої уваги. Уже тут зазначив Шашкевич своє становище що-до народної мови. „Що вік, иньший сьвіт!" — каже він. —

[1]) Гл. Додаток, N. 2. Із цілої полєміки я виймаю тут тільки що найважнїйше. Цікавих пізнати докладнїйше всі арґументи pro і contra, відсилаю до друкованих статий і до моїх Додатків.

Се глубока правда руського мудрця, взята з досьвіду. Тому кількадесять літ нікому із Славян було би не прийшло й на думку основувати правдиву народну літературу, се було би що-найменьше сьвятотатством, як се і сегодня дехто називає, — а тепер маємо збірники пісень, пословиць і народних оповідань, описи звичаїв і обичаїв і т. п. Почали уважнійше роздивляти ся в народі, порівнювати славянські нарічія, що істнують споконвіку; почали показувати їх відношенє поміж собою, так що до їх внутрішнього духа, як і що-до зовнішнїх їх знаків; почали глубше заглядати в мову, піднимати її до письменної і з того висновувати уваги. Се спонукало також о. Лозинського, чоловіка доброї волї, оголосити свої поради до заведеня польського абецадла до руського письменьства. Ся гадка найшла своїх прихильників: одних, що лякають ся кількагодинного труду, щоби пізнати руську азбуку; а других таких, що стоять на иньшім, ніж на чисто літературнім становищи" (ст. 3—4).

А далї розбирає Шашкевич проєкт Лозинського і боронить кирилицї, якої сам, зараз на другий рік, у „Русалцї" не ужив, тілько заступив її гражданкою. Правда, він і тут, у відповіди Лоз—ому, висловляє своє бажанє, щоб із кирилиці викинути знак ъ (так, як Лучкай зробив), не каже нічого рішучого про однозначні звуки: ѕ і з, ѻ і ѡ, ѹ і ꙋ, ы і ѧ; не радить, чи уживати ґ (кг), чи нї; волить сербське џ (дж), ніж польське dż — і притім стоїть на розумнім становищи, що „етимольоґія — се предмет для нечисленних фільольоґів; а з уваги на них накидувати міліонам народу трудности, се мабуть нерозумно" (ст. 29). Одначе в результатї він таки боронив кирилицї і то такими доказами:

Руські книги, друковані польськими буквами, не такі старі; вони походять із часів насильного шереня унії (з 17 до 18 віку); врешті треба би ще їх розслїдити. Руські піснї, друковані польськими буквами, вийшли також недокладно; хто не знає руської мови, може їх читати дуже хибно. Що кирилиця стоїть, як сказав Залєский, на перешкодї прилученю славянської лїтератури до загальної маси европейської лїтератури, сього Шашкевич добре не розуміє. Він питає ся, чи до окремішньої Славянщини має ся ввести чужі звороти і способи вислову, — чи се може так розуміти (і так справдї Лоз. гадав), щоби західний Европеєць міг читати славянські писаня. І Шашкевич полємізує без найменьшої потреби з першою гадкою на тему, що лїтера-

тура кождого народу є образом його житя, його способу думаня і його душі; що-ж до другої гадки, то рад би знати, у котрого славянського народу, що уживає лат. азбуки, брати правопись, бо хоч декотрі Славяни й уживають латинки, а проте пишуть неоднаково. В тім і діло, що в лат. азбуці нема знаків на деякі славянські звуки. А тимчасом кирилиця проста (і приємна для ока в заокругленій формі, уживаній Росиянами й Сербами) і має знаки не тілько на поодинокі звуки, але навіть на цілі склади (титли). Титли се ніяка хиба кирилиці, їх можна розвязати.

Лоз. каже, що руська мова не була доси літературною; се не вірно, бо вже і в старих памятках (як н. пр. у Слові о полку Ігоревім) аж до кінця 16 столітя маємо то більше то меньше народну мову. Що не було доси граматики руської мови, се ще не біда; граматика не основа письменьства: не вона має накидувати закони мові, лише сама має бути найвірнійшим образом мови. „Такої граматики очікуємо нетерпливо“.

Далї подає Шашкевич букви кирилиці й доводить, що вони нічим не гірші від латинських[1]). Коли абецадлом не можна зазначити всїх польських звуків, то не здатне воно і для руської мови.

Справа азбуки і абецадла очивидно лишила деякі сумнїви у Шашкевича; тай не диво, бо до якої азбуки було тодї не чіпитись, усяка мала свої хиби. Сї сумнїви мучили ще перед Лозинським і Шашкевичем иньших славянських учених; отже мусїли повстати і в наших, коли зійшла бесїда на азбуку[2]). Через те й Шашкевич тут нїби боронить кирилиці, але при тім

[1]) Шашкевич покликав ся навіть на Копітара, що той нїби ставить кирилицю висше від латинки. Цитат був справдї неповний і через те невірний, як се потім виказав йому Лоз. (гл. Додаток N. 3 і 4).

[2]) Про правописні суперечки „руської трійцї“ з нагоди видана альманаха „Зоря“ пише Головацький у своїх споминах таке: „На счетъ правописанія происходили долгіи споры. Я предлагалъ правописаніе Максимовича; мои сотоварищи требовали примѣненія (по мнѣнію Копитаря и Гримма, самого логического) сербского правописанія В. С. Караджича. Я отстоивалъ русскую азбуку и не допускалъ латинского j; наконецъ рѣшили, выкинувъ ъ и ы, писати якъ произносятъ, замѣня ô, ê буквою і, ы буквою и. Вагилевичъ, указывая на аналогію сербского языка, желалъ ввести для своихъ статей є вм. ѧ, и писати чєсть (часть), тєжко = чест, тяжко; но мы не согласились, и чѧсть, тѧжко остались для всѣхъ однообразно; только въ простонародныхъ пѣсняхъ оставили є“. (Лит. сборникъ 1885, 12—13).

прикроює її на свій лад, щоб була догіднїйша, і заразом нерішучо захвалює „приємнїйшу для ока“ гражданку. Одначе становище його було остілько Русинам милїйше, що він, хоч і реформував потроха, але свою давню азбуку; коли тимчасом Лозинського реформа була занадто радикальна, немила Русинам через те, що „позичена‘ від Поляків. Руська традиция противила ся тому, і се була найтяжша перепона до заведеня абецадла.

Лозинський зладив відповідь і Шашкевичеви (гл. Додаток N. 3). Я, каже, в цїлій статї писав тілько про азбуку, а не про лїтературу; отже мав на гадцї, так як і Залеский, зближенє руської лїтератури до европейских лише за помочию азбуки. Тут мене Шашкевич не зрозумів. Я бажав би собі, щоб цїлий сьвіт уживав одного письма. А зміну у нас можна завести, бо „руська мова ще не письменна; якби була письменна, то повинна би мати або правдиву граматику свою, а не граматику церковного діялекту, котрої звичайно письменники тримали ся; або хоч твори зладжені по правилу: як говорить ся, так треба писати. Але що нема нї одного нї другого, отже й нема правдивої (właściwej) лїтератури. До того один або два такі твори не становлять ще лїтератури“. Крім вимови, треба очивидно й иньших правил, бо не всюди говорять добре.

Далї боронить Лоз—ий свій відомий проєкт.

Коли і сеї статї Лозинському не вдало ся напечатати, написав він 1836 р. спільну відповідь Левицькому і Шашкевичеви п. з. Jeszcze raz o wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego. Є два рукописи сеї відповіди. Перший (гл. Додаток N. 5) був в цензурі, котра казала підчеркнені місця змінити. Се була очивидно робота Венедикта Левицького. Щож таке казав він змінити? Він був найбільше невдоволений із сих місць, де Лозинський доказував Йос. Левицькому його незнанє, н. пр. що Лев. має руське і церковне нарічіє за одно. Через се й відкинув цензор перший рукопис сеї відповіди Лоз—ого.

Лозинський змінив нецензурні місця і післав новий рукопис до цензури з просьбою, пустити його. Ся просьба і сама статя захована в бібліотецї львівського унїверситету (B. N. 608, 1 P. 33). Гл. Додаток N. 5, де подана ся статя в цїлости. У просьбі жалує ся Лозинський, що йому перший рукопис заборонили „aus Anlass gewisser Persönlichkeiten“ і що не допускають його відповіди своїм противникам, особливо Ле-

вицькому, котрому позволено навіть глузувати собі з нього і з його чести (sich über die Ehre des Unterzeichneten auf eine boshaftwitzige, ja sogar schimpfliche Weise lustig zu machen" (гл. Додаток N. 5).

Хоч Лозинський змінив підчеркнені місця, то проте цензура знову не згодила ся на друковане статї його, бо знайшла у ній лише дві перші сторони змінені (місця про Йос. Левицького), а далї такі самі дошкулюваня (Anzüglichkeiten), як і в першій рукописи. Ся відповідь цензора заховала ся між паперами Лоз - ого (гл. Додаток N. 5). Річ була очивидна, що Вен. Левицький просто не хотїв допустити Лоз—ого до слова, хоч у кружках знайомих певно говорило ся нераз про проєкт Лоз—ого. Крил. І. Лавровський навіть переслїдував його за се[1]).

У спільній відповіди Левицькому і Шашкевичеви, до котрої Лозинський позбирав нові докази — покликує ся н. пр. на одну статю „Der Slovenen ABC-Krieg" з 1834 р., що мала темою борбу за азбуку у полудневих Славян[2]), — він повторяє свої давні гадки про висшість абецадла від кирилиці і каже вкінцї: „Треба уживати або гражданки, бо се письмо поправнїйше і живе, або ще красше — латинсько-польського письма. Котра із сих азбук переможе, то покаже час і найкрасше полишити се часови, а тим часом можна обі уживати з більшою користию для руської мови, нїж кирилицї". Як бачимо, Лозинський був лише завзятим противником кирилицї в живій мові, а на гражданку був би згодив ся. Тут він зовсїм ішов за Копітаром, котрому також гражданка лїпше подобала ся, як кирилиця[3]), хоч він над усе захвалював латинську азбуку.

На закінчене суперечки написав Лозинському таке: „Тепер сходжу з боєвища і, подаючи приятельську руку моїм противникам, скажу ще таку осторогу: Наша лїтература то мала дитина, котра більше потребує нїжної матери, як острого бакаларя. Всяка критика для нас передчасна, бо наслїдком її буде знеохота до писаня і задеревіне або радше стримане нашої лїтератури, котра так спізнила ся, а тепер ледви кільчить ся. Добрий огородник не відтинає галузок, поки дерево не дістане сильнїйшого пня. Пишім перше, аби було що критикувати. Горе народови, ко-

---

[1]) Лит. сборникъ 1885, 117.

[2]) Ся статя була друкована в Blätter für literarische Unterhaltung 1834, N. 341, ст. 1406—1407.

[3]) Grammat. der slav. Sprache, ст. 9.

трий скорше має критиків, як письменників. Отже ми не тратьмо часу на подібні суперечки, пишім, а критику лишім тим, що крім неї не потрафлять нічого написати. Хто не годить ся зі мною, нехай держить ся своєї гадки; се йому нічо не пошкодить, так як не шкодить Німцям, що крім своїх власних (швабахських) букв, уживають так часто ще й латинських. Отже пишім, кождий по своїй думці, а часови лишім побіду; хочби обі наші гадки не втримали ся, то наші праці не будуть безкорисні, бо лишать ся памятки для мови". (Гл. Додаток N. 5).

На тім поки-що закінчила ся перша війна у галицьких Русинів за азбуку. Ще тілько 1837 р. в Русалці Дністровій в рецензиї на „Руское весілє" автор (мабуть Шашкевич, бо висказує ті самі гадки, що в брошурі „Азбука і абецадло"), зганив мову Лоз—ого у збірнику, а за польські букви сказав йому: „Найбільшою обманою, ба неспрощенним гріхом в сем ділї є, що писатель, відвергши Азбуку питому рускую, приняв букви ляцькії, котрі цїло не пристають к нашому язикови. Чи годить ся безчестити сьвятиню? чи годить ся потручати сивенького старця, що ся нами від молодости нашой опікував, заступав від бури, хоронив перед жегущим огнем, придержував душу в тлїннім тїлї? — — Азбука сьвятого Кирила була нам небесною, незборимою твердею перед довершенним знидїньом, була найкріплїсчим стовпом, несхолибимою скалою, на котрій Русь сьвятая, через тілько столїтей люто печалена, крепко стояла. Є то діва райская звіздострійна, озорена добродійною силою, що нас теплим солоденьким духом овіває; єї то чудне діло, що ми доси Русинами" (ст. 132—133).

Таким величанєм кирилиці „Русалка Днїстровая" припечатала цїлу азбучну війну на кілька літ. Згадуючи у старости сю війну, Лозинський писав 1876 р. про свій давнїй проєкт: „Критики не щадили своихъ острыхъ, хотя не дуже сильныхъ стрѣлъ; крыл. І. Лавровскій почалъ мене преслѣдовати, и я впрочемъ увѣрился, что опинія публична на Руси розбудилась и п р о т и в ъ м о е г о м н ѣ н і я рѣшительно высказалася. Моя статьа, в ъ н а й л у ч ш о м ъ н а м ѣ р е н і и н а п и с а н а, а однако безпощадно критикована, имѣла для мене, выступаючого первый разъ на поприщѣ литературномъ, болестныи, но и добрыи послѣдствія; ибо увѣрился я, что, выступаючи публично, я долженъ дѣло основно изготовити, съ изданіемъ не спѣшити ся (nonum prematur in annum), а впрочемъ на стрѣлы и напасти критиковъ сердце закалити. Тѣшило мене такожь и се, что п о т о й

статьи Русины якъ-бы изъ сна обудилися и до своего самосознанія приходили"[1]).

Що суперечка з Лозинським навела і „руську трійцю" на реформу правописи, нема найменьшого сумніву. Ми вже бачили у відповіди Шашкевича Лоз—ому, що він реформував кирилицю; в Русалці-ж він ужив гражданки, викинув ъ замісць ô, ê писав і; замісць ы — и, завів сербське џ і новий звук ў (воўк) і т. п. Се була доволї велика операция, зроблена на кирилиці, зовсїм незгідна з величанєм її у тій же самій книжці, в Русалці.

Тимчасом Йосиф Левицький у ті часи представляв собою прототип усїх пізнїйших азбучних диктаторів, що розпинали ся за ъ і ы. Він ще 1836 р. на глум Миколї Устияновичеви, що зложив з нагоди смерти Гарасевича поезию живою мовою і реформованою правописию, плакав у своїй вірші на поетів, котрі

Поjавились: въ сей часъ мажутъ
Найдавнѣйшу букву jоръ;
Иже jакъ jоры всѣ кажутъ,
Шлютъ азбуцѣ наглый моръ...[2])

І притім Левицький сам мов не добачував латинського j, яке ужив у сїм віршу, через що „посилав" кирилиці також „наглий мор..."

Взагалї гадка реформувати кирилицю, приспособити єї до живої мови, займала в першій половині 19 віку не тілько Галичан, але й Українців. Згадаємо лише Івана Котляревського, А. Павловского, Мих. Максимовича, Льва Боровиковського, Амвросія Метлинського, Артемовського-Гулака, Олекс. Корсуна і вкінці П. Кулїша, з котрих кождий то сяк то так поправляв кирилицю, а радше гражданку, котра в Росиї запанувала скорше, як у Галичинї. Видко, всї, так як і Лозинський, відчували хиби кирилиці й потребу реформи правописи. Жива мова, що здобувала собі чимраз більше право, жадала сеї реформи і вкінцї осягла її, хоч довго прийшло ся її ждати.

Ми можемо бути вдоволені з того, що Лоз—ому не повело ся завести лат. азбуку у галицьких Русинів, найбільше з тої причини, що вона була би нас відчужила від Українців. Анї Левицький, анї Шашкевич, анї руський цензор не звернули уваги на сей бік справи — очивидний доказ, як недалеко ся-

[1]) Литер. сборникъ 1885, 117.
[2]) Ом. Огоновский: Исторія литер. рускои, т. II 2, ст. 396—398.

гали тодїшнї Русини у своїх мiркованях. Польське абецадло в руськiм письмі було би певно в першій половинї 19-ого віку принесло і Русинам і Полякам деякий хосен, бо всї знали сї букви; одначе з уваги на полїтику Поляків супротив галицьких Русинів воно красше стало ся, що не вдало ся завести між Русинами абецадла. Пізнїйші заходи намісника Ґолуховского показали виразно, до якого нещастя могло довести недозрілих Русинів польське абецадло. Воно мало бути містком до польської мови...

VI.

Граматика Лозинського з 1837-ого і 1844-ого року. — Рецензия Вен. Левицького. — Протест Лозинського. — Суперечка Лозинського і Йосифа Левицького.

Саме того року, як вийшла „Русалка Днѣстровая", Лозинський мав уже готову, перероблену з давнїйшої, граматику руської мови. Рукопис її (з 1837-ого року) заховав ся у біблїотецї львівського унїверситету (BN. 599 — 1 P. 25). Тут є і просьба Лоз—ого до цензури (з дня 2 падолиста 1837), щоб позволила друкувати граматику. З просьби довідуємо ся, що на першу редакцию своєї граматики Лоз—ий мав дозвіл ще з 13 липня 1833 (до ч. 493), одначе не надрукував тодї її; а що з того часу неодна його гадка змінила ся, то він уважав потрібним переробити граматику і тепер хотїв би її видати. Але цензор В. Левицький написав на рукописи коротко: „635. Non admittitur ad imprimendum. 23/6 1838" — і граматика Лоз—ого тодї не вийшла. На рукописї нема навіть знаків, через що саме не подобала ся цензорови ся граматика. Але й без того ми можемо сказати рішучо, що саме становище Лоз—ого не вподобало ся цензорови: Лоз—ий написав граматику живої руської мови, зірвавши зовсім з традициями церковщини... Тимчасом Вен. Левицький — як оповідає про нього Головацький — хоч і був „чоловѣкъ благожелательный русскому дѣлу, но съ своими своеобразными воображеніями. Онъ порицалъ употребленіе устарѣлыхъ церковно-славянскихъ формъ, которыи отстоивалъ Стефанъ Семашъ (чиновникъ счетоводной канцеляріи), но желалъ видѣти языкъ книжный русскій съ тѣмъ, чтобы ввести нѣкоторыи потерянныи формы, н. пр. славянскій звательный

падежъ и полныи формы прилагательныхъ; ый, — ыя и (сред.) — ая"[1]).

Маючи такі погляди на руську мову, В. Левицький відкинув і перший альманах руської трійці „Зоря" і граматику Лозинського. Можемо жалувати, що ся граматика не вийшла 1838: вона була би була найкрасшим pendant-ом до „Русалки днїстрової" і була би мала добрий впливду на розвій гадок у сучасників. Мало тепер відоме імя Лоз—ого був би певно кождий історик руської лїтератури згадував з поважанєм поруч імени М. Шашкевича. Але славу його знївечив обскурант-цензор, Русин В. Левицький...

Послухаймо лише, як розумно дивив ся Лозинський на руську мову і на свою задачу, як граматика сеї мови. Свої гадки про се він висловив у передмові, написаній по польськи (так само і цїла граматика написана польською мовою); звідси я й подаю деякі уступи[2]).

Руська мова сягає від середини Галичини і північної Угорщини аж по ріку Кубань. Руського народу більше як 8 мілїонів (у замітцї каже Л., що вже тодї числили Русинів дехто на 14 або й 15 міл., а дехто лише на 8). Подавши коротку історию Руси, Л. боронить діялєктів (против Лучкая). Хоч для у ч е н и х було-б добре, коли-б заведено одну письменну мову, спільну для всїх Славян (Л. повторяє тут гадку, повторювану нераз перед ним), але се залежить не від учених, лише від зверхнїх відносин; радше полишити се, як Копітар каже, повільному але певному поступови природи[3]). А тепер, щоб усї части наро поступали в осьвітї, треба виробляти поодинокі діялєкти, поки не стане загальною письменною мовою найдогіднїйший діялєкт. З того виходить, що треба виробляти і руське нарічіє, котре значно ріжнить ся від инших славянських нарічий. Чехів і Сербів меньше, як Русинів, а проте вони дбають про свою мову і поступили вже значно наперед; чому-ж вісьмом мілїонам Русинів мав би хто заборонювати се? Лозинський боронить народну мову і називає церковно-славянську мову мертвою; нема каже, потреби її воскрешати; одначе він знає, що не всї годять ся з тим. Н. пр. о. Лучкай у передмові своєї граматики виходить із становища, що кожда письменна мова ріжнить ся від мови

[1]) Лит. сборникъ 1885, ст. 13.

[2]) Передмова має дату: Medyka, dnia 21 października 1837.

[3]) Пор. К о п і т а р о в у: Grammatik der slavischen Sprache, ст. XIX, 204 і 205.

простого народу; тому, на його думку, се нічого не шкодить, що є ріжниця між церковною мовою і руською, бо простий нарід не може мати такого способу думаня, як учені; Лучкай подає за приклад мови французьку, італїянську і німецьку, з котрих кожда ріжнить ся від мови простого народу. Се правда, каже Лозинський на те, але з того не виходить, що, коли яке нарічіє хоче виробити ся, то повинно приняти иньше, уже вироблене. Не треба зближати нарічий до себе; нехай розвивають ся на сїй дорозї, яку собі самі визначили. Не можна Русинів долучувати і до Поляків, як собі того бажає Вацлав з Олеська, бо між польським і руським нарічієм занадто велика ріжниця. Отже коли хочемо розвивати руську мову, то до того не потрібно анї старославянської мови анї її форм; не потрібно також зближувати її до иньших мов, анї прилучувати до польської лїтератури; бо в кождім випадку втратила-б вона свою характеристику й перестала би бути нарічієм, відмінним від иньших. За те треба брати мову з уст простого народу, треба її уняти в певні й одностайні правила, щоби не все одно було говорити і писати: triska або trisga, znajemo i zname, jeho i joho і т. п., бо се провінцйоналїзми. Треба її обчистити з чужих слів, коли має свої власні, н. пр. на що казати: wiency, wienc, smutyty sia, коли маємо: більше, одже, журити ся і т. д.; треба добувати богацтво її з руських пісень, пословиць і казок, а увесь материял нагинати до форм, які собі мова сама виробила і до котрих іде.

Аби мова могла розвивати ся, потребує граматики. Граматика Павловского дуже коротка і недокладна. Граматика Лучкая оперта головно на угорсько-карпатськім говорі, а врештї Лучкай держить ся граматики Добровского, бо гадає, що тепер у Карпатах говорять по старославяньски. Граматика Левицького також не зарадила сїй потребі мови; тому — каже Лоз. — відважив ся і я оголосити друком сю граматику, написану ще перед кількома лїтами. Аби було видко, як я поясняю ріжні правила, мушу сказати, з якого становища я дивлю ся на се поле славянщини.

Передовсїм не приношу нїяких правил, уже готових для руської мови, як то робили ті, що нагинали її до правил старославянської мови; я подаю лише такі правила, які знайшов у самій мові, які собі мова сама визначила.

Подруге: граматика руської мови повинна показати сї її прикмети, якими вона ріжнить ся від иньших нарічий — се її

характеристика. Так н. пр. коли я буду писати отъ замість wid (гадка Копітара), то кождий скаже, що се по старославянськи або по російськи, а не по руськи. Дотеперішні письменники, з прихильности до церковного нарічія, хотїли як раз затерти сї прикмети руської мови. Задача граматики — навчити добре розуміти мову, говорити нею і писати. Тому перше правило таке: треба так писати, як загально говорять.

Вкінцї не покликую ся також на нїяку руську лїтературу, бо хоч маємо старі памятки, то вони всї мають форми старославянщини; а пізнїйші твори спольщені. Граматика повинна-б покликувати ся на клясичні твори, а ми таких не маємо. Отже я уважаю руську мову ще неписьменною, що жиє лише в устах народу, і так її треба брати; бо скорше розвине ся проста мова, уложена у свої граматичні правила, ніж мова, що мучить ся в чужих формах і граматиках. Поки що Лозинський признає материялом для себе лише народні піснї, пословицї, казки.

Вкінцї висловляє переконанє (за Копітаром), що граматики лише з часом і через частїйше оброблюванє стають що-раз лїпші[1]) — і дякує свому коляторови Ґвальбертови Павлїковському за те, що позволив йому користати зі своєї богатої бібліотеки. Жалує лише, що не читав розправи Калайдовича про малоруське нарічія (в I томі праць московського товариства 1820)[2]), бо не міг її роздобути. —

Не повела ся Лоз—ому також проба з русько-нїмецькою граматикою. В р. 1840 краєва ґубернїя розписала нагороду

---

[1]) Копітара Grammatik, ст. 149.

[2]) Лозинський користав з таких праць до своєї граматики.

Abhandlungen der böhm. Gesellschaft 1791. (Тут є статї Добровского).

P. I. Schaffarik: Geschichte der slav. Sprache u. Literatur, Ofen 1826.

P. Bułharin: Rossyja pod historycznym, statyst., geograf. i liter. względem.

P. I. Schaffarik: Slovanske starožitnosti, 1837.

Н. М. Карамзинъ: Исторія государства россійскаго, 1818.

Востоков (Лоз. не називає його працї — мабуть його граматика).

M. Lutskay: Grammatica slavo-ruthena, Budae 1830.

Копітар: Grammatik der slav. Sprache, Laibach 1808.

Копітар: Glagolita Cloziana, 1836.

Могильницький: Rozprawa o języku ruskim.

Slovanka; Münchener allg. Literaturztg. 1819 і ин.

300 зр. за написанє русько-німецької граматики на взір чесько- і країнсько-німецької. Консистория завізвала і Лозинського взяти участь у конкурсї. Копітар прислав такі граматики, що мали бути взірцем, І. Лавровському, Йосифови Левицькому і Лозинському. Чесько-німецьку граматику прислав Лоз—ому Вячеслав Ганка з Праги. Лозинський написав граматику, але нагороду дістав не він, лише Йосиф Левицький. Консисторський референт Гр. Гинилевич висказав ся про працю Лоз—ого зневажливо: „Das Bemühen des H. Łoziński, auch Etwas zu leisten, ist lobenswert". Довідав ся про се Лоз—ий і запротестував до Studienhofkomission, а приватно написав і до Копітара. Копітар відповів йому: „Ich kann Ihnen nicht helfen, weil ich bei der Studienhofkomission wegen meiner Freimüthigkeit nicht beliebt bin; alles hängt von Ihrem Bischofe ab". Лоз—ий оповідає у своїй житєписи, звідки і взятий сей уступ, що мав богато неприємностий через сю граматику, бо уряд хотїв знати, хто виявив йому урядову тайну (рецензию Гинилевича)[1]).

Рукопис сеї граматики не затримав ся.

Потім, як цензура відкинула граматику руської мови Лозинського (в другій редакциї), він цїлих шість років держав її у себе. Аж з початком 1844-ого року післав її знову до цензури. Передмова в сїй рукописи підписана датою: Медика, 1 січня 1844. Рукопис сеї третьої редакциї граматики є в бібліотецї львівського унїверситету (B. N. 600, 1 P. 26). Він був у цензурі, як видко із заміток і знаків цензора. Із сих заміток ми тепер хоч можемо пізнати, чого собі цензор бажав. Він був прихильником церковно-славянської мови і через те ніяк не міг погодити ся з Лозинським. Дві замітки покажуть нам се його становище.

В уступі „Ogólne uwagi nad językiem ruskim" сказав Лозинський в однім місци: „Przeciw wpływowi języka polskiego ochraniało go (руське наріччє) wprawdzie cokolwiek narzecze cerkiewne, lecz mógłże język martwy i tylko czasami, bo tylko z cerkwi słyszany, utrzymać go w czystości?" — Цензор перечеркнув слова martwy i tylko і дописав від себе: „Czyliż żadne słowo w cerkiewnym języku będące nie przychodzi w małoruskim albo innych sławiańskich językach narodowych? cy tak istotnie? a polskie: zaiste cyż nie z cerkiew-

[1]) Литер. сборникъ 1885, ст. 117—119.

nego истинно? precz od прочій, seim od соимъ, swita od совѣтъ і т. д. В иньшім же місци (на ст. XXXIII) порадив коротко і рішучо: „A zatem lepiej wziąć ucieczkę do starosławiańskiego, jak gdzie indzie“.

Виходячи з такого становища, цензор посчеркав у передмові Лозинського історию Руси і з особливишим завзятєм боронив церковно-славянської мови. „Dawność, dlatego, że jest dawnością, zostanie niewzruszoną“ — се його замітка, котра сьвідчить ще раз, який темний чоловік цензурував руські книжки. На його думку церковно-славянська мова не була мертва; народна руська мова найблизша до неї; правила церковно-славянської граматики важні і для живої руської мови; форм українських не треба брати під увагу і про реформу азбуки не треба й гадати — цілий уступ Лоз—ого про азбуку цензор перечеркнув. Таким способом він просто нівечив самі основи праці Лоз—ого.

Нічого дивного, що Лозинському вкінці не стало терпливости і він 30 падолиста 1844 написав рекурс до найвисшої цензури у Відни. Брульон сього рекурсу заховав ся між паперами Лоз—ого (гл. Додаток N. 6) і ми в нїй маємо важний документ для історії розвитку руської мови в Галичинї.

Рекурс Лоз—ого був такий, якого-б ми і сподївали ся по дотеперішній його діяльности. Він боронив рішучо народної мови і свого становища наукового. Коротка істория Руси в граматиці, казав він, потрібна тому, що вона поясняє і історию мови, показує ті обставини, серед яких розвивала ся теперішня мова. Вона потрібна тим більше, що в Галичинї історий Бантиш-Каменського і Маркевича не знають. Старославянська мова мертва, бо нею тепер не говорить ніякий живий нарід. Иньша річ, що в усіх славянських діялєктах, отже і в старославянськім, находить ся часто той самий корінь слова. Я написав граматику живої народної мови, котрій не можна накидувати старославянських форм. Наводжу в нїй і українські форми, бо я писав граматику цілого малоруського діялєкту, а не самого галицького. Правила старослав. граматики не обовязують живу руську народну мову, котра має свої власні правила. Держати ся у всім старини — годї; треба поступати наперед. Що-до азбуки то я мав право подати всї три азбуки (кирилицю, гражданку і абецадло), бо всї вони уживають ся. Не я завів латинську азбуку, її давно вже уживали. Не можна менї підсувати якісь тайні думки, коли їх у мене самого нема.

Сей рекурс мав успіх: граматика Лозинського вийшла з незміненою передмовою 1846 в Перемишли п. з. Grammatyka języka ruskiego (małoruskiego), napisana przez ks. Józefa Łozińskiego (сторін XLIII+129). Цілих тринайцять літ минуло від першої редакциї, заким вона вийшла вкінцї з друку. Правда, праця Лоз—ого на тім не втратила, бо він усе доповняв її, одначе утратили на тім Русини 30-их років, котрі не мали иньшої граматики, лише невдатну Левицького.

Друкована граматика Лоз-ого мало чим ріжнить ся від рукопису з 1837 р. Очивидно вона повнійша, подекуди поправлена, але основні погляди в нїй: на історию народу, на відносини руської мови до церковної, на діялєкти, на азбуку і т. и. ті самі, які ми вже пізнали. В книжцї ужита в парадіґмах кирилиця (без ъ і ще з деякими змінами), очивидно лише тому, що перемиська друкарня не мала гражданки. Інтересно, що Лоз. не ужив тут латинки.

Переглядаючи оттак історию граматики Лозинського, ми бачимо виразно, як борба за азбуку зміняла ся на борбу за мови: живу народну і церковно-славянську. Хоч Лозинський нїде не сказав, що бажає собі загибели руської мови, не могли йому противники абецадла забути його проєкт і довго випоминали йому се. Саме у той час, як Лоз. клопотав ся з граматикою, у варшавській Денници 1843 (зошит за марець і цьвітень) помістив Йосиф Левицький статю п. з. „Доля галицко-русскаго языка"[1]). В сїй статї сказано між иньшим, що Лоз. хотів прославити ся знищенєм руської азбуки, сього дорогого скарбу, якого навіть єзуіти не могли Русинам забрати. Але „der ehrwürdige Vater Ioseph Lewicki riss dem Verführer die Hörner ab und gab es nicht zu, dass man aus reinem Neide den Galiziern auch noch den Charakter der russischen Nationalität nehme!..." Крім того Лев. сказав, що Лоз. своє Ruskoje wesile виписав з ріжних авторів; а про Івана Могильницького написав, що він просто для зиску видавав ріжні книжки. Лозинський відповів на сю статю в часописи Йордана 1845 (IV зошит) і виказав авторови його похибки. Тут він про себе сказав, що зовсїм не нївечив кирилицї; він же лишав її для церковно-славянської мови; лише для живої мови бажав иньшої азбуки. Тай яким способом, питав ся він, може залежати характер народу від

[1]) Сю статю подали 1844 в перекладї Jahrbücher für slav. Literatur Йордана. Звідси взятий з повисший цитат.

букв?... Про своє-ж „Ruskoje wesile“ сказав, що в сім збірнику є понад 180 пісень, ним самим зібраних, не рахуючи його варіянтів. Крім того він сам описав усї церемонії весільні. Могильницький не видавав книжок для зиску: яко шкільний інспектор дієцезиї він був, так сказати-б, уже своїм урядом спонуканий дбати про книжки шкільні. А своєї граматики не видав лише тому, що помер. Цїлий свій маєток записав він на добрі цїли, особливо на сироти.

Лозинський, котрий сам підписав ся Haličer-Russe, здогадував ся, що се таки Йосиф Левицький його зачіпив; докоряє йому навіть його дрантивими перекладами.

VII.

Віденсько-перемиський кружок учених.

Коли-б ми тепер схотїли коротко означити наукове становище згаданих попереду граматиків, то прийшлось би сказати, що Могильницький, Лучкай і Йосиф Левицький ішли за Добровским; а Лозинський, Шашкевич, Головацький і Вагилевич за Копітаром. Як раз Добровский висловив гадку, яку потім повторяли декотрі наші граматики, що є ріжниця межи простонародною мовою а книжною; що діялєкти добрі як материял для словарів, а не для шкіл і для науки. Добровский подавав за приклад книжну німецьку мову, спільну для всїх Нїмцїв, і діялєкти німецькі інтересні хиба для лїнґвіста. Навпаки Копітар був одушевленим прихильником діялєктів і тїшив ся всякою книжкою, що сьвідчила про житє якогось діялєкту[1].

Гадка Добровского повторена у працях Могильницького, Лучкая і Й. Левицького, очивидно з їх модифікациями. Вони вважали церковно-славянську мову материю руської мови й хотїли зблизити сї мови до себе; Лучкай думав навіть, що в його часи в Угорській Руси говорили по церковно-славянськи. Одначе притім усї вони не брали мов российської і руської за одну.

Сї три граматики: Могильницький, Лучкай і Левицький — се, так сказати-б, найстарша школа граматична у прикарпатській Руси. З них перший Могильницький, був автодідакт, але працї Добровского і иньших славянських учених були йому

[1]) Briefwechsel zwischen Dobrovsky und Kopitar, XXї.

відомі. Перші його праці: 1 „Наука христіянская по ряду катихизма нормалнаго къ ползѣ дѣтей парафіальныхъ“ (друк. в Будинї 1815), — 2 „Букварь словено-русскаго языка“ (друк. в Будинї 1816, иньші виданя з років 1817, 1819, 1826, 1827), — 3. „Катихизисъ малый для оучилищъ парафіалныхъ“ (Львів 1817), — 4. „Повинности подданыхъ ку ихъ монарсѣ во оупотребленіе оучилищъ парафіалныхъ“ (Львів 1817, друге вид. 1827) і 5. „Правила школная“ 1817[1]) — сї всї праці Могильницького, зладжені ним ще в Перемишли, сьвідчать, що він робив ріжницю поміж мовою просто-народною, а книжною, так як се радив Добровский, і намагав ся писати якоюсь „славенорусскою мовою“. В ті часи й Копітар, хоч і навчав Могильницького в оцінцї його „Науки христіянской“, що церковнославянська і народна руська мова не одна і та сама, та проте не вважав себе компетентним оцінювати працю Мог—ого з боку мови. Він тілько теоретично рішав справу, а Русинови лишав оцінку, котра руська мова справдї його матїрна мова. Могильницький рішив сю справу так, що богато переймав із церковно-славянської мови, бо думав, що ся мова зрозуміла Русинам; він із неї і народної мови виробляв книжну мову. Притім в теориї він годив ся з Копітаром.

Так то в Перемишли почала ся наукова праця галицьких Русинів і Перемишль ми мусимо вважати першим просьвітним осередком в історії відродженя Галицької Руси. Особливо, відколи епископом перемиським став Снїгурський (1818), Перемишль набирає значіня, як осередок працї кількох діяльних Русинів. Снїгурський учив ся у Відни від 1804 року; від 1808 р. був сотрудником при віденській церкві сьв. Варвари, а від 1813—1818 парохом сеї церкви[2]). У Відни познайомив ся він з Копітаром; пізнїйше сї оба мужі нераз переписували ся між собою. Очивидно лише з Відня винїс Снїгурський той научний інтерес, який бачимо в його діяльности, у Перемишли.

До церкви сьв. Варвари заходили в часи Снїгурського і потім часто ріжні Славяни, через те й парох сеї церкви мав нагоду познайомити ся з ними. Тут у церкві збирали ся любителї славянського богослуженя, Русини і не-Русини; приходив сюди і Копітар, як побачимо потім з одної його замітки. Із житя

---

1) Йосиф Левицький у варшавській „Денници“ 1843 (зошити за март і квітень) сьвідчить, що се працї Могильницького.

2) Йос. Лозинський: „Житье Іоанна Снѣгурского“, 1851 р., стор. 10 і дд.

о. Петра Паславського, що був від р. 1818 сотрудником, а від 1835 до 1846 р. парохом церкви св. Варвари, знаємо, що у нього сходили ся часто не лише приїзжі Галичани, Русини й Поляки, але й иньші Славяни. Дідицький оповідає, що „також знамениті Славяни, як Копітар, Вук Караджіч, Коляр, Людевит Гай були його добрими знайомими і приятелями". Що Копітар його знав дійсно, бачимо з його згадки (див. зараз низше). Заходив до Паславського і Йосиф Левицький і навіть користав із його короткої граматики руської мови, написаної ще перед 1820 р.[1]). Видко, що, попавши між славянських учених, і Паславський, чоловік нікому невідомий з наукової діяльности, займав ся граматикою.

Михайло Лучкай був у 30-их роках двірським капеляном інфанта Бурбоньского, князя Лукки, у Відни, колись кандидата на грецький престіл. Сей князь любив славянське богослуженє і до нього то очивидно належить замітка Копітара: „Princeps Lucae hic ad S. Barbaram semper corrigit Paslauium ne canat v viki vikov, sed vjeki vjekov". (Гл. Додаток N. 1). В кружку князя Лукки очивидно вели ся також граматичні суперечки, які не остали ся без сліду і в праці Лучкая. Щоб узяти для прикладу таки сей самий звук ѣ, поправлюваний князем на є. Лучкай, хоч знає, що Русини його читають, як довге *і*, прото каже: „Intentio mea non est, uberius discutere, quaenam pronunciandi ratio optima sit?... nam etiamsi quis genuinam expressionem in ipsius Cyrilli ore vigentem manifeste demonstraret, ideo in usu receptum sonum non amplius reformaret. Videtur triplex **і** apud veteres Slavos in usu fuisse, **і** acutum, seu cum accentu, **і** crassum, seu profundum, et **і** medium"[2]). Йосиф Левицький, що обертав ся у тім же віденськім кружку, так само не знає сказати нічого певного про звук ѣ і радить читати його, як je (руське тѣло переписує польськими буквами tieło), що йому Копітар і виткнув, як помилку.

Сей самий італіянський князь Лукки дав пізнійше гроші на виданє руської книжки „Вѣнок на обжинки" 1846 р, виданої Іваном Головацьким. Князь Лукки опікував ся Ів. Головацьким, через те сей і присьвятив князеви свій збірник[3]).

---

[1]) Дідицький: „Мих. Качковскій и соврем. гал. русская литература", 1876, ст. 80.

[2]) Grammatica slavo ruth., 4—5. — Заслуга Лучкая і в тім, що він 1831 у Будапешті видав перші руські проповіди.

[3]) Литер. сборникъ 1885, ст. 38—39.

Йосиф Левицький оповідає сам про себе, що вчив ся у Відни на фільософії і теольоґії і 1820 р. почав займати ся руською мовою і літературою[1]). Його перші вірші-переклади, друковані у Відни 1822 р., як н. пр. „Домоболіе проклятыхъ“ (Das Heimweh der Verbannten), сьвідчать про його неясні погляди на руську мову. Він знав ся очивидно також з Копітаром, переписував ся потім з ним, перейняв від нього теоретичний погляд на руську мову, але на ділї дбав потім про книжну мову, так як і Могильницький. Отсей самий Йос. Левицький стає потім капеляном Снїгурського, друкує в Перемишли свою граматику і відповідь Лозинському у справі азбуки. Снїгурський інтересує ся його працею, сам каже друкувати його статю про азбуку.

Коло Снїгурського обертав ся якийсь час і Йосиф Лозинський. Він учив ся в Перемишли. Тут він укінчив головну школу, ґімназию, фільософію і три літа богословія. Аж на четвертий рік поїхав до Львова і скінчив студиї 1830 р. „Приїзжаючи із шкіл до дому на Великдень, — оповідає Л. у своїй автобіоґрафії[2]) — я приглядав ся забавам сільської молодїжи на гаїлках і полюбив ігри і людові піснї, а по скінчених студиях, живучи при родичах, почав я їх списувати; вони були потім друковані в книзї „Зоря галицкая, яко альбумъ на г. 1860“. Ще ґімназистом, буваючи дома на сьвятах і шкільних вакациях, любив я читати „Rozmaitości“, додаток до ґазети львівської, котрі мойому батькови посилав дїдич ґр. Йосиф Гумницкий до читаня, і я виписував із них усї поезиї, які лише менї сподобали ся, — з них зложила ся спора книжечка. На третім роцї богословія мав я нагоду читати церковну історию, переложену з латинських скриптів, з яких нас учили, на российську мову і познайомив ся троха із сею мовою. На четвертім роцї богословія (отже у Львові) читав я граматику словенську Мразовича[3]) і Й. Добровского: Institutiones linguae slavicae veteris dialecti (1822) і тодї вже полюбив я читати книги про славянські нарічія або народи. Того-ж року ходив я на виклади польської мови і літератури; особливо граматичні правила, викладані основно Ник. Михалевичем, дуже мене займали і я зро-

[1]) „Денница“ 1843, зошит за март.

[2]) Литер. сборникъ 1885, ст. 114—115.

[3]) Граматика Авраама Мразовича вийшла в Будинї 1821 п. з. „Руководство къ славенскому краснорѣчію во оупотребленіе любителей славенскаго языка“.

бив з них публичний іспит із визначним успіхом. Сї відомости розбудили в менї любов до граматичних дослїдів, а пізнїйше придали ся менї при укладаню граматики нїмецької мови. Із польської лїтератури я зробив лише приватний іспит з першою клясою“.

Згаданий повисше Михалевич був Русин з роду; крім того, що займав професуру польської мови і лїтератури у львівськім унїверситетї, він був ще редактором офіцияльної ґазети львівської і додатку „Rozmaitości“. На скілько-ж цікавила його руська мова, се ми бачимо з того, що приймав статї Лозинського і Левицького у справі азбуки, що — як каже Головацький[1]) — було в ті часи дуже ризиковним дїлом (особливо приняти статї Левицького) і мабуть було головною причиною усуненя Михалевича від редакциї.

В р. 1831 Лозинський став сьвящеником. Цїлу пресвитерську практику відбував він у Перемишли під боком Снїгурського у сам час холєри. Капеляном Снїгурського був тодї Йосиф Левицький, свояк Лозинського. Коли-ж зі страху перед холєрою, від котрої помер тодї й Іван Могильницький, Йосиф Левицький виїхав з Перемишля, Лозинський заступав місце капеляна і порядкував бібліотеку, що лишила ся по Могильницькім. Як бачимо, обставини складали ся так, що і Левицький і Лозинський могли черпати відомости із того самого жерела, що і Могильницький. Є навіть відомість, що Левицький користав із рукописної граматики Могильницького[2]), — о скілько, не можна сказати, не порівнавши їх граматик.

Снїгурський потім був прихильним до Лозинського і коли той став завідателем в Радохонцях коло Перемишля (1832), позичав йому богато книжок із своєї бібліотеки і сим заохочував його до лїтературних праць. Лоз—ий і називає Снїгурського своїм покровителем на лїтературнім поли. Проби етноґрафічні, особливо збірник Залєского, навели й його на думку збирати народні піснї, а цікавість до лїнґвістики, розбуджена ще у Львові Михалевичем, спонукала його написати граматику руської мови (1833)[3]).

---

[1]) Лит. сборникъ 1885, 20.

[2]) Ол. Барвінський: Огляд народної лїтер. укр. руської до 60-их років. Львів, 1898, ст. LVII. Не знаю, звідки взята ся відомість.

[3]) Литер. сборникъ 1885, ст. 116 і 120.

Від 1836 р. аж до 1848 мав Лозинський нагоду користати з бібліотеки свого колятора Павліковского; ся бібліотека, видко, не мало стала в пригоді Лоз—ому, коли він, між иньшим і за дозвіл користати з неї, присьвятив Павліковскому свою граматику. Ся бібліотека була особливо богата славянськими книгами і журналами; сам же Павліковский був осьвіченим чоловіком[1]). Таким способом і Лозинський через свої зносини з бувшими віденськими учениками і через бібліотеки не лишав ся позаду людий, що вчили ся в ліпших обставинах, як він. Навіть можна сказати, що хоч він не знав ся особисто з Копітаром, то був найвірнійшим учеником його між галицькими Русинами. Богато місць у його граматиці нагадує Копітарову граматику; саміж основні погляди на задачі граматики взяті живцем від Копітара.

Кружок названих попереду людий (його-б можна з певним правом назвати віденсько-перемиським кружком) перший почав працю коло відродженя галицької Руси і приготовив сей ґрунт, на котрім потім сьмілійше виступив львівський кружок (руська трійця). Історня львівського кружка більше відома і тому її поминаю. Одно тілько піднесу: зносини його з російськими ученими, чого у перемиського кружка ми не бачили. Сї зносини вводять помалу у галицьку Русь гадку нову: замісць зближати руську мову до церковної повстає гадка зближати її до російської, приймає ся слово Russe, russisch замісць Ruthene, ruthenisch; Вагилевич намагає ся вже писати по російськи листи до Поґодіна і свою граматику ладить на основі російських граматик, Греча і Востокова[2]). Головацький так само пробує писати по російськи.

Хоч сей львівський кружок у самих початках своєї діяльности мав темних наставників і цензорів, самих майже прихильників церковщини, одначе бібліотека ім. Оссолинських навчала його инакше й ліпше; а гадка звернена і по той бік Збруча доводила його помаленьки до пізнаня українських творів. З того боку і Лозинський не оставав ся позаду, стараючись для своєї граматики пізнати що найважнійше з тодішньої української літератури. Із його записок видно, що він знав праці Котляревського (Наталку Полтавку і Москаля-чарівника), збір-

---

[1]) ibidem, 117.

[2]) Пор. Grammatyka języka małoruskiego w Galicii, ułożona przez Jana Wagilewicza. Lwow, 1845, ст. XXII.

ники пісень Максимовича (є цілий зошит пісень, переписаний Лозинським із збірника Максимовича), Лукашевича і Срезневського, історию Бантиш-Каменського, повісти Квітки, приказки Гребінки, Переяславську ніч і Вітку Єремії Галки, Чари — Тополї, оповіданє Хоми Куприєнка і „Сніпъ“ Корсуна.

Тимчасом, як галицько-руські вчені, полишені на свої власні сили, ішли оттак або старими дорогами або шукали нових доріг, незрівнаний Копітар памятав про Русинів і хотів 1843 наново утворити грецько-руську коллеґію в Римі, а в нїй катедру для славянської мови. Сам хотів спершу учити і виховати собі наслідника. Все приготовив; тимчасом руські питомці, котрих він ждав, не приїздили, — цілий проєкт не повів ся і Копітар вернув до Відня. Небавом (1844) він і помер[1]. Катедра така, якої він собі бажав, повстала кілька літ пізнїйше (1848) у Львові, але попала ся в руки не досить приготовленого чоловіка.

Члени львівського кружка, Головацький і Вагилевич, не довго стояли на становищи „Русалки Днїстрової“. Вагилевич у своїй граматиці, а Головацький у своїх унїверситетських викладах завернули на стару дорогу, вказану Могильницьким, Лучкаєм і Йос. Левицьким. „Книжна“ мова мусіла на їх думку бути иньша, як народна; отже складали її зі старої і живої мови, кождий на свій лад.

В січни 1849-ого року читав Головацький у львівськім унїверситетї свої „Три вступительніи преподаванія о рускôй словесности“. Сорок років минуло, як у тім унїверситетї нїхто з катедри не відзивав ся по руськи. Тепер був тут окремий професор руської словесности, член колишньої „руської трійцї“, видавець „Русалки Днїстрової“. Та вже у нього не було того молодечого ентузиязму до народної мови, що давнїйше; холодний „учений“ розум скоренько звів його на давню дорогу; уже в 1851-ім роцї, пишучи про митрополита Руси Іларіона, він ужив мови не меньше старосьвітської, як мова того самого Іларіона, про котрого писав.

Почала ся у Русинів боротьба за мову. Лозинський боронив народної мови ще кілька літ, вірний своїй старій засадї. Прийшли 60-ті роки, наступила кріза в гадках галицьких Русинів. Прихильники церковно-славянської мови заявили себе

[1]) Neue Briefe von Dobrovsky, Kopitar... Berlin 1897, стор. 350—351.

одним народом з российським; при них лишив ся і Лозинський, хоч по российськи він ніколи не писав. А прихильники народної мови мусїли наново видобувати на верх давні арґументи в обороні своїх думок. Слїдячи розвій сих гадок у галицьких Русинів, історик руської мови може справдї, „схопивши голову у руки“, дивувати ся, чому так довго не приходив „апостол правди і науки...“

Чернівцї 22/X 1902.

Miscellanea.

Кілька документів до історш сільського духовенства в Галичині XVII—XVIII в.

Для висьвітлення економічного й правного становища сільського духовенства в українсько-руських землях в польських часах досї зроблено дуже мало: стара брошюра Поцєя про десятини (Zbiór wiadomości historycznych i aktów dotyczących dziesięcin kościelnych na Rusi, 1845), досить богата матеріалом (хоч досить нещасливо використаним і хаотично уложеним), праця пок. Шараневича Rzut oka na beneficye kościoła ruskiego za czasów Rzeczypospolitej polskiej (1875) та нововидана її перерібка — Черты изъ исторіи церковныхъ бенефицій и мірского духовенства в Галицкій Руси (1902), вкінцї моя публїкация: Сторінка з історш сільського духовенства (по самбірським актам XVI в.) — в Записках т. XXXIV. Подана при сїй останнїй статї збірка документів (67 чисел) зістаєть ся досї найбільшою і властиво одинокою публїкациєю актового матеріалу до історш сільського духовенства і сільських парафій. В збірку матеріалів до суспільних відносин Галицької Руси XVI—XVII в., що ладжу тепер, увійде також чимало документів з сього поля. А поки що учена публїка, я певний, вдячно прийме отсю невелику, але цінну збірку фундаций і иньших документів сільських парафій з західньої частини Галицької Руси, споруджену д. М. Зубрицьким. Її доповнює ще одна анальоґічна грамота, видана д. Зубрицьким в т. XXV Записок, а також витяги з церковних визитаций, поданих д. Зубрицьким в його статї: Знадоби для характеристики житя сьвітського сільського гр.-кат. духовенства в Галицькій Руси в XVIII в., що йно опублїкованій в V т. Збірника історично-фільософічної секциї. Документи сї подають ся з пізнїйших копій — тим поясняють ся деякі помилки.

М. Грушевський.

I.

Замихів.

Władysław z Zielanki Zelenski, wsi Zamiechowa, Czemierzowicz częsci swoich dziedzic, wiadomo czynię tym pisaniem moim (ktore takiey wagi chcę miec iakoby przed aktami autentycznemi uczynione było) teraz y na potym będącym, iz ia dobra swoie dziedziczne, to iest popowstwo we wsi Zamiechowie, częsci moiey podległe, z siedliskiem, z ogrodami, sadami, z sadzawką, w ogrodzie tymze popowskim leżącą, z rolą, to iest pułłankiem do tegoz popowstwa zdawna należącym, podle goscinca radymienskiego lezącym, wszerz od tegoz goscinca do pułłanku panskiego mego, a wzdłuz od gumien az do granic zamoyskich ciągnącym się, ze wszystkiemi pomienionego popowstwa y gruntow wyzey opisanych, do niego zdawna nalezących, pozytkami, przychodami, przynalezytosciami, nic sobie ani komu inszemu z pomienionych dobr popowstwa nie zostawuiąc ani uymuiąc, za summę złotych dwiescie Iwanowi popowi y Helzbicie małzonkom y potomkom ich przydałem, zapisałem wiecznemi czasy; w ktore to pomienione dobra intromissyi zaraz y spokoynego uzywania dopuszczam, daiąc im y ich potomkom zupełną moc y wolnosc dobra te pomienione wiecznemi czasy komukolwiek zechcą dać, darować, przedac, zpienięzyc, na iakiekolwiek pozytki swe zechcą obrocic y przywodzić, w czym ia przeszkadzać nie będę y nie powinienem, y owszem przerzykam y obiecuię to z potomkami swemi, ze pomienionego Iwana popa y Helzbitę małzonkę iego y potomki ich przy wolnosciach ich zwyczaynych względem wyz opisanego gruntu y popowstwa zachowam. A iż tenze pop pokazał mi przywiley od sławney pamięci Anny z Swidna Zamiechowskiey antecessorki moiey na summę trzydziesci złotych y dwa y groszy dwanascie, na tymze popowstwie przez nie zapisane, tedy ten to przywiley teraznieyszym pismem moim wcale aprobuię y utwierdzam. Na co wszystko dla większey wagi y pewnosci ręką się swą własną podpisuię y pieczęć swą przycisnąc rozkazałem. Działo się w Zamiechowie, dworze moim, w sobotę przed swiętą Troycą bliższą roku tysiąc szescset trzydziestego siodmego. Władysław z Zielenki Zielenski mp. L. S.

Haec erectio oblata est in castro premisliensi anno Dm. 1641 feria 3-tia post festum S-ae Hedvigis electae proxima.

II.

Actum in Zamiechow anno Dni 1646, 12 martii. Za pozwoleniem ieg. mci z Wielkiego Ligowa urodzonego pana Walentego Ligowskiego, pana dziedzicznego na Zamiechowie y na Czemierzowicach, zasiadło prawo w karczmie zamiechowskiej, za woyta Waska Karluka z przysięznikami swemi, mianowicie Maciey Oleyczak, Iwan Kuk, Ilko Moszko, Fedko Grucay, Daniło z Czemierzowiec, Iacko Tymkow y inszych ludzi wiele. Przed tymze prawem wyzey opisanym stanowszy ucciwie urodzony Iwan pop, będący zdrow na ciele y na umysle, zeznał dobrowolnie, ze przedał popowstwo swoie zamiechowskie, ktorez miał roznemi zapisami y pismami wyrazone y okryslone to popowstwo, — tedy te wszystkie swoie prawa y pisma tym teraznieyszym wyrokiem swoim uwaza y w niwaz obraca ze wszystkiemi potomkami swemi, wyrzyka się, nic tam sobie nie zostawuiąc ani potomkom swoim, tak z pierwszego małzenstwa, iako dziedziczny tego popowstwa, takze y poslednieyszego małzenstwa małząką Helzbitą wyrzeka się wiecznemi... ucciwemu popowi Teodorowi tegoz popowstwa, wnukowi, ze wszystkiemi gruntami tego popowstwa nalezącemi, z siadliskiem, z ogrodami, z sadami y z sadzawką, w ogrodzie lezącą, z rolą, to iest pułłankiem na zastawią, ciągnącym się od stawu do rzyki y granicy łowieckiei, za summę złotych stoszescdziesiąt monety y liczby polskiey; z ktorey to powziętey summy tenze ucciwy wyrok opisany Iwan pop zeznaie, ze się mu dosyc stało we wszystkim od ucciwego Teodora popa, iako o tym wyrok teraznieyszy wyzey opisany opiewa dostatecznie. Zapisuię się tez tymze pismem przed teraznieyszym prawem ucciwy Iwan pop za wszelki pokoy Teodorowi popowi, następuiącemu na to popowstwo, za wszelki pokoy na wszelkich swoich dobrach gdzie kolwiek będących y w summach pienięznych. A dla lepszey wagi i stwierdzenia tego zapisu Teodorowi popowi anno die ut supra. Ian Kazimierz z Ligowa Ligowski L. S. Walenty Ligowski. I. Iacek z Wielkiego Ligowa Ligowski.

III.

Хирина.

Marcin z Siecina na Krasiczynie y Dubiecku Krasicki oznaymuje tym moim pisaniem, yz wielebnemu Michałowi popowi, synowi wielebnego Iana popa chyrzynskiego, popowstwo chyrzynskie ze wszystkimi gruntami, polami, rolami y ze wszystkimi pozytkami, dochodami, daniami y wolnosciami do tego popowstwa starodawna nalezą-

cemi, do tego popowstwa przydaie rolą grechowską temu popowi daie y daruie iemu y potomkom iego. Na ktorym popowstwie summa złotych polskich czterysta monety y liczby polskiey przezemnie y od antecessora mego swiętey pamięci Marcina na Krasiczynie Krasickiego, woiewody podolskiego, pana stryia mego, rzetelnie powzięta przez onego y przezemnie od pomienionego Michała popa chirzynskiego, ktora to summa wysz mianowana temu popowi y potomkom iego zapisuie na tym popostwie chyrzynskim. A tego popowstwa przerzeczony Michał pop chyrzynski sam y potomkowie iego wolno zazywac będą. Także iezeliby tez z potomkow Michała popa chyrzynskiego po nim będących ktory z owych nie był sposobny na urząd duchowny, tedy ta summa wysz mianowana złotych czterysta ma bydz wrucona y oddana potomkom Michała popa chyrzynskiego. Iednak ze tem Michał pop chyrzynsky y potomkowie iego będą powinni dawac z tego popowstwa czynszu groszy trzydziescie, kapłonow cztery, iaiec kope na wielkanoc. Od wszystkich ynszych podatkow, to iest danin, powozow, posług wyzwalam y wolnym czynie iego samego y potomkow iego. Wrąb wolny na potrzeby y opal domowy z chyrzynskiego lasu według zwyczaiu dawnego pozwalam mocą tego przywileiu mego, ode mnie y od antecessora danego pomienionemu Michałowi popowi chyrzyńskiemu, dla lepszey wiary y wagi z podpisaniem ręki moiey y przycisnieniem pieczęci. Z Krasiczyna anno Domini 1642 miesiąca decembra dnia 8. Marcin Krasicki. Locus sigilli.

IV.

Рушельчичі.

Felician z Grochowiec Grochowski kasztelan przemyski, na Bachowie y Ruszelczycach etc. etc. dziedzic, wiadomo czynie komu to wiedziec nalezy tym pisaniem moim, iz we wsi moiey dziedziczney Ruszelczycach popowstwo moie własne dziedziczne z cerkwią y rolami nizey opisanemi y ze wszystkiemi pozytkami, dochodami, z dawna do tey cerkwi y popowstwa nalezącemi, nie uymuiąc ani sobie ani komu inszemu z tego popowstwa nie zostawuiąc, naboznemu Hrehoremu Tymkowiczowi popowi, ktory przed tym trzymał popowstwo we wsi Brzusce, maiętnosci moiey, y potomkom iego przedałem za złotych polskich czterysta monety y liczby polskiey, ktore mi gotowemi pieniądzmi odliczył, z ktorey go kwituię y wolnym czynie. Y tenze pop Hrehory odebrał wszystko popowstwo zupełnie, tak cerkiew, iako y pola do tego nalezące, to iest roli pułłanek ieden, od goscinca, ktory idzie

bez wies od domu popowskiego az do lasu ruszeleckiego, między polami z iedney strony Piesienkowym, a z drugiey Onyskowym. Drugi zas pułłanek od cerkwie tameczney do Sanu, takze yz łazynami przeciw Sanu, między miedzami z iedney strony Borysowską a z drugiey strony Drabowską. Takze za Sanem pola kawalec od granicy Babickiey a z drugiey strony miedze Muszakowskiey; pole nad goscincem ku Babicy na dąbrowie. Ktorego to popowstwa y pol on sam y potomkowie iego maią spokoynie zazywac, a iezeliby sukcessor po mnie następuiący chciał onego albo potomki iego z tamtego popowstwa ruszyć, powinien mu summę zwyz mianowaną złotych czterysta oddać zupełnie. Powinnosc dworską według dawnego zwyczaiu ma odprawiac, to iest na kazdy rok czynszu grzywna iedna, kapłonow dwa, owsa pułmiarkow 8, na zazen y obzen posyłac; od powozow y podwod tak pieszych iako y bydłem wolnym zostaie. Tenze pop od kazdego kmiecia z pułłanku ma brac na kazdy rok zyta kopę iednę. A pomieniony pop y sukcessorowie iego we wszystkim ma bydz wygodnym parafianom swoim według powinnosci iemu nalezącey. A dla lepszey wiary, wagi y pewnosci to pisanie moie ręką moią własną podpisałem y pieczęc przycisnąc rozkazałem. Działo się w Bachowie die 12 decembris anno Dni 16 quinquagesimo. L. S. Felician z Grochowiec Grochowski kasztelan przemyski.

Anno 1668' die 20 septembris. Ian Gorski z Przyborowia komornik graniczny ziemie przemyskiey, na Ruszelczycach dziedzic, podpisuię się y to prawo approbuię.

Raphał z Grochowiec Grochowski syn własny dziedzica Bachowskiego. Pieczęc czerwona na blasze okrągłey. Erekcya oblatowana in castro sanocensi anno 1711.

V.

Zofia z Przyborowia Slizowska, stolnikowa ziemie Nurskiey, y Ierzy na Raduczu Korabiewski, czesnik liwski, wsi Ruczelczyc dziedzice, maiąc respekt, ze cerkiew swięta we wsi naszey dziedzicznej Ruszelczycach ab anteactis haeredibus fundacyi, ut de iure requeritur, dotychczas nie ma, iezeli iaka znaydowała się, ut pola inferens sortem Dei tributariam iak nie mogła tak nie moze subsistere, poniewaz in eius fundamento kapłan co rok powinien był censum quendam do dworu płacic, dla czego ia maiąc wzgląd super unitam Graecam cum Romana ecclesia, chcąc zeby przy nalezytey tey sufficyencyi większa a większa chwała Boska pomnazała się, y zeby kapłan przy pomienioney cerkwi s. zostaiący był circa curam animarum pilnieyszy y ochotnieyszy ad obsequia, ktore parafianom vi officii sui praestare tenetur, tez pola, ktore

ab antiquo in sua circumferentia duchowny ruszelczycki trzymał, iako to roli pułłanek ieden od goscinca, ktory idzie przez wies od domu popowskiego az do lasu ruszelczyckiego między polami z iedney strony Piesienkowym, a z drugiey Onyszkowym, drugi zas pułłanek od cerkwi ruszelczyckiey do Sanu, między miedzami z iedney strony Borysowska, a z drugiey strony Klimkowska, takze za Sanem pola kawalec od granicy Babickiey, a z drugiey strony miedze Muszakowskiey, pole nad goscincem ku Babicy na Dąbrowie, — ab omni onere et solatione czynszu uwalniamy, a uwolnione wiecznemi czasy in possessionem irrevocabilem cerkwi s. puszczamy, ustępuiemy, daiemy y daruiemy, wszelkie powinnosci dworskie (exceptis reipublicae oneribus) kassuiemy applicando zas wzwyz opisane pola cerkwi s. et presbytero, per haeredem tey wsi praesentando, sine ulla successione na iego dzieci. Chcemy azeby kapłan przy cerkwi s. zostaiący, uznawszy toz beneficium nasze, in vim wdzięcznosci swoiey pro animabus suffragio carentibus kazdego tygodnia w rok dwie msze swięte, to iest we srodę y w piątek perpetuis temporibus odprawiał. W nabozenstwie porządek prowadził, na pacierze rano, w południe y w wieczor dzwonic kazał, upominaiąc ludzi, aby za usłyszeniem dzwonu po iednym pacierzu y pozdrowieniu anielskim odmawiali, katechizmu zeby nauczał, sacrosancta sacramenta ze wszelką ochotą, iak powinien bedzie, administrował; za co pro labore ma brac od każdego kmiecia po pułkopy zboza; diaka do pomocy odprawowania nabozenstwa zeby trzymał, od pogrzebow, chrztow, slubow nadto nie wyciągaiąc. Co my y sukcessorowie nasi tenebuntur zachować. Na co się in majorem fidem et valorem przy zwykłey pieczęci podpisuiemy. Dat. w Ruszelczycach dnia 21 kwietnia roku 1745. Zofia z Przyborowia Slizowska sct. L. S. Jerzy na Raduczu Korabiewski c. l. L. S.

VI.

Гречпіль.

Mikołai Henryk z Dobrowice Firley, krakowski, łucki kanonik, proboszcz krasiczynski, sekretarz iego krolewski mosci, same uznawszy słuszność aby wszelkie przywileie y daniny od swiętobliwych antecessorow nadane w sukcessorach zupełnie we wszystkim strzymane były, tedy z tey przyczyny za gorącemi instancyiami Wasyla Pasławskiego, popa hreczpolskiego y samą słusznosc do aprobatiey praw iego przystąpic musiałem. Przeyrzawszy się albowiem dostatecznie w prawach przerzeczonego Wasyla Pasławskiego, popa hreczpolskiego, ktorego

i. w. i. pan Marcin hrabia na Krasiczynie Krasicki, woiewoda podolski, lubomski, bolem.,[1]) przemyski starosta, fundator probostwa krasiczynskiego, przy oddawaniu erektiey w. imci xiędzu Marcinowi z Siecina Krasickiemu archidiakonowi łuckiemu, proboszczowi pierwszemu krasiczynskiemu oddał y zalecił, upraszaiąc, aby na tem popowstwie z swemi potomkami, a to z tey ratiiey, iz nie mało summę, kupuiąc to popowstwo z possesiey Hreczpola i. w. fundatora, na tym popowstwie miał, y znowu na potrzebe dworu hreczpolskiego z osobna znacznie dał, bez wszelkiey turbatiey zazywał. W czym przerzeczony imc. xiądz archidiakon w nagrode dobroczynnosci winno wszystko wypłacaiąc wdzięcznoscią, bynaymniey i. w. fundatora nie turbowali, on aprobował y oraz summę znaczną grzywien na tem popowstwie zeznał y potwierdził, ze kiedy przewiley od w. imci xiędzia archidiakona temuz Wasylowi Pasławskiemu popowi hreczpolskiemu nadany, od wielkiey zbutwiałosci wszędzie podarty y poszarpany rozsypał się kartki, mnie o renowatio onego upraszał, w czym słuszney iego prosby wysłuchawszy y ten przywili s pracą nie mało iednak wyczytawszy, we wszystkim, iako sukcessor, podług samey słusznosci renowuię, uznawam y aprobuie tak względem grzywien, ktorych w iedne rachube komput uczyniwszy sto piędziesiąt mu przyznaie, iako y roli na osiadłosci między Węgrzynem y Hawryłem od rzeki Sana az do lasu, takze między Kurasem y Srogim od potoka az do lasu krasickiego, do tego popowstwa, takze y łąki Hryczowska nazwaney, od i. w. fundatora za pewnym honorarium, według attestaliey w pierwszym przywileiu, od przerzeczonego Wasyla Pasławskiego popa hreczpolskiego kupioney y iemu nadaney, czego mnie y kazdemu po mnie następuiącemu proboszczowi iako y wszystkim przeszłym względem tey roli y łąki w kazdym roku w dzień s. Marcina złt. dwanascie czynszu płacic powinien, a za to od wszelkich innych podatkow, powinnosci, posług, podrozy y podwod wolen zostaie. Iezeliby zas pomienionego czasu on sam albo następuiące potomkowie iego płacic nie chcieli albo tez wazyli się przedac y szafowac popowstwem y do niego rolo nalezącą bez woli pana swego, summę wzwyz mianowano tracic będą. Prawa tego dotąd Wasilowi Pasławskiemu popowi hreczpolskiemu z potomkami swemi wolno będzie uzywac, puki summa pomieniona sto piędziesiąt grzywien odemnie albo od sukcessora mego nie będzie oddana. Na co dla lepszey wiary y pewnosci pieczenc moią przycisnołem y ręko własno podpisałem. W wigilią narodzenia Matki bozey przynayswiętszey panny Mariey roku 1668. Mikołay Henryk z Dąbrowice Firley krakowski l. k. proboszcz krasiczynski sekretarz iego k. m.

---

[1]) B opиґ. lubomirski, bolaut.

Toz wszystko potwierdzam, będąc possessorem na ten czas. Paweł Woiakowski kanonik lwowski, proboszcz krasiczynski prochnicki mp.

Ia iako possessor ad praesens Hreczpola to prawo niegdy Wasyla kapłana wzostałym synom iego Wasylowi i Gabryelowi kapłanom hreczpolskim in toto approbuię. Iednak poniewaz Wasyl synow nie ma, Gabryela, iako młodszego brata, y synow iego do spłacenia popowstwa wyzey specifikowanego według uznania ludzi na to wy(sa)dzonych bliz-szym czynie, na co dla lepszey wagi podpisuie się. Datt. w Hreczpolu 7 martii 1692. L. S.

VII.

Anno Dni 1760 die 16 Ianur., podczas wizyty cerkwi reczpolskiey, erekcyą teyze cerkwi zakonnotowałem w nizey opisany sposob:

Antoni z Rudy, Popław Popławski, dziekan katedralny chełmski, kanonik katedralny przemyski, proboszcz krasiczynski, odrowązki, zglobinski pleban, uwazaiąc praktykowaną przedaz przez dziedzicow dobr, a kupno przez staraiących się o prezentę y poswięcenie na kapłanstwo osob religiy greckiey, przez co tak vendens iako emens takową prezentę per violatos ss. canones et bullas pontificum w symonią z utratą sumienia y dusz swoich wpadali, przeto zabiegaiąc y unikaiąc takowym inkonweniencyom, stosuiąc się do prawa kapłanom religiy greckiey w społecznosci z kosciołem rzymskim zostaiącym, ninieyszy uczciwemu Ianowi Pasławskiemu, o poswięcenie na kapłanstwo do cerkwi reczpolskiey staraiącemu się, tudziesz iego następcom dac przywiley, iakoz nadaię, konserwuiąc cerkiew s. reczpolską pomienionego Iana Pacławskiego po otrzymanym do teyze cerkwi poswięceniu, iako y po nim następuiących kapłanow przy roli na osiadłosci między Węgrzynem y Hawryłem od rzeki Sanu az do lasu, tak miedzy Kurasem y Srogim od potoka az do lasu krasickiego, tudziesz łąkę Hryszkowska nazwaną, oraz znowu quosvis antecedaneorum meorum ac dictae villae haeredum w domaganiu się danin z pomienionych gruntow abusus, tegoz Iana Pacławskiego po otrzymanym kapłanstwie y po nim następuiących do pomienioney cerkwi kapłanow od wszelkich danin, czynszow, osypow, podwod, składek gromadzkich y pogłownego, alias a quibusvis danin in genere quam in specie oneribus uwalniam temporibus perpetuis. Który to przywiley ręką moią podpisuię y pieczęcią stwierdzam, salva tamen per omnia approbatione ill. excellmi et rndmi domini loci ordinarii przemysl. ritus mei latini seu officialis eius generalis premisl. Datt 6 febr. 1751 w Reczpolu. X. Antoni Popławski mp.

Approbatio eiusdem erectionis per illm Andreas Pnyki officialem generalem przemys.

Andrzey na Pnysach Pnyki biskup tanenski, suffragan proboszcz katedralny y official generalny przemyski Wiadomo czyniemy, komu o tym wiedziec teraz y na potym będzie nalezało, iz my przywiłey intro napisany favore osoby Iana Pacławskiego r. graeci latino uniti na kapłanstwo do cerkwi we wsi Recpol nazwaney będącey swięcic się maiącego, tudziez następcow iego teyze cerkwi parochow od w. im. x. Antoniego Popławskiego, dziekana katedralnego chełmskiego, kanonika przemyskiego, proboszcza krasiczynskiego y pomienioney wsi Recpola do tegoz probostwa inkorporowaney possessora dany przeczytawszy, tudziesz zmiarkowawszy, iz ad praescriptum ss. canonum co do uwolnienia wszelakich ciężarow z gruntow przerzeczoney cerkwi recpolskiey tymze przywileiem nadanych, iest ułozony, tenze przywiley auctoritate ordinaria aprobuiemy, konfirmuiemy y aby wiecznemi czasy trwał, deklaruiemy, dla większey zas wagi y waloru przy przycisnieniu pieczęci naszey officialskiey ręką własną podpisuiemy. Dan w Przemyslu dnia 30 marca r. p. 1751. Andreas Pnyki eppus tanensis, suffraganeus officialis premisliensis mp. L. S.

Literae hae ingrossatae sunt actis consistor. glis premisl. rit. graeci sub die 30 maji 1751 ad Valaviae.

VIII.

Яцковичі.

Mikołay z Rosnowa y Teofila z Radochoniec Rosnowscy, chorążowie przemyscy, starostowie laszkowscy, wszem obec y kazdemu z osobna, mianowicie i. w. imci x. biskupowi przemyskiemu y całemu duchowienstwu ritus graeco unito, tudziez y poddanym naszym do wiadomosci podaiemy, iz nie chcąc miec cerkwi boskiey y poddanych naszych iackowskich bez pasterza, prezentuiemy do pomienioney cerkwi za pasterza uczciwego Bazylego Skopowskiego. Do ktorey cerkwi tenze grunt pozwala się, ktoren trzymał antecessor iego, y te wolność pomienionemu duchownemu nadaiemy, ktorą miał antecessor iego, z tym iednak dokładem, aby na pomienionym gruncie cerkiewnym tenże duchowny nie wazył się ani dzieci swoich, ani z krewnych nikogo osadzac y chałup budowac, y do tego gruntu dzieci iego y krewni zadnego pretextu miec nie powinni. Tenze wzwyz pomieniony duchowny ani sukcessorowie iego do teyze cerkwi prawa dziedzicznego uzurpowac sobie nie powinni, ani pretextu zadnego miec nie maią. Pomie-

niony zas duchowny in vim gratitudinis obliguie się pod sumieniem, ze w kazdą srodę y piątek słuzbę bozą odprawiac powinien za duszę zmarłych. Iezeliby zas pokazało się, ze przez takie niedbalstwo tey obligacyi swoiey zadosyc nie czynił by, za to odpowiedziec w sądzie duchownym powinien nie tylko za rekwizycyą naszą, ale y poddanych naszych. Działo się w Urzewicach dnia 20 wrzesnia 1729 anno. M. Rosnowski. Rosnowska. L. S.

IX.

Дубковичі.

Jozef z Drohoiowa Drohoiowski, chorąży przemyski, na Dubkowicach y Zapinie dziedzic, wiadomo czynię komu o tym będzie należało, osobliwie iednak i. w. i. x. episkopowi przemyskiemu y wszystkim iego officiałom, namiestnikom, tudziez wielmoznym, urodzonym imciom, pp. dziedzicom, sukcessorom, dzierzawcom, administratorom dobr moich, teraz y na potym będącym. Poniewaz w dobrach moich dziedzicznych we wsi Dubkowice[1]) nazwaney dotychczas cerkiew s. pod tytułem s. Mikołaia, w iedności swiętey z kosciołem rzymskim zostaiąca, zadney nie miała swoiey doskonałey erekcyi, funduszu y prawa, przeto dla pomnozenia większey chwały boskiey z wrodzoney moiey ku Bogu gorliwości chcąc zeby tak cerkiew s. sponsa Xti sine dote sua nie zostawała y w swoim nabozenstwie nigdy nie wakowała, iakotez wierni ludzie poddani moi w zbawiennych sakramentach swoią zawsze wygodę mieli, maiąc sobie zaleconego de vita et moribus utciwego Iana Kaczanowskiego, popowicza dubkowskiego, syna w. o. Iakuba prezbytera dubkowskiego, in declivio vitae zostaiącego, umysliłem onemu y sukcessorom iego po nim następuiącym (i ktorzy będą charakteru kapłanskiego capaces) popowstwo dubkowskie,.... na łanie panskim przy granicy boratynskiey lezy, takze y z łąką, ktora przy teyze cwierci podle Iwankowego pola, z dwiema ogrodami y sadami, do tegoz popowstwa nalezącemi, z skopczyzną zdawna nalezącą ze wszystkich in genere rol osiadłych y pustych, z kazdey roli po kopie zyta, y innemi cerkiewnemi antiquitus nalezącemi dochodami dac, konferowac y darowac, iakoz teraznieyszym prawem daię y konferuię, y wiecznemi czasy daruię y zapisuię; uwalniaiąc wzwyz pomienione popowstwo dubkowskie od dworskich czynszow, danin gromadzkich, powozow y robocizn, obligu-

[1]) Село Дубковичі, чи Добковичі, прилучене тепер до парохії в Боратинї по шематизму перемиської епархії з 1902 р. церкви не має, лиш дзвіницю, а душ руського обряду виказано 149.

iąc y obowiązuiąc wszystkich ichmosciow panow sukcessorow moich teraz y na potym będących, aby tey erekcyi moiey zadnego preiudicium y krzywdy naymnieyszey czynic nigdy nie wazyli się, ale one nienaruszenie w całosci in omnibus punctis et clausulis zawsze zachowywali. Pomieniony zas utciwy Ian Kaczanowski zostawszy kapłanem y inni sukcessorowie iego in vim tey erekcyi moiey powinien będzie za mnie y innych po mnie następuiących kollatorow swoich zawsze maiestat boski błagać y za dusze zmarłych s. p. antecessorow moich kazdego tygodnia w kazdą sobotę iedną słuzbę bozą odprawowac. Co wszystko zeby perpetuis temporibus w całosci nienaruszenie trwało, dla większey wagi wiary y pewnosci ręką moią własną stwierdzam y podpisuię. Datt. w Dubkowicach die 19 febr. 1730 anno. Jozef Drohoiowski L. S.

X.

Angela Drohoiowska, podstolina zydaczeska, iasnie wielmoznemu im. xiędzu Onufremu na Szumlanach Szumlanskiemu przem., sanoc. y sambor. biskupowi przy złożeniu moiey naynizszey u nog iego pasterskich submissyi mam honor doniesc, iz wakuie dotąd w dobrach moich dobkowskich cerkiew s., pod tytułem s. Mikołaia biskupa mirrenskiego zostaiąca y bez własnego pasterza osierociała, przeto poddani moi a wierni Xtusowi iako w administrowaniu ss. sakramentow, tak w słuchaniu zbawienney nauki wygody nie maią. Zapobiegaiąc tedy tak całosci pomienioney cerkwi s. iako y zbawiennemu pozytkowi dusz ludzkich, umysliłam do teyze cerkwi prezentowac uczciwego Irzego Kondrowicza, mnie z zycia, nauki, statku y dobrych obyczaiow zaleconego y dobrze wiadomego, iakoz ninieyszym listem aktualnie prezentuię y onemu popowstwo dobkowskie z gruntami, rolami, sianozęciami, ogrodami (iako to cwiercią pola zaczynaiącą się od stawu gornego podle Iwanowego pola, a ciągnącą się do rzeki rokitnickiey, z łąką, dwiema staianiami pola w łanie panskim przy granicy boratyńskiey, y z łąką, ogrodem iednym przy gornem stawie prosto cwierci poswiętney y ogrodkiem z sadem, gdzie duchowni pasieczkę miewali, przez s. p. w. i. m. pa. Iozefa Drohoiowskiego podstolego zydaczeskiego, męza moiego do cerkwi przerzeczoney wiecznemi czasy swiątobliwie nadanemi, y innemi przynależytosciami y akcydensami nadaię y konferuię, uwalniaiąc go od wszystkich podatkow, czynszow, danin, cięzarow, powozow y innych extorziy, iakimkolwiek pretextem rozumieiących, tak dworskich, iako gromadzkich, obliguiąc y obowiązuiąc wszystkich imciow panow sukcessorow moich teraz y na potym będących, aby tey wyrazney woli moiey zadnego praeiudicium y krzywdy

nie czynili, ale onę nienaruszoną zawsze w całosci zachowali. Pomieniony zas Irzy Kondrowicz przyszły paroch dobkowski y inni sukcessorowie iego in vim tey erekcyi powinni będą za mnie y za moich antecessorow y po mnie następuiących kollatorow błagac maiestat boski, w kazdą sobotę msze s. odprawuiąc. Za ktorym przy powtorney unizonosci moiey pokornie upraszam i. w. w. w. pana dobrodzieia, aby ten, nie inny przy złożeniu rąk iego pasterskich na stopien kapłanski miał bydz wyniesionym y do cerkwi s. dobkowskiey instituowanym. Co dla lepszey wagi przy zwykłey pieczęci moiey ręką własną stwierdzam. Dan w Dobkowicach dnia 23 lipca 1757 roku. Angela Drohoiowska.

Наукова хроніка.

Причинки до історигї руськогї штуки в давній Польщі (етноґрафічній).

Так часто приходить ся чути, особливо останніми часами, про висшість польськогї культури, про польську цивілізацийну місію в руських землях, що навіть дивно може для декого звучати поставлений в горі титул. Що за руська штука в Польщі, та й ще етноґрафічній, а не державній? Тимчасом останніми часами, і то головно заходами польських таки учених зібрано значну скількість фактів про розповсюдненє руськогї штуки в середновічній Польщі, а можна надіятись, що при пильнійших старанях сей засіб фактів можна буде значно побільшити. Справедливо завважив проф. Войцеховский в новій праці своїй про Вавельську катедру[1]: „чим пильнійше шукаємо по костелах і історичних жерелах, тим більше знаходимо матеріяльних слідів і архівальних відомостей про руську штуку в Польщі". Зрештою саме се явище можна легко зрозуміти, зваживши, що Русь, учениця Византиї й Орієнту, мала дуже ранню цівілізацію й штуку з перших рук, і розвивала її успішно на своїм ґрунті й своїми власними силами ще тоді, коли Польща про ніяку штуку не думала, — як і взагалі стара Русь культурно стояла значно висше від Польщі, що тоді була ще початкуючою ученицею Заходу.

[1]) Kościół katedralny w Krakowie (Краків, 1900, коштом Академії наук, ст. 258, 4⁰). Видане се, присьвячене Краківському унїверситетови на його ювилей, містить в собі дуже докладний опис краківськогї катедри й історію її будови; спеціяльний розділ VI (ст. 29—34) п. т. „Malowania tak zwane greckie, sztuka ruska dochodziła w Polsce w dwunastym wieku aż do Wrocławia", присьвячений розповсюдненю руськогї штуки в Польщі й додає до давнійше вже звістних фактів кілька цікавих спостережень і гадок, особливо інтересних в устах польського ученого.

Ось як характеризує в згаданій вище своїй працї проф. Войцеховский, котрого чей нїхто не посудить про охоту понижати польську культуру перед руською, стан польської штуки при кінци XIV в., мотивуючи свої здогади про уживанє руських майстрів в тогочасних, а розуміеть ся і давнїйших польських будівлях. В XIV в., пише він, нема нїяких відомостей про малярів-артистів краківських і взагалї польських. Вичислені в мійських краківських актах XIV в. малярі, „pictores“ мусїли бути тільки позолотники і лякерники. Бо коли нема в Кракові нїякого слїду польського малярства, анї нїякої відомости про нього, тож треба хиба розуміти так, що тогочасні краківські малярі уміли тільки лязурувати стіни й золотити на них звізди, але образів ще не малювали. Коли-б вони були уміли щось більше, тож і король Ягайло не був би їх поминув і не був би спроваджував чужих майстрів (ор. с. ст. 31—2). А коли так було в XIV в., по часах Казиміра Великого, тож, додамо, далеко більша була потреба користаня з руської штуки в часах давнїйших.

Відомо давно, каже проф. Войцеховский, що середновічна Европа брала штуку з Греції, брала її також і Польща, але не безпосеродно, а за посередництвом Київської Руси з якою лучили Польщу тїсні родинні звязи польських князїв з руськими княжими родами.

Дїйсно уже проф. Соколовский в своїй розвідцї про руіни на острові Ледници[1]) підносив важні впливи грецької щтуки в польських землях, але він не здавав собі ясно справи з тих доріг, якими ся грецька штука діставала ся до Польщі й не представив так ясно ролї Руси в пересадженю грецької штуки до Польщі, як зробив се пр. Войцеховский в своїй новійшій працї. Тільки й сей не зовсїм відповідно називає сю штуку грецькою, тимчасом як се не була чисто грецька штука, а грецько-руська, або русько-византийська, бо хоч прийшла вона на Русь переважно (але не виключно) з Византії, то Русини, плекаючи її у себе через довгі часи, вложили в неї багато своєї індивідуальности і поставили на нїй свою власну народню марку.

Уже проф. Соколовский в згаданій працї (ст. 263) як на оден з слїдів „грецької“ штуки в польських землях вказав на тимпан з церкви сьв. Михаіла у Вроцлаві з XII в. Церков сю розібрано в 1529 р., а тимпан загинув, але зістав його рисунок. На серединї півокруглого тимпану представлений Христос на престолї; він благословляє правою рукою, а в лївій держить книгу; голова на тлї нїмба з хрестом, понад головою грецькі букви альфа і омеґа. Се вповні грецький тип Спасителя.

[1]) Ruiny na ostrowie jeziora Lednicy. Studjum nad budownictwem w przedchrześcijańskich i pierwszych chrześcijańskich wiekach w Polsce — Pamiętnik Akademii umiejętności w Krakowie. T. III. Краків, 1876, ст. 117—277.

З правої сторони Христа представлений Болеслав Кучерявий з сином Лєшком, так каже напись; лївої стоїть фундатор церкви Якса, а за ним на колїнах жіноча фіґура, мабуть жінка Якси. Краєм півкруга йде трохи ушкоджена і тому не зовсїм ясна напись, що називає князя і Яксу фундаторами церкви. Та найцїкавійше зі всього то се, що понад сею жіночою фіґурою, а поза латинською надписею стоїть одно грецьке слово. Слово се AGAПНA ω. Перший видавець сього образка др. Альвін Шульц[1]) читав його як грецьке ἀγαπήσας, уважаючи кінцевим виразом цїлого грецького верша. За ним прийняв се поясненнє й проф. Соколовский в своїй працї „Руіни на острові Ледници" (ст. 263). Але проф. Войцеховский читає її як кириличну надпись: Агапія, і думає, що се імя жінки Якси, доньки Петра Властовица. Трудність тільки в тім (на неї не зважають, бачу, анї той анї сей), що в написи містить ся одна латинська буква G. Хиба припустити недокладність в рисунку, або що майстер, уживаючи латинських букв і кирилицї, міг помішати букви.

Коли прийняти сей напись за кириличний, то можна з усякою правдоподібністю припускати, що будівничим сеї церкви був Русин. Се й саме по собі досить правдоподібно, бо жінка Якси, як сказано, була донькою Петра Властовича, що був оженений з руською княжною і довго перебував на Руси (в Галичинї)[2]). В такім разї сей тимпан був би найстаршою досї звістною памяткою руської штуки в польських землях, правдоподібно одною з многих незнаних.

Власне такі давні практики спроваджуваня руських майстрів до Польщі можуть обяснити отсї факти, що й пізнїйше, до кінця XV в. віддавано руським малярам мальованє монастирських і иньших костелів без огляду на се, що Русини були „схизматиками". Справедливо підносить проф. Войцеховский (l. c.), що певне сього не було-б, коли-б уживанє руських майстрів в католицькій Польщі не мало за собою довгої й давної історії. Супроти сього набирають відповідного значіня сї звістки, що й монастир на Лисьци і первістний вислицький костел, фундовані Болеславом Криворотим, збудовані були opere graeco[3]). Дуже правдоподібно супроти всього сказаного вище й того що низше побачимо, що сї церкви будували руські майстри. Відомо далї з опису Дамалєвича (з 1649 р.), що і в ґнезненьській катедрі, будованій в XIV в., ще тодї,

---

[1]) Ueber einige Bildwerke des zwölften Jahrh. zu Breslau. — Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift, 1875, ст. 231—235.

[2]) Про се спорідненнє Якси з руськими князями див. у Пєкосїньского Rycerstwo polskie wieków średnich II (вид. 1896 р.) с. 261—2, Линниченко Взаимныя отношенія Руси и Польщи I с. 67—70. *Ред.*

[3]) Се наводить проф. Войцеховский з Длуґоша Liber Beneficiorum III, 229 і I, 404.

за часів Дамалєвича, задержало ся на склепіню хору старе мальованє подібне до руського і московського, як він каже[1]). Знаємо також, що ґотицька колеґіята вислицька, фундації Казимира Великого, мала від самого заснования свого „грецькі мальованя", що представляли житє Богородиції, а були зроблені на бажанє самогож таки короля Казимира — про се каже в своїй візиті Задзік. Дуже правдоподібно здогадуєть ся проф. Войцєховский (op. c. ст. 31), що маючи руських малярів в Вислици, покликав їх Казимір і до Кракова для вимальованя каплиці на Вавелю, своєї фундації. Сей здогад тим правдоподібнійший, що як було висше вказано, в Кракові, анї взагалї в Польщі про ніяких малярів крім позолотників і лякерників в тім часї не чути. Сю Казимірову каплицю вправдї розібрано пізнійше і на її місце збудовано ренесансову Жиґмонтівську, але лишило ся сьвідоцтво Длуґоша в Liber Beneficiorum про „визначні й славні" мальованя сеї Казимірової каплиці, — отже мальовання не декорацийні мабуть, а іконні, які дуже правдоподібно можна уважати русько-византийськими.

У Длуґоша є також записка про каплицю звану Марийською, що була вона з порученя Ягайли мальована „грецьким" способом. Мальованє се не доховало ся до наших часів, бо з наказу епіскопа Солтика затинковано його, як і богато иньших старих мальовань; але воно було ще за епіскопа Мацейовского (в XVII в.) і як з записок сеї візити видно, представляло на склепіню „Спасителя з дванайцятма апостолами серед учителїв церкви". З Liber Beneficiorum Длуґоша видно дальше, що крім Марийської каплиці казав Ягайло помалювати ще монастирську церков сьв. Хреста на горі Лисьци, а з рахунків підскарбія коронного Гінчки[2]) видно, що сї „грецькі" мальованя на Лисьци виготовили малярі Русини, pictores ruthenici в р. 1393—1394. В сїм часї вони бували нераз в Кракові й малювали королївську спальню на Вавелю, а в р. 1394 (остання позиція в рахунках), вернули вже до „вітчини". З поодиноких позиций в тих двірських рахунках видно, що Ягайло дуже дбав про тих руських малярів, старав ся, аби їм нічого не бракувало, посилав їм вино й ріжні ласощі, а на відїздї обдарував кожухами. Оден з тих малярів в рахунках називаєть ся Владикою; проф. Войцєховский догадуєть ся, що сей „Владика" міг бути або справдї епіскопом, або так міг зватись старший сеї малярської спілки. Дійсно се міг бути оден

[1]) Series archiepiscoporum gnesnensium: „antiquam picturam testudo prioris chori ruthenicae et moscoviticae non dissimilem retinet" (виписую се з книги Войцєховского — с. 31).

[2]) Rationes curiae Vladislai Jagellonis et Hadvigis regum Poloniae 1388—1420 (Monumenta Medii Aevi Historica) ст. 156, 192, 197, 201, 207, 211. Сї нотки, визначені проф. Войцєховским, треба ще доповнити стороною 200.

з руських епископів вправний, в малярстві, якого запрошено до нагляду робіт, тим більше, що між малярами бували сьвященики, (як побачимо низше); але „Владика“ могло бути також фамілїйним прозвищем одного з малярів: в 70-тих рр. XIV в. звісний в Суздальщинї дяк Владичка, переписувач одної церковної книги, а в Литві бояре Владики в XV--XVI в.[1]).

Окрім сих записок, використаних проф. Войцеховским, маємо ми ще иньші документальні вказівки про руських малярів в польських землях за часів Ягайла. І так в грамоті виданій в Городку 1426 р., Ягайло надає маляреви Русинови сьвященику Галеви, парохію Рождества Христового над берегом Сяну в Перемишли, за роботи малярські виконані ним в королївських землях: Сандомірській, Краківській, Сєрадській і иньших польських, для заохоти його до дальших таких робіт. Документ сей, очевидно невзвістний проф. Войцеховському, — бо він не використав його, — був згаданий в працї проф. Шараневича про бенефіцнї руської церкви[2]).

---

[1]) Срезневскій Древніе памятники русскаго письма и языка стор. 233—6. Boniecki Poczet rodów litewskich, sub voce. *Ред.*

[2]) Rzut oka na beneficya kościola ruskiego za czasów Rzeczy pospolitej polskiej, Львів 1875, ст. 12.

З огляду на важність сього документа, зацитованого проф. Шараневичом без вказання джерел, ми постарали ся відшукати його в актах Перемишльського ґрода, де він був облятований, і наводимо в цїлости:

Oblata litterarum ex parte religiosi Fedor zasanski pop ritus greci.

Ad officium et acta praesentia castrensia praemisliensia personaliter veniens religiosus Fedor zasanski pop ritus greci obtulit officio eidem litteras infrascriptas in pargameno scriptas sigillo in (sic) ap penso protunc sacrae regiae maiestatis communitas, petens, quatenus officium praesens easdem litteras suscipiat susceptasque in acta officii sui inscribere mandat, quas officium praesens ad affectationem eiusdem offerentis litteras praefatas uti sanas et in nullo viciatas in acta officii sui de verbo ad verbum, prout in se sonat, inscribi curavit. Quarum litterarum tenor sequitur talis:

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam Wladislaus Dei gratia rex Poloniae necnon terrarum Cracouiae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cuiauiae, Pomeraniae Lituaniaeque princeps supremus et heres Russiae. Significamus tenore praesentium vniversis tam praesentibus quam futuris, praesentium noticiam habituris, quomodo attentis multiplicibus fidelitatis studiis, quae fidelis noster Hayl pictor sacerdos alias baitko de Praemislia nobis exhibuit et in antea aucta laborum*) in depingendo ecclesias nostras in terris nostri regni Sandomiriae, Cracouiae, Siradiae terrarumque Poloniae diligenter exhibere nostra ad mandata nulla unquam neglexit ratione, horum igitur

---

*) Тут очевидно опущене слово таке як multitudine або тому подібне.

До вичислених вже памяток руського малярства з часів Ягайла додати ще треба каплицю сьв. Тройцї, на Вавели, фундациї четвертої жінки Ягайли Софиї, Русинки з роду, скінчену р. 1432. Мала вона руські мальовання — декоративні й іконні, від гори до долини[1]), та сї мальованя забілено в XVIII в. До того самого менше більше часу треба від-

laborum intuitu cupientes eundem Hayl pictorem nostrum spiritualibus Grecorum persequi fauoribus et ad servicia et labores nostros reddere promptiorem, ecclesiam ruthenicalem in litore fluuii San in Praemislia ciuitate nostra sitam cum omnibus vsibus, fructibus, proventibus ad eandem spectantibus damus, incorporamus, assignamus et perpetuis temporibus sibi suisque legitimus successoribus ascribimus. Quae ecclesia more rutenicali in nomine Natalis Domini alias Bozego Rodstwa est dedicata; pro qua ecclesia et Hayl baitkone ac suis successoribus legitimis assignamns, damus et perpetuo adscribimus tria quartualia agri, ortos, prata iuxta eandem ecclesiam adiacentia et sita. Damus praefato Hayl et suis pasteris legitimis a Ruthenis ibidem in agris nostris ex crudo radice locatis, quod quilibet ipsorum a quolibet laneo quolibet anno ad festum sancti Martini sibi et suis successoribus per truncum siliginis, totidem auenae et per sex grossos monetae in regno currentis solueret cum effectu. Eciam per praefatum Hail baitkonem pictorem nostrum fidelem dilectum et suos posteros legitimos ab omnibus et singulis nostris dationibus, exactionibus, contributionibus et aliis quibusuis tributis eius temporibus absolvimus et eximimus per praesentes — harum quibus sigillum nostrum praesentibus est appensum testimonio litterarum Actum in Grodek in crastino sancti Georgii martiris anno Domini millesimo quingentesimo (sic) vigesimo sexto, praesentibus illustribus principibus videlicet Feduschkone Lubortowicz fratre nostro dilecto, duce Hrinkone Iwanowić, Romano principe, Mithkone Dymytrowić principibus nostris fidelibus dilectis, magniflcisque et strenuis Spytkone de Tarnow, Petro Wlodkowić subdapifero sandomiriensi, domino Floriano et aliis quam pluribus fide dignis. Per manus venerabilis Stanislai Cziolek regni Poloniae vicecancelarii nobis dilecti. Ad relationem eiusdem domini Stanislai Cziolek r. Pol. vicecancellarii — Книга перемишльского ґроду ч. 305 с. 810, feria tertia post dominicam Letare a. D. 1598. Протоколярна нота в кн. ч. 675 с. 157.

Мушу завважити, що цитата проф. Шараневича (що правдоподібно користав з копії в актах прокураторії скарбу) має одну маленьку, але не безінтересну відміну: et ut cum (очевидно eum) ad eiusmodi servitia et labores reddamus promptiorem.

Що до самого імени сьвященика, то так як стоїть в грамотї, воно може читати ся як Галь, Гайль, Гаїл, Гаіїл. Імя Галь в формах як Галько, Галевич звістні в Галичинї від давна (див. Показчик до III т. Жерел до іст. України-Руси sub vocibus), і воно чи не найправдоподібнїйше. Гаїл, Гаіїл можна-б уважати деформациями церковних імен. *Ред.*

[1]) Variis florisatis coloribus cum figuris variorum ritus graeci doctorum ab ipsa testudine usque ad deorsum undique, як описує Задзік (у Войцеховского ор. с. 106).

нести також недавно відкриті фрески в сандомірській катедрі. Про се цікаве відкритє досї зістає ся на жаль одинокою звісткою коротке справозданнє пок. Лущкевича, доповнене листом проф. Войцєховского в Sprawozdaniach komisyi historyi sztuki (Т. IV ст. XLIV). Фрески сї відкрито в 1887 р. підчас реставрациї катедри. Он як описують їх Лущкевич і Войцєховский.

Відкриті під образом, що висїв в олтарі, фрески належать, мабуть до більшого циклю, що розтягав ся може на всї стїни олтаря. При реставрації відслонено простір на північній стїнї олтаря, що займає на ширину цїлий оден уступ склепіня, а на висекість доходить майже до місця опертя бічних луків склепіня і має так вздовж як вшир около 6 метрів. Цїлий сей простір поділений узорчатими мабуть колись поясами на пять образів, з котрих горішний займає весь простір між стїнними ребрами, і мабуть в самім вершку лишив ся затинкований; низші уложені парами в формі квадратів, і мають в вимірі половину віддаленя стїнних ребер. Два долїшні квадрати в части ще забілені.

Горішний образ представляє долїшну часть сцени в'їзду Христа до Єрусалима. Христос їде на ослї сидячи боком. Обі ноги на образї для глядача зовсїм видні з під складів плаща. Поперед Христа і за ним видно роскішні одежі шиті в долинї перлами якихось богатих єрусалимських горожан, що вийшли на стрічу месії. Тло, по якім ступає осля, має темно-червону барву. На земли досить густо розкинені пальмові галузки, і одну з них осел досягає зубами. Під самими його копитами розстелені три одежі, кинені мешканцями перед Христа в хвили в'їзду. Двох з них представив артист: оден з них занятий укладанєм складів одежі яку що йно зняв з себе, а другий намальований в хвили, коли зкидає з себе одїж через голову. Праворуч від тої сцени видно могутні бази й кольони єрусалимських будівель. На сїй частинї фресків нема ніяких написів; може вони лишили ся в горі, затинковані.

Образ з лївої сторони середної части представляє Тайну вечеру, а з правої зраду Іуди. В „Тайній вечері“ Христос сидить як би на великій подушцї, праву руку витягнув до учеників, в лївій, спертій на колїнї тримає перґаминовий звиток. Довкола голови золочений німб зі слїдами хреста. Кругом стола, покритого узорчатим обрусом, сидять апостоли, а на столї чотири миски з їдою і малі бохончики хлїба понадкравувані навхрест і розложені по стелї несиметрично, пять ножів і ложки. Всї апостоли, з виїмкою трех, мають бороди; трех з них для відслоненя перспективи маляр посадив на земли. Фіґури апостолів уложені схематично — всї апостоли крім сьв. Іоана мають лїву руку обвинену плащем або її зовсїм не видно. Написів на сїм образї нема також ніяких.

На другім образї, з правої сторони є два надписи і одна моноґрама — білі на блакітнім тлї. Одна надпись з лївої сторони звучить TRADICIO ХРІ, в части латинськими, в части руськими буквами. Друга з правої така: ЇМАНЇЄ ХР ГО. Понад Христом моноґрама ЇС. ХС. а довкола голови нїмб з хрестом. В лївій руцї у Христа такий сам перґаминовий звиток, як і в Тайній Вечері. Іуда, що цїлує його, такий сам, як в попереднім образї — без бороди і в одежи з широкими рукавами. Перша фіґура з лївого боку — жидівського старшини, накритого темночервоною плахтою, в позї, як заслонюєть ся від удару. Друга така фіґура з правої сторони має богату, шиту перлами одежу, а на голові острокінчасту шапку. На право від фіґури Христа на долинї видно сцену, як оден з учеників повалив на землю жовнїра, а иньший жовнїр хапає тим часом за руки Христа. Декотрі особи на тім образї, а між ними й сам Христос мають виразно зазначений оріентальний тип лиця. Взагалї в цїлім тім образї завважає проф. В. більше богатство композиції і рух фіґур нїж в попереднім; всї особи тут мають більше виразу й житя.

Лишились ще два образи в двох квадратах долїшної части того простору. На першім з них видно будинок „Тайної Вечери“ з заслонами і часть Христового нїмба. Перспектива будинку мальована без зрозуміня, архитектурні подробицї як найгірші. Межи кольонами будинку великий сьвічник, а на блакітнім тлї надпись: ХРС APLIS PEDES LAVAT. По двох боках нїби порфірової кольони ледви замітна моноґрама ІС ХС. Про другий долїшний (пятий з черги і останний) образ можна здогадуватись, що представляє він Христа перед Пилатом, а то судячи з части обголеної голови в золотій коронї, що могла-б належати до Пилата, та з фіґури мечника, що стоїть коло нього, як і ще якась особа. Решта образу забілена.

Судячи з ріжних даних: з славянських написів, з того визначного византийсько-руського типу образів та з деяких технїчних подробиць, нпр. що тинк під сими фресками такий сам, як під фресками Ягайлонської каплицї на Вавели, можна судити катеґорично, що сї сандомирські фрески мальовані руськими малярами, як се й признає проф. Войцєховский в своїм листї. Латинські надписи доказують лиш се, що сандомірське духовенство вимагало від артистів таких надписей і вони старали ся, маючи готові взірцї, їх на образах передати, хоч се їм і не зовсїм удалось. Що до часу мальованя фресків то проф. Войцєховский кладе їх взагалї на XV в. а пок. Лущкевич, по довшій розвазї, взявши на увагу виразне сьвідоцтво Длуґоша, заявив ся, що вони походять з часів Ягайла. На жаль не відслонено більше тих фресків крім описаних тут, а й тї до тепер не видані.

Наймолодшою памяткою руської штуки в польських землях лишаєть ся каплиця сьв. Духа (инакше Хреста) в вавельській катедрі фундована королем Казиміром Ягайловичем, в 1470 р. Мальованя в сїй каплици лишились до нинї і від давна звертали на себе увагу, та були довгий час одинокою знаною памяткою руської штуки в польських землях. Каплиця ся була вже давнїйше описана разом з згаданою каплицею королеви Соньки Мучковским в спеціяльній статї[1]), а самі мальованя Казимирової каплиці описав проф. Соколовский в статї уміщеній в альбомі польсько-руської археольоґічної вистави 1885 р.[2]) (але опублїкував з неї він лише оден образ, і то по його словам — оден з слабших). Фундацийна надпись уміщена на північній стінї каплиції звучить: **блг҃оїзволениёмъ. мꙋдр҃тью. бг҃а ѡц҃а всемогꙋщаго. пописана бысть сиѧ капли(цꙗ. повелёнї)емъ. великодержавного. королѧ. пресветлаго к|азимира. за бж҃нёї. мл҃ти. королꙗ. польского і великѡго кн҃зꙗ. литовского. и рꙋськѡ(го. жомоїтско)го. ї кнж҃ти. прꙋскаго пана. ї дедича. їнных многихъ | земль ѡсподарꙗ. и єго королевѡё. прѣнаѧснѣсшеи. панеи ёлизаветы. їс поколеньѧ. цѣ(сар)ьскаго. вноука. пренанезвитꙗжнеішего. цесарꙗ. жи|кгимѡнта. пана зёмли. ракꙋськоё. ї чеськоё і ꙋгорьской. по҃ лѣты. нароженьѧ бж҃ьего. ҂а҃. лѣтъ ꙋ҃ и о҃. лѣтъ доконьчали шию каплицю письмо мц҃а октꙗбра въ....** Будова каплиці, як і цїлої вавельської катедри ґотицька. Осьвічують її чотири остролукові вікна. На склепіню, на трикутниках, які творять ребра склепіня з краями стїн і на самих стїнах розміщено 44 образів.

Зміст їх такий: На стїнї коло входу праворуч „Знятє тїла Христового з хреста, обвитє плащаницею чистою“, як означене на написи, і Христос та Марія Магдалина; лїворуч Зложенє до гробу Христа і Ангел і жени Мироносици (напись: **нѣсть здѣ, воста бо ꙗкоже рече**). Місце яке ще лишило ся на тій самій стїнї заняли, починаючи з гори в долину, отсї образи: вигнанє купців із сьвятинї, зрада Іудова, Пилат видає тїло Ісусове і Тайна вечера, а дальше пять образів сьвятих: Филипа апостола, Стефана архідіякона, Теодовія печерського, Онуфрія і Антонія єгипетського. Крім того ще лїворуч від входу Благовіщенє і друга Тайна вечера в симболїчнім представленю, де Христос, два рази повторений, причащає апостолів тїлом і кровию своєю.

Напротив вхідної стїни, на західній стїнї каплиції представлене хрещенє Ісуса: Христос звернений впрост наперед стоїть зовсїм нагий

[1]) Dwie kaplice Jagiellońskie w katedrze krakowskiej opisał Józef Muczkowski (Краків 1858, ст. 79).

[2]) Выстава Археологична польско-руска устроєна во Львовѣ въ року 1885, ст. 16—20.

в водї, якої хвилї підносять ся аж до його голови; лїворуч стоїть на прибережній скалї Іоан загорнений у вельблюжу шкіру і кладе одну руку на голову Христа, а другу підносить в гору; праворуч трех ангелів, в побожних позах, тримають в руках плахти до обтираня.

На тій самій стїнї під образом хрещеня містить ся представленє страшного суда, стрітенє Господне (Симеон старець звертає увагу виразом великого одушевлень на лици і в цїлій своїй поставі — образ сей уважає проф. Соколовский найкрасшим), воскресенє Лазаря (коло гробу стоїть пророк, мабуть Осія, коло нього апостоли, а перед ними Христос підносить руку до благословеня; на переді перед мурами міста на тлї гробу Лазар в саванї, з нїмбом коло голови, коло нього два послугачі що відвалили гріб, представлені вони в зменшених розмірах, а дальше Марта і Магдалина коло ніг Христа). Далї Христос перед Каяфою, Христос у вязници, Тома серед апостолів перед Христом, Христос перед Пилатом, Бичованє, Несенє крестного дерева. Два давні образи на тій самій стїнї зовсім знищені і на їх місце намальовано нові. Крім того ще під образом Страшного суда сьв. Єлисавета (є надпись) і сьв. Софія (надпись в части знищена, але можна її догадатись); се патронки жінки й матери короля Казимира.

Дальше, на стїнї полудневій Рождество Христове (Мати Божа лежить на постели, приготоване начинє до обмиваня дитини). Христос на Оливній горі (**Ісѹсъ Христосъ на горѣ оливной**), Схожденє в ад, Вознесеніє, Благословящий Христос і Успеніє Богородицї.

На північній стїнї: В'їзд до Єрусалима, сьв. Іоан Дамаскин, Іоан Золотоустий, Василий Великий і Григорий Богослов, дальше Умиванє ніг, Розпятє, Преображенє (**Преображеніє Господа Бога и спаса Ісѹс Христа и се явиться имъ Мойсей и Илїя**) і Богородиця з дитиною і з руками піднесеними, як раз напроти Благословящого Христа на стїнї полудневій, а над нею два архангели — Михаїл і Гавриїл.

„В'їзд до Єрусалима" з котрого подана репродукція (таб. XL) по гадцї проф. Соколовского слабше і наче на борзї виконаний, але має той сам характер що й иньші образи.

Склепінє має на головнім місци, напротів входу, Божу Матїр з круглим нїмбом, з руками піднесеними, з дитиною, довкола неї знаки євангелистів, а тло засїяне зьвіздами. Дальше пророки з звитками в руках, а решта вільного місця займають ангельські хори: херувими, архангели, ангели, царствія, власти, престоли й сили — як показують надписи.

Застановляючись над походженєм творцїв сих руських мальовань Казимирової каплиці, проф. Соколовский уважає їх вітчиною Вильну, бо Київ вже був тодї підупав. Правда, що на великокняжих дворах Ягайловім й Казимировім могла мати більшу перевагу штука білоруська (го-

ловними культурними центрами литовської Білоруси були Полоцьк і Витебськ) ніж українсько-руська, але не треба забувати, що крім Київа, що тоді дійсно був підупав, були ще й иньші визначні центри українсько-руської культури. Наведений висше документ Ягайла вказує, що наприклад той заслужений маляр, що малював костели в ріжних землях польських за Ягайла, не походив анї з Кнїва анї з Вильна, а з Перемишля. Фонетика фундацийної надписи Казимирової каплицї вказує на Білорусь, але й се ще не доказ против українських майстрів, бо се була прийнята тодї правопись не тільки в білоруських, але і в українсько-руських землях. Зрештою порівнанє фресків сандомірських і краківських з памятками білоруської штуки в Полоцьку й Витебську могло-б сю справу розяснити. Поки що порівнаня такого ще не зроблено, а першим кроком до того було-б опублїкованє сандомірських і краківських фресків, що повинна-б взяти на себе краківська Академія.

Марія Грушевська.

БІБЛЇОҐРАФІЯ

(рецензиї й справоздання).

А. А. Штукенбергъ — Матеріалы для изученія мѣднаго (бронзоваго) вѣка восточной полосы Европейской Россіи (Извѣстія общества археологіи, исторіи и этнографіи, т. XVII, вип. 4, 1901).

До недавна мідяна культура в Східній Европі не звертала на себе ніякої уваги учених, і коли вияснено вже її значіннє в культурній еволюциї Західної Европи, Европа Східна зіставала ся порожнім місцем. В своїй Історії України-Руси, перед чотирма роками, я міг вибрати з публїкациї і з автопсиї лише дуже скупий запас матеріялу для українсько руської териториї. Остатніми роками в тім напрямі появили ся деякі дуже цінні публїкациї. В затитулованій публїкациї д. Штукенберґ подає дуже богатий матеріял з Поволжа — ґуберній Казанської, Вятської, Уфимської й Саморської й се кидає дуже інтересне сьвітло на розповсюдненнє мідяної культури. На жаль тільки автор не подає відомости, чи над сими предметами була переведена хемічна аналїза. Се важно о стільки, що без такої аналїзи, з простої автопсиї досить трудно відріжнити вироби мідяні від бронзових з слабою домішкою цини. *М. Г.*

Курганы и случайныя археологическія находки близъ мѣстечка Смѣлы. Томъ третій. Дневники раскопокъ 1889—1897 гг. гр. Алексѣя Бобринскаго и о курганахъ Звенигородскаго, Каневскаго и Роменскаго уѣздовъ, Спб., 1901, ст. XII + 174 + 2 мапи + XXI фотоґрафічних таблиць, 4°.

Третій і на жаль останній том дневників поважного археольоґа ґр. Бобрінского укладений переважно так само, як і попередні. Перша ча-

стина сього тому, де уміщені його власні дневники розкопок коло м. Сміли і розкопки Роменських курганів й могил, служить продовженнєм попереднїх розслїдів в сїй місцевости і користаючись з неї треба завжди мати перед очима два попередні томи. В дальшій части сього третього тома подані коротенькі уваги про могили поблизу місточка Шполи (ст. 56—57), м. Звенигородки (ст. 58—59), ширше про могили Роменського повіту (розкопки С. Мазараки, Д. Самоквасова, Кибальчича, (ст. 60—91), далї подані дуже цїнні дневники розкопок з Канївщини небіщика Е. Зноско-Боровского (ст. 92—144), нарештї описані припадкові нахідки поблизу м. Сміли за останні 7 лїт (ст. 145—150). За текстом подано пояснення до фотоґрафічних таблиць, зроблених з найбільш типових і рідких річей, про які була мова в текстї, азбучний показчик імен і річей, нарештї зміст. На початку тома подано дві мапи: одна — ґенерального штабу, 3-верстова, на якій означені розкопані могили в Київщинї, поблизу Сміли; друга — плян тої частини Київщини й Полтавщини, де були переведені археольоґічні дослїди, згадані в сїй книзї.

Найбільший науковий інтерес має перша частина тому — власні розкопки ґр. Бобринского, а головнїйше — науковий їх дослїд. Майже кожну, навіть дрібну річ автор розглядає в осьвітленню всесьвітньої археольоґії й надає її таким чином не раз першорядне значіннє. Не рідко він приходить до цїкавих і вартих уваги виводів що до наших українських старинностей, до їх ґруповання, систематики, методів дослїду, про що згадаємо далї. На передї дневників автор подав вступ — загальний погляд на усї археольоґічні доби, відомі на Українї. Вертаючи ся до клясифікациї, поставленої ним в II томі[1]), пропонує він трохи змінити загально уживану у нас клясифікацию що до найменовання сих доб, а власне: давнїйшу добу камінно-бронзового часу подїлити на два періоди: 1) вік каміню — палеолетична доба і 2) доба камінно-бронзова, яку слїд звати енеолїтичною, як звичайно уживають сього терміна у західній Европі[2]).

Між иньшим, ведучи річ про київські пофарбовані кістяки (ст. I—II вступу і 32 в текстї), автор відріжняє їх напр. від кубанських (з золотими, срібними та бронзовими річами) і кладе на самі початки енеолїтичної доби, себ-то, на його думку, не пізнїйш VII ст. перед Хр. Щож до заклятого питання про походженнє фарби в могилах на кістяках і поблизу їх, то автор окрім непевної гіпотези, якої він і сам не

[1]) Див. Записки т. VII, Бібл. с. 2—4.
[2]) Найбільш цїкаву могилу сього часу див. на ст. 53—55.

підпирає — про посмертне пофарбованнє небіщиків, не може висловити нічого певнїйшого.

Слїдом за енеолїтичною добою на Українї, на думку автора, наступила перша желїзна доба, поминаючи бронзову. Сеї останньої, на думку автора, в чистім видї у нас не було: „характерні для бронзової доби гуртові знахідки бронзових виробів, в т. зв. схованках бронзовників — цїлком незнані на Українї. Бракує також і деяких бронзових річей, що все трапляють ся в Західній Европі і Скандинавії“ (вступ, ст. VI). Нам здаєть ся, сей присуд викликаний лише нашими дуже малими відомостями про бронзову епоху на териториї України, і згодом мусить бути усунений, коли випливе на сьвіт більш матеріялів. На останньому, XII археольоґічному з'їздї д. В. Городцов зреферував між иньшим 264 похоронів бронзової доби в Ізюмськім пов. в Харківщинї. Се може бути цїлою епохою в наших поглядах на бронзову добу в нашому краю[1]). Та і сам автор, закінчуючи свої уваги з приводу одної з могил в Смілянщинї (ст. 25), в якій знайдений великий бронзовий обруч (шийний або головний), дві бронзові спирали, додає: „взагалї тут ми правдоподібно натрапили на могильну обстанову бронзової доби. У всякім разї ся могила — то виїмок з відомих нам типів наддніпрянських могильних похоронів. Будемо сподївати ся, що дальші нахідки кинуть більш сьвітла на обряди сеї цїкавої для південної Руси доби“.

Дальший період — період впливу грецької цивілїзациї на Українї: се „скито-сарматська доба“, від VI ст. до II (а часом і I) перед Р. Х. Вона подїляєть ся на давнїйшу, власне „скитську“ і „нео-скитську“ або „сарматську“. В могилах сеї останньої ще немає річей римського побуту. Могильні ями сеї доби (під насипом) уряджені инакше: дуже неглубоко, частїйше ж небіщиків кладено на ґрунт, а з верху сипано курган. Але дослїджених могил з сеї пори так ще не богато, що всякі ширші виводи про такі похорони були б ще передчасні (ст, 46) [2]).

---

[1]) Д. Н. Б. в свойому справозданню „Археольоґічний з'їзд у Харкові“ („К. Стар.“, 1902, XII, ст. 483—484) каже, що „відкрито цїлу нову картину доісторичного минулого, досї ледви примітного („уловимаго“) в дослїдах иньших частин нашого полудня“.

[2]) 10 могил з похоронами сеї пори розслїдив Е. Зноско-Боровский коло Канїва (див. в сїм же томі, ст. 107, 108—118), а також кілька ґр. А. Бобринский (ст. 18—23, 32—36, 44—46) та иньші (ст. 59, 61).

Що до першого періоду „скито-сарматської доби“, власне „скитського“, то територія України досить богата на могили сеї пори, і в сїй книзї найчисленнїйші і найцїкавійші причинки належать як раз до неї. У вступі (ст. VII—IX) автор дає цікавий правдоподібний нарис вигляду, житя і побуту Скита, о скільки їх можна собі уявити на підставі відомих досї хронольоґічних причинків з скито-сарматських часів. Що до народности й антропольоґічного типу Скитів — то про се повів річ в своїх дневниках небіщик Е. Зноско-Зборовский. На його думку, ліпшим доказом того, що Скити не були осілою людністю, а прийшлою, принаймнї у нас в Наддніпрянщинї, служить замітне, постійне і одночасне з похороном грабуваннє скитських могил. „У нас (в середній Київщинї) і як каже ґр. А. Бобринский — далї на південь, ледви не до Херсонської ґуб., скитські могили не тільки пограбовані, але навіть над небіщиками чинено наругу в самій дикій формі. Цікаво було б знайти такі могильники, де могили не були б пограбовані; се вказувало б на місцевість, залюднену виключно Скитами, себ-то народністю, яка шанувала й поважала своїх небіщиків. Коли Скити йшли з Сибіру і Семирічинської области, як се доводить В. Флоринский в своїй працї „Первобытные Славяне“, то там і слїд шукати непограбованих могильників; а у нас їх нема, та і взагалї у нас нема виключно скитських могильників, а все мішані; тому розібрати ся в них так трудно“ (ст. 117). Що до національности Скитів, д. Зноско-Боровский висловлює ся в тім напрямі, що коли у Славян були напевно довгі голови, то Скити — не Славяне, судячи по черепам „Тутешні (середня Київщина) автохтони — се мешканцї могил, поховані під величезними лївобережними россавськими могилами, а також під могилами, розкопаними ґр. А. Бобринским в Черкащинї. Могили їх не пограбовані, та й чи могли ж грабувати свої своїх? Але коли з'явилась иньша людність — Скити чи иньші, як би там їх не називали, мабуть иньшої релїґії, то могили їх почали систематично й безпосередно грабувати, і таким чином цілком справедлива гадка ґр. Бобринського, що „грабителї далеко не стояли на такому степеню розвитку, як особи поховані“ (ст. 117—118).

Найбільш інтересні скитські похорони, списані в сім томі, були віднайдені: 1) коло с. Волковців, Роменського пов. В могилї (між иньшим не пограбованій) знайдено: бронзовий шелом, бронзову броню, такий же пояс і останки кістяної бронї, бронзові псалії, золоту рибу (може налобник коня?), багато ріжної збруї, золотий обруч на шиї, срібна булава, знаряди кінської збруї. Кінцї обруча — головки птаха з довгими дзьобами (зустрічаєть ся вперше). На руцї був наручник з золотої стяжки. Коло кістяка — золоті бляшки з жіночими голівками —

новий тип, підвіска форм фібулї, богато (300) бронзових стрілок і т. и. Певно, тут ми маємо похорон скитського князя [1]). 2) Берестняжський могильник в Канївщинї. Також золоті річи (ґудзики, бляшки, сережки), золотий нашийний обруч, бронзове кругле зеркало з довгою бронзовою ручкою, бронзовий наручник, пояс з бронзових блях, прилади кінської збруї, бронзові стрілки і т. и. 3) Тамже, поруч з попереднїм курганом. Знову богато бронзових і золотих річей оздоби і кінської збруї, золоті і бронзові штамповані бляхи. Як урядженнє сих двох курганів, так і річи в них цїлком однородні. Се наводить на думку, що похорони сї не тільки з одного столїтя, але навіть рівночасні. 4) Синявські кургани в Канївщинї, на правім березї Россави. На черепі кістяка повязка із золотих блях з штампованими оленями (аж 31), окрім того ще 11 кружків [2]). Повязка ся була пришпилена з заду одною золотою шпилькою. На шиї також 24 золоті круглі бляхи. Окрім того намисто з золотих рурочок і золотих порожних в серединї блях, третя низка — з цїнного каміня: агатів, сердоликів, шкла і и. В вухах золоті сережки.

Коло другого, жіночого кістяка стояла камінна (пісковець) лижочка з гарно вирізаною ручкою і на йому кусник рожевої фарби. Поруч — бронзове зеркало з желїзною ручкою.

За „скито-сарматською", а потім римською добою — настає доба міґрациї народів і похорони з річами т. зв. „ґотського" типу: се пальцевидні („діґітгальні") фібули, спряжки, головки списів, оздоблені перегороженими шклами і ґранатами з улюбленим мотивом — соколиною головкою [3]). Автор ставить питаннє, чи не до сеї-ж доби належать і могили з камінними бабами? На його думку певнїйш усього їх тимчасом покладати на часи між IV—VII ст. по Р. Хр. Але здаєть ся, що з сим питаннєм покінчили на останньому археольоґічному з'їздї

[1]) Д. І. Линниченко, слїдом за яким описує сей похорон ґр. Бобринський, зауважає, що „взагалї могильні ґрупи скитського характеру мають в сїй місцевости (в Роменщинї) богато загальних рис що до урядження могил. Розкидані на протязї кількох верст, могильні ґрупи побережа Сули сьвідчать ніби про істнуваннє тут в скитські часи дрібних племінних ґруп, що мали кожна свої осібности у внутрішнім ладї і релїґійній обрядовости" (ст. 82).

[2]) Подібну повязку знайдено і в курганї з Бобрицького могильника, коло Канїва, тільки там виштамповані конї (або кози) (ст. 113).

[3]) Поступовий розвиток в ріжні історичні доби сього типу (соколячої голови), відомого від крайнього сходу і до Атлянтицького океану, подає автор на ст. 6—9 сього тому. Могили ґотського типу згадують ся двічі (в Смілянщинї) ст. 147—149.

в Харкові. Проф. Н. Веселовский в свойому рефераті з приводу сього питання звернув увагу на новий тип баб — лежачих, і каже, що сї камінні баби, напевно надгробні, належать до народів тюркського племени[1]).

Далї іде доба славянських похоронів. Се похорони під невеличкими насипами, в деревляних трунах і з незначними річевими находками. Куфічні монети на намистах подають час сих цвинтарищ — VI—IX в. по Р. Х.

Не зовсїм вияснено, до якого часу належить похорон з кістяком і вояки в повній збруї разом з богато убраним, осїдланим конем. Таку могилу розкопав Е. Зноско-Боровский в Канївщинї (ст. 122—124). В деревлянїй трунї лежав зотлїлий кістяк вояка в желїзному шеломі (шишаку) на голові і желїзній масцї на виду. Він був одягнений в желїзну сорочку з великих кільцїв, при боцї крива желїзна шабля. Решту могили заповнював кінь, лежачи на череві, з зігнутими ногами з піднятою до гори мордою. Кінь був засїдланий і загнузданий. Дослїдник таких могил А. Бранденбурґ зачислює їх до печеніжських (VIII—XI ст.). Иньші знову, як напр. проф. Антонович, добачають тут Полян, ще иньші — Половцїв, Яссів, Косогів, Черкесів і т. и. Питаннє лишаєть ся отвертим. У всякім разї маємо похорони з IX—XI ст.

Нарештї доба великокнязївська. Але в сїм томі з часів її не стрічаємо нїчого.

Спинимо ся ще коротенько на деяких дрібнїйших питаннях, науково розроблених і розглянених автором. Перш за все — вістря бронзових стріл. Автор, придивившия ся до ріжних їх форм і типів, подає інтересну таблицю (табл. XVI при кінцї книги), на яку варто звернути увагу археольоґам. Всї стрілки розглядає він так: 1) чи двогранна, чи трогранна, 2) чи овальної форми, яка переходить в ромбічну або трехугольну, 3) з отвором, чи без нього, 4) з бічним вістрєм, чи без нього. Автор сподїваєть ся, що прийнявши сю кваліфікацию, хоча-б для Скитиї, можна сподївати ся, що згодом, коли побільшає причинків, можна буде по ним означати час похорону. Так д. Зноско-Боровский запевняє, що стрілки в видї трохгранних трекутників трапляють ся в могилах цїлком иньшої доби, нїж овальні. На думку автора, розвиток форми бронзової стрілки можна собі уявляти так: з початку наслїдуваннє камінним зразкам, потім перехідні форми, далї — скитські овальні стрілки, нарештї неоскитські, трегранні, трекутні.

[1]) До порішення сього питання значно прислужили ся орхонські надписи з VIII ст. нашої ери.

Трапляють ся і кістяні стрілки — досї лише в Роменщинї, в Дарієвцї (коло Шполи) і взагалї в скитських могилах на Кубанщинї, в Криму, на Кавказї.

Пряслицї — вони бувають двох родів: з глини і каміня. Перші поділяють ся на давнїйші (з часів енеолїтичних) — звичайно великого розміру, зле оброблені, з кварцом в глинї; новійші — вироблені гарно, орнамент симетричний. Що до форми вони бувають: зтятий стіжок з округлими боками, дно рівне; такіж — дно закруглене; два стіжки, злучені основами; такіж — але збиті, гладенькі, круглі, низькі, плоські; цилїндричні; подовгасті, вузькі. Камінні пряслицї трапляють ся виключно в славянські і великокнязівські часи, себ-то починаючи з VIII або IX ст. В скитські часи — переважно добре оброблені з глини. Дуже цїкавий примірник пряслицї знайдено коло Сьміли з свастикою. Річей з свастикою на Українї відомо дуже не богато: окрім згаданої пряслицї ще глиняний горщичок, знайдений А. Мазараки в могилї в Роменщинї, коло с. Аксютинець, бронзовий перстїнь, знайдений в Черкащинї і глиняний горщичок із колекциї Т. Кибальчича, з Київщини. Автор показує наглядно, що першим сюжетом для свастики послужила боротьба птахів із зміями; згодом звичайні малюнки сеї боротьби почали стилїзувати ся й прийняли конвенціональні форми (ст. 37—40).

Фібулї — на стор. 28—29 автор подає реєстр усїх фібуль, знайдених ним в Сьмілянщинї (усїх 14), з них найдавнїйша походить з I в. до Р. Х., а найновійша з V по Р. Х. З сеї скількости тільки 3 знайдено в могилах. Найдавнїйші фібулї, відомі в Західній Европі з XV ст. перед Р. Х., (майже 300 типів), зовсїм невідомі в Росиї: не знайдено досї жадного примірника.

Бунчуки — верхня частина бронзова або желїзна, подібна до груші, насаджена на довгий желїзний держак. В серединї груші брязкотить кулька. Зверху груші головка або і цїла фіґура зьвіря (або людини). В колекциї ґр. Бобринского є 10 таких бунчуків. Цїкаві примірники знайдені при розкопках С. Мазараки в Роменщинї, були ще знахідки в Катеринославщинї, в Кубанщинї, в Київщинї (коло Шполи), на Подїлю (в Балтському повітї). Що до їх цїли, то се могли бути побрязкачі, себ-то інструменти, якими можна було викликати шум і дзвін; могли вони бути і знаками власти або ратищами прапорів; могли їх причіплювати до походного або похоронного повозу. Справа ще не вияснена.

Зеркала — їх буває три типи: 1) у яких до диску з низу прироблена ручка, на рівнї з поверхнею зеркала, 2) ручка прироблена до центра диска, перпендикулярно до нього, 3) замість ручки до центра з заду приброблено вушко. Автор подає описи усїх відомих йому зеркал (20 примірників).

На иньших окремих річах, які не являють ся новиною, не спиняємо ся. Серед припадкових знахідок можна занотувати річи ґотського типу з двох могил (згадано про се вище), литий бронзовий кінжал з одної маси з ручкою (в Чигиринщині), дуже рідкий тип на Україні, та булаву з Канївщини.

Отсе і усе головнїйше, що могли ми занотувати в сїй цінній працї ґр. А. Бобринского. Не хочемо вірити, щоб на сьому вже був і край, як се заповідає на вступі шановний автор. Будемо сподївати ся, що невтомний знавець і дослїдник подарує нам ще не одну цінну працю з поля археольоґії України. *В. Доманицький.*

Е. Ѳ. Карскій — Очеркъ славянской кирилловской палеографіи. Изъ лекцій, читанныхъ въ Императорскомъ Варшавскомъ Университетѣ, Варшава, 1901, 4⁰, ст. XIV+518.

В основу згаданого „Очерка“ лягли „Лекціи“ автора, друковані в Русск. Филолог. Вѣстнику т. XXXV—XXXVII, але між першою і другою роботою заходить значна ріжниця. Коли бо в Лекциях опирав ся автор тільки на виданях памяток, то в Очерку, який і своєю великостию також перевисшає Лекціи, автор опираєть ся на перших жерелах, себ-то на самих рукописях.

Цїла книга подїляє ся на три части. 1. Вступ і зміст, ст. III—XIV; 2. властивий „Очеркъ“, ст. 3—371; 3. додаток, ст. 375—518. Друга частина обіймає дванацять роздїлів, які перейдемо по порядку.

I. Предметъ науки и ея методы. Палеоґрафія належить до области археольоґічних наук і займаєть ся дослїдом походженя, зміни і розширеня письма, а далї всього того, що із сим стоїть у звязку: материялу, на якім писали, писців і т. д. Се загальна дефініция палеоґрафії, яку автор з'ужує до дослїду словянських памяток, які збереглися в передачі кирилївською азбукою. Свою увагу звертає він головно на давні рукописи, на спосіб їх читаня, на спосіб відріжнюваня фальсифікатів від ориґіналів, та означенє часу і місця. Передаючи свої спостереженя над тою або другою памяткою палеоґрафу приходить ся покликувати ся і на саму памятку або на знимки. Вони можуть бути фотоґрафічні (особливо тепер в ужитю), фототипні, фотоцинкоґрафічні, ручні. З памяток не писаних нї на перґамінї нї на папері, а врізуваних або литих, маємо знимки ґутаперхові, ґіпсові, ґальванопластичні і т. д., с. 3—10.

II. Источники для палеографическихъ наблюденій. Відповідно до того, що найбільшу вагу мають для палеоґрафа самі памятки, в пер-

шій мірі виринає питанє: де вони? І тут автор перечислює дуже докладно ті бібліотеки, в яких переховують ся цінні рукописні збірки. Подає бібліотеки, не тільки російські, але і заграничні, не тільки більші, а також церковні, монастирські і приватні. Для наукового обзнайомленя ся з рукописию в палеоґрафічних цїлях не малу ролю грають також дані, що до її змісту, автора та минувшини. Ті дані подають бібліоґрафічні роботи, які із повною докладністю перечислює автор. Згадавши далї важнїйші роботи, із яких можна поінформувати ся про вік памяток, принаймнї тих, що явили ся на Руси до XIV в. включно, подає автор хронольоґічний реєстр важнїйших з тих памяток. При тім ділить він памятки на: а) рукописні книги і відривки із них; б) грамоти і акти; в) написи. В такім самім порядку і з тим самим подїлом вичислені важнїйші рукописи староболгарські, середноболгарські й сербські, ст. 11—58.

III. Пособія. Хоча уже з початком XIX в. являють ся дослїди памяток з палеоґрафічного погляду, то все таки до палеоґрафії, як чистої науки було ще далеко. Остання явила ся недавно. В тім Схід став далеко поза Західною Европою, де уже в XVIII в. виходять такі працї, які не стратили свого наукового інтересу й досї. Подавши коротко важнїйші працї західноевропейских учених та учених російських на поли грецької палеоґрафії, переходить автор історию розвитку славянської палеоґрафії від письма А. Н. Оленїна о Тмутороканськім камени 1806 р. аж до найновійших часів. Вичислює новійші статї і виданя, які стоять із палеоґрафією у якому небудь звязку. Вкінци знаходимо виказ робіт на поли студиїв про перші печатані книжки, про дипльоматику, сфраґістику та нумізматику, ст. 59—85.

По тій, більше історично-бібліоґрафічній части переходить автор до властивої своєї задачі.

IV. Матеріялъ, на которомъ писали. Книги й документи писали ся на перґаменї і папери; документи писали ся й на иньших материялах. Написи зберегли ся по більшій части на металях, каміню і дереві. До XV в. писали ся памятки переважно на перґаменї, який у староруських памятках називаєть ся „мѣхъ“, „кожа“, „хартія“ або „харатья“. Автор застановляєть ся над походженєм перґамена, його родами, подає по жерелам його цїну. З огляду, що перґамен платив ся, як на свій час дуже дорого, уживано палїмпсестів, себто перґамену, з якого вишкробано та змито первісне письмо. Славянські рукописи на палїмпсестї вичислені автором докладно. Після половини XIV в., а у південних Славян ранїйше, місце перґамена занимає папір. (Через се одначе зовсім не виключене уживанє перґамену і пізнїйше, хоча що правда рідше). По-

давши дороги, якими йшов папір на Русь, автор звертає особлившу увагу на західноевропейський папір, який має на собі водяні знаки, що для палеоґрафії мають немалу вагу. Декілька водяних знаків подає автор для прикладу за Ліхачовим. Вкінци подає автор деякі написи на металях (особливо хрестах), на церковних стїнах, на каміню (славна могильна напись Самуїла 993 р.). Між материями, на яких писали, згадує автор ще луб, берест, дерево, дошки, кість і тканини, ст. 59—109.

V. Форматъ и переплетъ рукописей. Більшість памяток заховала ся в видї книг, грамот і звитків. Автор подає коротку характеристику кождого роду, переходить спосіб переплету і оправи книг. Вкінци згадує коротко про печатки на грамотах, ст. 110—126.

VI. Принадлежности письма. До виготовленя рукописів уживав писець лїнії, циркля, оловця, лїнеалу себто тупого метальового чи кістяного ножа до виведеня лїнїй на перґаменї, тростини, гусячого пера, губки, каламарів, чорнила, киновари, срібла, золота. Про кожду із згаданих річий знаходимо у автора більше або меньше докладні дані, ст. 127—136.

VII. Орнаментъ. Хто бере стару рукопись у руки, тому зараз кидають ся у вічі окраси та рисунки, на які богаті давні рукописи. Про те говорить автор під спільним наголовком — орнамент. Кладе його у звязь, а також залежність від орнаменту східнього, візантийського та західноевропейського. Орнамент дїлить автор на: мінятури, заставки і окрашені букви, характеризує кождий рід з осібна і подає історичний розвиток орнаменту від стилю ґеометричного, „чудовищного“ (тератольоґічного), ново-візантийського аж до травистого поморського. Згадавши орнамент перших печатаних книг, переходить автор до орнаменту грамот, при чім переводить ярку границю між характером орнаментів західно-руських, південно-руських і південно-словянських. Значінєм орнаменту для означеня часу написаня рукописї кінчить автор сей роздїл, ст. 137—158.

VIII. Исторія славянскаго кирилловскаго письма. Сю історию починає автор сьвідоцтвами про винайденє словянської азбуки. Порівнює її із грецькою та ставить у тїсну залежність від грецького лїтурґічного письма. Деякі букви славянські та грецькі так близько до себе підходять, що на перший погляд, коли не звертаєть ся уваги на мову рукописї, дуже легко взяти рукопись славянську за грецьку і противно. Відтак подає автор ґенезу тих букв, які не мали свого прототипу у грецькій азбуцї.

В славянськім кирилівськім письмі є три головні типи: устав, полуустав і скоропись. Кождому типови присьвячена осібна характеристика. В полууставі і скорописи переводить автор границю між західно

і східно-руським та південно-славянським почерком. Під впливом рукописних почерків витворили ся з початком печатаня книжок і ріжні роди печатних „шріфтів". Автор зазначає три головні типи: а) краківський, венециянський, пражський, несвіжський і давнїйший південно-славянський; б) шріфт руський; в) осібний шріфт відлитий для Литовського статута 1588 р. За тим йде найважнїйша теоретична частина роботи, де автор аналїзує почерки поодиноких букв почавши від уставу у хронольоґічнім порядку аж до скорописи. І тут опирається автор не на якихось одиничних прикладах, а на пересїчнім, нормальнім типі букв рукописів, а хоча не переходить мовчки і більш рідких прикладів, але робить се дуже обережно. При кождім почерку подає автор памятку, з якої взяв свій приклад. Принагідно згадує автор і про глаголицю, о скільки вона являєть ся у кирилівських рукописях. Посьвятивши кілька цїнних уваг чисельній вартости букв та способови численя літ, переходить автор до знаків. При тім показуєть ся, що давнїйші славянські рукописи так у стрічні, як і надстрічні знаки були значно убожші від пізнїйших. Вкінци переходить автор „вязи" букв і закінченя рукописів. Трактатом про приписки кінчить ся отся інтересна частина, ст. 158—258.

IX. Криптографія или тайнопись. Иноді уживано букв у їх невластивім значіню, місце букв займали деколи числа або механїчно зіставлені значки, супроти чого написане ставалo незрозумілим, набирало певної тайни і було знаним тільки втаємниченим особам. Такий рід писаня називаєть ся криптоґрафією. Із памяток виходить, що ролю криптоґрафії грала у кирилівських рукописях також глаголиця. Подавши ріжні роди тайнописи, кінчить автор розділ згадкою про шіфроване письмо в цїлях дипльоматичних, якого ролю з кінця XVI в. сповняла тайнопись, ст. 259—268.

X. Писцы книгъ. В сїм роздїлї подає автор характеристику писцїв-авторів і переписувачів, розбирає їх роботу, подає гонорар за писанє. Інтересні записки чи закінченя писцїв, які подає і аналїзує автор. При кінци роздїлу поданий цїнний азбучний катальоґ писцїв (і переписувачів) кирилівських книг до 1500 р., ст. 269—325.

XI. Появленіе славянскаго кирилловскаго книгопечатанія. Роботу писцїв з кінцем XV в. заступили друкарнї. Перші друкарнї, де печатали ся словянські книги, повстали в Кракові, Ободї (Чорногора), угорсько-волошська, чеська в Празї, Венециї, Несьвїжи, Заблудові, Львові, Острозї, Вильнї, Москві. Перша печатана славянська книжка, як звісно, появила ся в Кракові 1491 р., ст. 326—332.

XII. Разные изводы рукописей въ зависимости отъ мѣста написанія и ороографіи. Тут подані докладно характеристичні прикмети редакциї церковнославянської, середноболгарської, сербської, молдавсько-

волошської, руської. Серед памяток руської редакциї відріжнює автор памятки новгородські, литовські, галицько-волинські, західно-руські. Щоби нагляднїйше представити сю ріжницю редакций, подає автор із кождої по кілька відривків із хронольоґічно ріжних рукописів, ст. 333—371.

Наступають додатки.

I. Глаголическая азбука. Подавши глаголську азбуку, доторкаєть ся її автор о стільки, о скільки вона вяжеть ся із кирилицею, подає новійшу лїтературу сього питаня, при чім не можна не підчеркнути сього факту, що автор признає глаголицю старшою від кирилиці, ст. 375—380.

II. Пермскія письмена. Автор подає пермську азбуку, винайдену в XIV в. сьв. Стефаном, пермським епископом, для перекладів сьв. письма для Зирян. В кирилівських рукописях грає вона ролю тайнописи, с. 381—384.

III. Снимки съ рукописей. Дуже цінний альбом рукописних знимків, зроблених незвичайно старанно. Вартість сього альбому тим більша, що не кождий має спромогу бачити давні рукописи, а виданя Поґодіна, Буслаєва, еп. Савви, Срезнєвского в докладности декуди уступають залученим знимкам, не кажучи вже, що вони стали біблїоґрафічною рідкістю, ст. 385--459.

IV. Дополненія и поправки. Уваги варті передовсїм доповненя, де збогачено подану в роботї лїтературу, переважно новійшими працями, доповняють ся самі виводи автора, та подаєть ся ключ до відчитаня скорописних знимків, яких відчитанє невправленому оку дає не малі трудности, ст. 461—492.

V. Указатели. 1. Личныя имена; 2. Рукописи, грамоты и акты, надписи и старопечатныя книги, ст. 492—518.

Таким чином ми постарали ся дати по змозї як найдокладнїйший зміст поважної працї проф. Карского (розуміеть ся о скільки нам се позволяли вузькі рами рецензиї). Взагалї книга представляєть ся корисно. У своїх висказах та виводах автор дуже обережний, у всїм опираєть ся на поданім материялї; до кождого роздїлу, що більше до кождого питаня подає цінну богату лїтературу. Книжка й на зверх окрашена заставками і ініцияловими буквами із ріжних рукописів, що має також і свою практичну вартість. Та при тім всїм добачуємо, а радше відчуваємо одну недостачу у роботї проф. Карского. Сам автор признає, — зрештою се річ добре знана, якими численними та ріжними нитками звязана славянська палеоґрафія з грецькою. Не можна заперечити, що розумінє одної без другої прямо неможливе, в найлучшім разї за поверховне. Автор, правда, перепроваджує паралєлю обох пале-

оґрафій, але лиш уривочно, не постійно. Булоб дуже пожаданим, щоби автор був посьвятив трохи місця короткому начеркови грецької палеоґрафії, хочаб навіть на підставі підручника Ґартгавзена, котрого вплив на автора так у цілому методї, як і способі оброблення деяких питань виразно дає себе знати. Розуміє́ть ся, і в Ґартгавзенї не одно супроти нових дослїдів мусїло б бути перероблене.

Другою хибою вважаємо може чи не надто значний брак у докладности характеристики південно-славянських памяток. Тому що палеоґрафія автора не виключно кирилївсько-руська, ми-б бажали більшої уваги для Південної Славянщини. Ґрафічні прикмети її належало обговорити в окрема, не додатково і принагідно, як якусь прищіпку до руської палеоґрафії, а се належало зробити тим більше, що ґрафіка південнославянська не все сходить ся з руською.

Ще насуваєть ся нам одна увага, значіня більше механїчного. Автор покликуєть ся на знимки, але досить загально: „см. снимокъ въ приложеніяхъ“ — passim; не подаючи нї сторони, нї означивши знимків числами, утруднює автор сею малою недокладністю читанє книжки й забирає богато часу на кождоразове перекартков анє знимків.

Се лиш наші бажаня, які при другім виданю „Очерка“ легко буде можна сповнити. Цїль свою, щоб книжка була першим підручником в початках для студийованя старинних рукописів, осягнув автор вповнї, що більше — може вона служити гарним підручником і для досьвіднїйшого палеоґрафа. *Ів. Брик.*

А. И. Соболевскій — Славяно-Русская палеографія. Курсъ первый, Спб, 1901, ст. 53.

Завдяки живійшому темпови, яким йдуть студиї в славянській фільольоґії, ми дістали в двох останнїх роках дві важнїйші працї з обсягу палеоґрафії. Се обговорена вище гарна книжка проф. Карского, та вище згадана проф. Соболевского. Ся остання — то конспекти викладів, читаних в Спб. Археольоґічнім Інституті.

Книжка розпадаєть ся на пять розділів.

В I подає автор місця, де переховують ся важнїйші рукописні книги та грамоти староруські, південнославянські та молдавські. Автор розріжнює книгу, звиток і грамоту. Докладно описує всї три роди, причім згадує про переплїтанє і цїну книг. Дальше згадує про переписувачів і їх роботу та пояснює староруську термінольоґію з области палеоґрафії.

В II описує материяли до писаня: перґамен, палїмпсест, папір, береста, лубок, дошка, чорнило, киновар, синя, зелена, жовта краска, золото, срібло, перо, оловець, — а вкінци уступ про водяні знаки.

В III характеризує автор форми і роди письма: устав, полуустав, скоропись — болгарські, руські, а по части молдавські. Для ілюстрациї служать пять фототипних таблиць.

В IV іде мова про орнамент книг — спершу византийський, дальше дивовижний, про вплив західнього. Вкінци згадує автор про мінятури і ініцияли; до сього питаня належить шеста таблиця.

В V говорить автор про „вязь" в титулах книг, про заголовні листки й закінчене рукописї.

Інтересно що „південно-руські" себ-то східно-українські і „південно-західні" рукописи себто галицько-волинські з кождого погляду, особливож характером письма і орнаменту виказують сильну ріжницю супроти „північно-руських", себ-то російських (взявши загально).

Книжка подає зовсїм приступно перші елементарні відомости для людей, що приступають до палеоґрафиї і тому варта повного признаня.

І. Б.

Палеографическіе снимки съ русскихъ рукописей XII—XVII вѣковъ. Изданы С.-Петербургскимъ археологическимъ институтомъ подъ редакціею А. И. Соболевскаго, СПб., 1901, ст. 2+3+70 таблиць, мале folio.

Разом з обговореним вище курсом проф. Соболевского, вийшов ним же зладжений збірник факсіміле з рукописей. Як бачимо з коротенької передмови до сього видання, воно має служити підручником при навчанню палеоґрафії, а матеріялом для нього послужили рукописи, зібрані в 1899 р. на палеоґрафічну виставу петербурського археольоґічного інститута. Може бути, що сим треба пояснити повну припадковість і взагалї — на наш погляд, невповні відповідний добір рукописей (в такім підручнику мусять головно фіґуровати рукописи з докладною хронольоґією й докладно звісним ґеоґрафічним походженнєм, і тільки за браком таких мусять уживати ся рукописи меньше ясного походження). Пояснення походження й характеристика рукописей також повинні бути докладнїйші, ніж поданий видавцем сухий реґістер (хиба може коментар дасть його курс? але в такім разї се треба-б зазначити).

Цїла майже половина збірки присьвячена московському письму XVII в. З перших віків нашої палеоґрафії маємо дуже мало (одно факсіміле з XII—XIII в., два з XIII, два з XIII—XIV). Українських рукописей взагалї ужито розмірно мало. Виконаннє взагалї добре.

М. Г.

А. И. Алмазовъ. Врачевальныя молитвы. Къ матеріаламъ и изслѣдованіямъ по исторіи рукописнаго русскаго Требника (Лѣтопись Историко-филологическаго общества при Имп. Новороссійскомъ университетѣ. VIII. Византійско-славянское отдѣленіе V. Одесса 1900, стор. 367—514).

Праця д. Алмазова складаєть ся з двох частий: від стор. 367—465 маємо розвідку, а далї йдуть матеріяли — тексти грецькі й церковно-славянські лікарських молитов. Сама розвідка розпадає ся також на дві части: одна обговорює початок, первісну редакцію та призначенє лїкарських молитов, далї склад того їх комплєксу, що називаєть ся загальними лїкарськими молитвами, а друга часть займаєть ся молитвами на спеціяльні випадки.

Праця д. Алмазова має безсумнївну вартість для того, що він пильно використав не лише всї важнїйші дотеперішні працї над історією Требника, але надто мав змогу розглянути та визискати богато грецьких та церковно славянських рукописів. Виводи, до яких доходить він що до руських Требників, не можна назвати надто новими: лїкарські молитви, що мають ся в руських Требниках, майже всї пішли з грецьких Евхольоґіїв; навіть ті молитви, яких грецьких оріґіналів доси не віднайдено, правдоподібно також не були оріґінальними руськими творами. Друге, таксамо натуральне спостереженє — руські лїкарські молитви в наших Требниках не були перекладені з грецького на Руси, але прийшли до нас від південних Славян. І що до апокріфічних молитв, із яких значна часть від південних Славян перейшла також до нас, треба стояти на тім, що вже давно виказав М. Соколов, що вони були перекладені з грецького, навіть ті, що в церковно-славянських індексах признають ся Єремії попови болгарському.

Що до сього, як також що до деталїв праця д. Алмазова не лишає місця для закидів, особливо коли не маємо змоги сконтролювати тих деталїв. Та можна би піднести деякі прінціпіяльні закиди. Поперед усього що до початку лїкарських молитов у Греків д. Алмазов занадто широкими кроками ходить по країнї припущень та здогадів там, де новійша наука протерла не одну стежку, якої не слїд би іґнорувати. По думцї д. Алмазова сама ідея лїчити хорих молитвами „опирає ся на виразний заповіт у однім новозавітнім творі, а власне в посланію Якова гл. V, вірші 14—15, і задля сього й деякі лїкарські молитви мають титул „молитва сьв. Якова". Та менї здаєть ся, що таке основуванє всїх лїкарських молитов на тім однім уступі занадто стїснює справу. Сам д. Алмазов говорить, що лїкарські молитви, які потім, у X—XI віках війшли в склад грецьких Требників, повставали з разу в ріжних місцях

і тілько з часом були зведені в один корпус. Алеж у такім разї не зайвим було би згадати, що лїченє хороб при помочи молитви було широко розповсюднене в Греції ще перед Христом, що одним із головних мотивів швидкого розширеня християнства в грецькім сьвітї була власне віра в те, що Ісус був сином Ескуляпа, богом лїкарем. Відгук тої віри знаходимо в найстаршій лїкарській молитві, що стоїть на чолї їх корпуса у всїх редакціях і починаєть ся власне словами: Πάτερ ἅγιε, ἰατρὲ ψυχῶν καὶ σωμάτων — формула далеко більше відповідна до Ескуляпа, ніж до першої особи християнської Трійцї. Колиб д. Алмазов був звернув увагу на поганські, головно грецькі жерела християнських обрядів, тайн і молитов, то я певний, що початкові уступи його дослїду не плавали би так у мрянї непевности, як тепер, коли він представляє християнський культ як щось таке, що виробляло ся само з себе, без ніяких стороннїх впливів. Так само ледви чи остоїть ся той погляд д. Алмазова, що компіляція лїкарських молитов у одну ґрупу і втягненє їх до Требника відбула ся в західно-грецьких околицях, і що східні, азийсько-грецькі Требники не мають тих молитов. Доказів на се дуже мало; д. Алмазов наводить три рукописи „безсумнївно східного походженя“, в яких нема тої ґрупи молитов, тай то два рукописи досить пізні, з XI–XII в., значить з часу, коли вже й на заходї ті лїкарські молитви виключали з Требників, а лиш один із VIII—IX в. (стор. 377). Треба б запитати, чи мають такі молитви иньші східні церкви — сирийська, вірменська та абіссинська?

Другий закид можна би зробити д. Алмазову що до дослїду руських Требників. Як при дослїдї грецьких та південно-славянських рукописів важне крім означеня їх віку також означенє їх ґеоґрафічної приналежности, так, здаєть ся, слїд би держати ся тої методи й при студіованю руських рукописів. Учений, що в кождім випадку пильно розріжнює, чи має перед собою рукопис сербський чи болгарський, уважає себе звільненим від огляду на ґеоґрафію, коли йде річ про „руський‘ рукопис. Чи він „південно, чи північно-руський“, київський, новгородський, ростовський чи рязанський або московський, се його зовсїм не інтересує, так як би се було зовсїм усе одно, і як би ріжницї не мали тут ніякого культурно історичного значіня.

Додамо нарештї, що дослїд над руськими Требниками д. Алмазов обмежив чомусь лише на рукописні, не зазначуючи, до якого віку рукописи він бере на увагу. З огляду на те, що рукописна традиція незалежно від друків, а инколи змішуючи ся з ними, тягла ся у нас дуже довго, ще до XVIII або й до XIX віку (у мене є деякі „лїкарські“ молитви, не уміщені в друкованих Требниках, а переписувані руськими сьвящениками ще в 50-их роках XIX віку як секрет, що держав ся

в родинї і нераз був для сьвященика жерелом значних доходів), слїд би було докладно означити вік, на якім автор уриває свій дослїд.

В усякім разї праця д. Алмазова дає богато цїнного матеріялу для всякого, хто хотїв би далї працювати на тім полї. Спеціяльно для нас цїкаві були би дослїди над первісною формою і повільною еволюцією українсько-руського Требника. Такі виданя, як Балабанів Требник виданий у Стратинї 1606 р. і Евхологіон Могили, що став ся вихідною точкою для пізнїйших видань не лише українських, але й московських Требників, заслугували би на детальні культурно- й лїтературно історичні дослїди і дають для них інтересний матеріял. Може можна би надїяти ся такого дослїду від д. Алмазова? *Ів. Франко.*

А. И. Алмазовъ — Чинъ надъ бѣсноватымъ. Памятникъ греческой письменности XVII в. (Лѣтопись Историко-филологическаго общества при Имп. Новороссійскомъ университетѣ, т. IX, стор. 1—96).

Із богатих рукописних матеріялів зібраних для виясненя історії грецького Евхольоґія д. Алмазов сим разом зупиняєть ся над чином прогонюваня бісів або екзорцизмо́м і подає в своїй працї два грецькі тексти сеї церемонїї та приналежних до неї молитов, вийняті з одного рукопису афонського монастиря Фільотея; автор думає, що один із тих текстів був зложений у XVII, другий у XVIII в., але з елементів значно давнїйших; ті тексти займають стор. 42—96 його працї. Попереджає їх розвідка, в якій автор дає огляд звісток про заклинанє злих духів у давнїй церкві, на жаль — сумарично, лишаючи зовсїм на боцї прим. євангельські звістки та наведені там деталї, і не пробуючи навіть розширити поле дослїду на поганський сьвіт, де в часї римської імперії прогонюванє злих духів було широко практикованим і дуже інтратним ремеслом. Автор констатує, що молитви й церемонїї належні до сього акту в християнській церкві не сягають далї як IX вік — з давнїйших памяток того рода не маємо нїяких слїдів. Далї силкуєть ся д. Алмазов розібрати ся в плутанинї найстарших грецьких Евхольоґів, де бачимо велику незгідність і що до числа, і що до порядку і що до авторів молитв належних до сього обряду, але комплетного чина заклинаня нема. Такий чин знаходить автор аж у згаданім афонськім рукописї з р. 1754, й присьвячує його детальному розборови значну часть своєї статї. Сей чин має немале значінє і для нас через те, що, як виказує д. Алмазов, такий самий або дуже подібний грецький чин послужив взірцем для руського чина заклинаня духів, уміщеного в Требнику Петра Могили з р. 1646. З детального порівнаня грецького чина з Могилиним д. Алмазов виводить з безсумнївною певністю, що грецький

чин, хоч заховав ся в пізнім рукописї 1754 р., був уже звісний і перероблюваний у першій половинї XVII в., а з другого боку, що чин у Требнику Петра Могили — не ориґінальний руський твір, але черпаний із грецького взірця, хоч може й з деякою дозою самостійности в доборі молитв, та з більшим критицизмом що до апокріфічних складників, якими густо натиканий грецький текст. На жаль, д. Алмазов не звертає особливої уваги на ті апокріфічні складники, не пробує означити близше їх жерела, мотиви та значінє, а за те виявляє більше нїж треба дбайливости в удїлюваню вказівок, як би можна сей чин зробити справдї церковно-правовірним. Дослїд над формами сього інтересного чина в старших рукописних руських та південно-славянських Требниках, у найстарших церковно-славянських друках (прим. у Балабановім Требнику) та в латинській церкві, над звязком сього чина з пізнїйшими позацерковними екзорицизмами д. Алмазов полишає зовсїм без уваги.

Ів. Франко.

А. И. Алмазовъ — Апокрифическія молитвы, заклинанія и заго́воры. Къ исторіи византійской отреченной письменности (Лѣтопись Историко-филологическаго общества при Имп. Новороссійскомъ университетѣ, т. IX, стор. 221—340).

Отся праця д. Алмазова, здаєть ся, завершує цикль його дослїдів над молитвами й обрядами, виходячи в значній мірі по за обсяг грецького й славянського Евхольоґія та обіймаючи апокріфічні молитви, заклинаня (екзорцізми) та зашептуваня. Як сказано, ся праця в значній мірі виходить по за межі Евхольоґія, але не зовсїм, бо, як ми бачили з огляду попереднїх праць того автора, і в склад канонїчного Евхольоґія війшло не мало молитов та заклинань основаних на апокріфічних мотивах. Тим то автор початкову частину отсеї своєї розвідки присьвятив докладному розмежованю понять: що таке молитва, що заклинанє і що зашептуванє (заговор), а також — що можна розуміти під апокріфічними, а що під неапокріфічними творами кождої з сих катеґорій. Що правда, се друге розріжненє не можна назвати зовсїм удатним, бодай на византийському ґрунтї. Як звісно, старі грецькі й латинські індекси апокріфічних книг зовсїм не згадують про знахорські, ворожбитські та чародійські книги; їх реєстри ми знаходимо аж у пізних індексах дохованих у церковно-славянській мові — чи вони в тій формі були перекладені з грецького, чи повстали аж на славянськім ґрунтї, се питанє поки що не вияснене. Д. Алмазов зрештою й зовсїм не торкаєть ся його; по його думці досить знайти в якійсь молитві признаки дуалїзму, щоб зачислити її до апокріфічних. Що се обмежованє дуже крухе, се добачає й сам автор признаючи, що значні елементи дуалїзму стрічають

ся й у всїх иньших лїкарських молитвах включно аж до тих, що творять інтеґральну часть тайни єлеопомазаня. З сього виходить, що при дослїдї над сими творами не можна загалом опирати ся на тім канонїчнім розмежованю, а треба би покласти цїлу справу на ширшій основі, трактувати її в звязку з давнїми поганськими, головно єгипетськими, сирийськими, перськими та греко-італьськими культами, від яких христіянство без нїякого сумнїву переняло найбільшу часть своєї обрядовости і між иньшим також погляд про демонів — причинників хороб і про лїчене хороб через їх заклинане.

Головна вартість публїкації д. Алмазова, се показна збірка грецьких заклинань та замовлянь (усїх 75), додапих до його статї й опублїкованих тут у-перве. Дослїд над тим матеріялом, який дає д. Алмазов у своїй статї, хоч дає богато цїнного головно з формального, археоґрафічного боку (про редакції ріжних збірок і т. и.), лишає богато бажати з боку історично-лїтературного й культурного. Обмеживши своє поле дослїду не зовсїм відповідним тут терміном „апокріфічних“ автор не лише що не дошукуєть ся коріня тих памяток у глубшій давнинї поза рамами христіянства, але не пробує також прослїдити нитки, які вяжуть византийські памятки з иньшими середньовічними (жидівськими та західноевропейськими), а нарештї й з тими їх паростями, що заховали ся на славянськім ґрунтї, в старих рукописах та в устах люду. Дивно, що автор із тих нових збірок знає лише российські заклинаня (збірку Майкова), а не згадує нїчого про важну збірку українських заклинань Єфименка анї про збірку угроруських заклинань опублїковану д. Петровим у Журн. мин. нар. просв. Ще дивнїйше, що згадуючи про давнїйші российські публїкації на тім спеціяльнім греко-византийськім полї, на якому обмежуєть ся його праця, він знає лише сирий матеріял Василєва та працю Соколова про змієвики, а не знає про далеко важнїйшу працю тогож автора „Матеріалы и замѣтки по старинной славянской литературѣ, вып. I“ (Москва, 1888), де опублїковано найстарші славянські заклинаня з рукопису Сречковича в Білградї, а до них додано паралєльні грецькі тексти й дуже цїнний дослїд над сими творами, з якого повинен користати кождий, хто тепер торкнеть ся сеї теми. Поминене сеї працї д. Соколова та здобутих ним результатів дуже зменшує вартість розвідки д. Алмазова. *Ів. Франко.*

В. М. Истринъ — Къ вопросу о гадательныхъ псалтиряхъ. По поводу книги М. Сперанскаго „Гаданія по псалтири“, Спб. 1899. (Лѣтопись Историко-филологическаго общества при Имп. Новороссійскомъ университетѣ IX, стор. 153—202.

Не знаю, чи се припадок, чи може якийсь глубший знак часу, що российські вчені молодшої ґенерації в остатнїх роках присьвячують так

богато заходів і праці такому відділови старого письменства, який не без підстави можна би назвати сьмітником людського духа, отже всяким ворожбитським, чародійським та заклинательським писаням, формулам, амулєтам і т. и. Згадаємо лише праці Соколова про апокріфічні молитви та змієвики, Перетца про Лунники та Громники, Сперанского про ворожбу з Псалтирі, Алмазова оглянені нами висше і т. и. — адже самих тих праць набралось би на кілька добрих томів. А скілько треба було прочитати старих плїснявих книг, перенишпорити рукописів та друків, щоб зібрати нагромаджений тут матеріял! А результати? Можливо, що я читаю ті праці оком профана, що вони мають якесь глубше значінє, не висловлене авторами, але добре відоме цїлому цехови спеціялїстів. Та для мене доси їх значінє — секрет. Навіть у найлїпшім разї, там де мушу вповнї респектувати і обчитаність і бистроумність і наукову обережність автора, прочитавши таку працю ненароком питаю себе: і задля чого сей шановний чоловік потратив стілько часу й наукового засобу? Навіть коли він осягнув вповнї свою мету, переконав мене своїми доказами, вияснив вповнї початок, жерела, первотип, час повстаня, розгалуженє і всю лїтературну історію даного твору (в більшинї випадків сього, звісно, не буває), — навіть і тодї сама собою насуваєть ся думка: Ну, і що з того? Куди і кому і на що здадуть ся ті результати? Історик лїтератури обмине їх, бож ті твори в переважній більшости не належать до лїтератури, тай результати здобуті через їх дослїд зовсїм не такі нові анї інтересні, щоб чим небудь захитували, змінювали або вияснювали те, що добуто студіями над иньшими, більше лїтературними творами. Для історика культури в широкім значіню ті мікрольоґічні пошукуваня в сферах культурного сьмітя дадуть дуже не богато і хиба потвердять давно звісні, оклепані культурно-історичні висновки. Ще як би наші автори ставили свої дослїди на широкій підставі новочасної порівняної лїтературної та культурної історії, спеціяльнож історії переживаня певних релїґійних вірувань і обрядів і осьвічували свої здобутки широким оглядом культурно-історичної критики, то хоч тим їх праці набирали би живійшого, ширшого інтересу. Але вони вносять у свою роботу поперед усього непохитну серіозність та акрібію фахових фільольоґів і порпають ся в тих відпадках так поважно, немов би пересипали щирі перли. Комбінують, штукують, виводять редакції, вишукують первовзори, уставляють ґенеальоґії там, де раз матеріял замісь на плястичну глину (не говорю про мармур) виглядає радше на сипкий пісок або на торбу січки. А найфатальнійше те, коли конструкцію, здвигнену одним з великою працею, другий здмухне і розвалить одним подувом. Зовсїм пригадуєть ся знана сварка німецьких фільольоґів у початку XIX в. за Кабірів — прімітивні божества,

представлювані в виді незугарних глиняних горшків, і безсмертний чотировірш, яким висьміяв Ґете сю суперечку в другій части свойого „Фавста“:

Die Ungethüme seh ich an
Als irden schlechte Töpfe:
Nun kommen die Gelehrten dran
Und stossen harte Köpfe.

Оттак стукнулись лобами два молоді вчені строго фільольоґічної, московської, Тіхонравівської школи, стукнулись о зовсїм дрантивий глек, о тзв. „гадальну псалтирь“. Роки три тому назад д. Сперанський видав цїлу грубеньку книжку про сю ніби Псалтир[1]), що зрештою істнувала й істнує лише в його уяві, а отсе в статї, якої заголовок виписано висше, д. Істрін безмилосердно розбиває глека д. Сперанського і не без єхидства підпускає йому шпильки за те, що не взяв на увагу ще таких то й таких то матеріялів, а нарештї патетично промовляє йому до сумлїня за такий то й такий то його хибний погляд.

Щоб був зовсїм ясний увесь комізм ситуації обох наших учених, треба виясните коротко, з за чого глек розбив ся. В старім словнику пізної греччини Дюканжа маємо звістку про те, що в Византії істнувала книжечка чи статя ворожбитського змісту, пн. Ῥικτολόγιον, із якої Дюканж приводить виписку додаючи, що цїлість обіймає 38 §, а кождий § має в собі один вірш із євангелія, і відгадку, себ то ворожбитське пояснене його значіня. Як ворожило ся з сього Ріктолоґія — не знаємо, але в старих славянських рукописах деяких церковних книг, головно Псалтирі, вже від XI в. маємо по краях поприписувані ворожильні формули, инколи згідні з грецькими в Дюканжевім Ріктольоґії, а инколи відмінні від них. Далї маємо занотовані в старих руських лїтописях безсумнївні факти, що в старину у нас ворожено з Псалтирі — описи, як відбувала ся та ворожба, також не дуже докладні; а нарештї маємо немалу купу спеціяльних ворожильних книжечок, прозваних „Рафлями“, „Загадками царя Давида“, „Раздаками“ і т. п, де мають ся цитати з письма сьв, головно з Псалтирі, а обік них ворожбитські формули — відгадки. Ось і весь фактичний скелєт справи. Грецьких рукописів з ворожильними формулами на полях доси не знайдено, але істноване ворожильних книжечок з цитатами з євангелій — річ безсумнївна. Натомість у Славян, у Сербів, Болгар і Русинів несумнївно вже від XII в. ворожено з Псалтирі і на старих рукописах сеї книги, особливо з XIV і XV в. стрічають ся иноді ворожильні формули, а надто істнують окремі ворожильні книжечки з виривками псалтирних, євангельських та инших текстів і з їх відгадками. Що на підставі тих фактів можна сказати про

[1]) Див. справозданнє з неї в т. XL Записок.

початок, первісну редакцію та лїтературну історію „Ворожильної Псалтирі“? Додаймо ще, що тексти ворожильних книжечок славянських не сходять ся вповні анї з грецьким Ріктольоґієм, анї з тими формулами, що заховали ся на старих рукописах, хоча девчому всї вони й подібні до себе. Проф. Сперанський доказує, що всї вони первісно вийшли з одної грецької редакції — „Ворожильної Псалтирі“, з якої один копіст чи перекладач брав се, другий те, та на диво якось так, що один брав звичайно те, чого не взяв другий. Істнованє такої Псалтирі доказує Сперанський рядом анальоґій: вороженє з сьвятої книги старше, ніж книжечки з виписками з тої книги та формулами; значить, мусїли бути й на грецьких рукописах ворожильні формули швидше, ніж зложено щось подібне до Діканжевого Ріктольоґія. Далї хоча грецький Ріктольоґій ворожить лише з виривків із Євангелій, але з огляду на давність славянського вороженя з Псалтирі мусїли бути ворожильні Псалтирі також у Греків, мусїла істнувати справжня „Гадательная Псалтирь“, з якої виплили славянські ворожбитські формули й книжечки в родї „Загадок царя Давида“. Відповідно до ріжнородности тих славянських ворожбитських книжечок і формул д. Сперанський докопуєть ся до ріжних форм чи то редакцій гіпотетичної грецької ворожбитської Псалтирі. Розумієть ся, д. Істріну не богато треба було працї, щоб доказати, що всї ті пошукуваня висять у повітрі і полягають на методольоґічній помилцї, що істнованє ворожбитської Псалтирі у Греків нічим не доказане, а тим самим і питанє про її ріжні редакції являєть ся пустою забавкою вченого дотепу.

Але й зі свого боку д. Істрін не встеріг ся від подорожованя по полях фантастичних комбінацій. І він основуючись на ріжнородности текстів славянських ворожильних книжечок згоджуєть ся, що вони виплили зі спільного жерела, а власне з грецького взірця, подібного до Діканжевого Ріктольоґія, признає, що таких Ріктольоґіїв у Греків було богато, що в їх числї мусїли бути й Ріктольоґії з псальмами, які істнували окремо, а потім були переписувані в Псалтирі для більшої вигоди, щоб із одної книжки зробити дві. Чому ті приписки роблено лише на Псалтирах, на се д. Істрін знаходить такі мотиви: був такий Ріктольоґій зложений із самих псалтирних цитатів і то може й не один, а Псалтиря була книжка дуже розповсюджена, так що для ворожби нею найвигіднїйше було користувати ся; при тім же Псалтиря грала важну ролю при ворожбі. Яка була ся роля, д. Істрін не подає, але зараз же й додає, що та роля була двояка — знов не сказано, яка, і знов дальше: „в більшій части випадків текст Псалтирі не мав ніякого значіня, а Псалтирею користувались як аксесуаром при ворожбі“ (стор. 175—176).

Щоб се все було ясне і консеквентно продумане, не можу сказати. Раз Псалтиря грає важну ролю при ворожбі і зараз же показуєть ся, що текст її не має ніякого значіня. Коли текст не мав значіня а треба було лише, аби при ворожбі мати під руками грубу книжку, то з якої речи ворожено власне з Псалтирі, а не з иньшої якої церковної книги, прим. із Часослова або з Євангелийника, що були в руках грамотіїв не менше часто, як і Псалтиря? З історичних сьвідоцтв бачимо, що навпаки, при вороженю текст даної книги мав дуже важне значінє. І так у Іпатській лїтописї під р. 1276 читаємо про Володимира Волинського: „И по семъ вложи Богъ во сердце мысль благу князю Володимерови, нача собѣ думати, абы кде за Берестьємъ поставити городъ. И взя книги пророческыя, да тако собѣ во сердци мысля рече: „Господи Боже... што ми Господи проявишь грѣшному рабу своєму, и на томъ стану“. И розъгнувъ же книги и выня ся єму пророчьство Исаино: „Духъ Господенъ на мнѣ“ і т. д. Із слів пророцтва в тім уступі: „созиждють пустыня вѣчная, запустѣвшая преже, воздвигнути городы пусты запустѣвшая отъ рода“, князь зрозумів, що йому дійсно треба збудувати город. Як бачимо, сей старий приклад ворожби з книги поперед усього показує, що ворожено у нас не виключно з Псалтирі і не виключно з Євангелія, але також і з пророцьких книг; се може було найнатуральнїйше і знаходить собі анальоґію вже в Апост. Діянях, де пророцтво Ісаїї вихоплене на вгад робить ся вихідною точкою проповіди Филипа євнухови етіопському, і другу анальоґію в Євангелії, де Ісус у назаретській синаґозї також розгорнувши сьв. Письмо натрафляє на месіянїчне пророцтво Ісаїї і робить його вихідною точкою своєї проповіди, яка побуджує Жидів до завзятого виступу против нього. Далї бачимо тут так само як і в анальоґічних канонїчних оповіданях, що текст книги, на який уперве паде зір інтересованого чоловіка, грає дуже важну ролю: його беруть окремо, без звязку з попереднїм і дальшим, і при помочи більше або менше довільної інтерпретації видушують із нього відповідь на питанє, що цікавить того, хто ворожить. З ворожильними книжками та приписками такими, які стрічають ся по деяких псалтирях, ся лїтописна ворожба не має нїчого спільного.

З обсервації живої, доси не вигаслої дійсности можу додати, що така ворожба, яку описує наша лїтопись, при тім не на пророцьких книгах, а власне на Псалтирі, практикуєть ся й доси по многих місцях Галичини. Не перевели ся і мабуть не швидко ще переведуть ся старі дяки, що ворожать із Псалтирі, і то з звичайної друкованої Псалтирі без ніяких ворожильних приписок. Ворожба відбуває ся таким способом, що ворожбит кладе на столї книгу, бере в праву руку ніж і зажмуривши очи або давши їх собі затулити руками того, в чиїм інтересї ро-

бить ворожбу, штуркає вістрєм ножа між картки книги, потім розкриває книгу там, де попало вістрє і відчитує місце, на якому зупинив ся конець ножа, а потім із того місця при помочи довільної інтерпретації силкуєть ся викомбінувати ворожбу. Виходить із того, що якась специяльна „Ворожильна Псалтиря" тай ще з ріжними редакціями — чиста фікція; ворожильна Псалтиря, се звичайна собі Псалтиря — бодай що до нашої теріторії можна се сказати на певно.

Ворожба при помочи ворожильних книжечок, „Загадок царя Давида", „Рафлїв" та „Раздаків" і правдоподібно також грецьких „Ріктольоґіїв" — зовсїм иньша річ, иньший рід ворожби, який із вороженєм по Псалтирі первісно не мав нїчого спільного і правдоподібно був значно давнїйший від нього. В Кутах, де я мав нагоду бачити такий „Раздак" у тамошнього міщанина Рендиґевича, я розвідав, що ворожба по нїм відбувала ся без участи Псалтирі чи якої иньшої книжки. „Раздак", се писана книжечка, зложена зі 100 параґрафів тексту; на її окладинцї приліплено тектуровий кружок з нарисованим на ньому колесом, яке при помочи менших концентричних колїсець і поперечних концентричних лїнїй подїлено на 100 нумерованих площинок. Хто хотїв ворожити з такої книжечки, тому ворожбит по ріжних церемонїях давав три зерна пшеницї, велїв йому відмовляти молитву і при тім за кождим Отченашем кидати по одному зерну на кружок. На якій площинцї зупинило ся зерно, тої нумер він виписував, а потім вишукував у книжечцї відповідний параґраф і відчитував із нього ворожбу. Прим. ч. 17: Добре о всѣм мислиш, спасет тя Богъ от враговъ. Ч. 92: А добре людемъ робиш, добре тебѣ будет. Ч. 75: Все то минет си, будет ти добре і т. д. Декуди в тих текстах мають ся цитати з Письма сьв., але очевидно лише для оздоби, без нїякого звязку з самою ворожбою, а хиба для наданя їй більшого авторітету. У Пипіна й Романова опублїковано подібні книжечки, — спеціяльно білоруська книжечка дуже простора і має тексти не лише з Псалтирі, Євангелій, але також із ріжних леґенд та апокріфів, в тім числї навіть із такого рідкого апокріфа, як євангеліє Томи. Менї здаєть ся, що порівнанє всїх тих вставних текстів повинно б бути вихідною точкою досліду над ґенеальоґією того рода книжечок; а робити які будь виводи зі схожости самих ворожильних формул або зі схожости чи несхожости поодиноких слів у них, як се чинить д. Істрін, прим. уставляючи дві редакції ворожильних текстів на тій основі, що одні вживають слова: дѣло твоє, а другі орудіє твоє, се по мойому така сама забава в фільольоґію, як комбіновувати ріжні редакції мітичної „Гадательної Псалтирі".

Що з таких Ріктольоґіїв, Рафлїв, Раждаків при розповсюдненому звичаю вороженя з Псалтирі переписувано ворожильні формули на марґінеси

Псалтирь, се я вважав би явищем секундарним, що могло мати якісь свої спеціяльні причини. Таких Псалтирь з приписками заховалось нам дуже не богато і то тілько у православних Славян, і детальний дослід над кождим таким рукописом, над звязком приписок з текстом міг би може дати деякі виясненя, як би „стоила игра свѣчъ".

В одному треба признати заслугу отсеї статї д. Істріна: він усунув і, надїятись, на все, одну хибну інтерпретацію, що доси держала ся в науцї що до одноі з кращих памяток нашого старого письменства, а власне що до „Поученія" Мономахового. Як давнїйші вчені, так ще й д. Сперанський покликали ся між иньшими давнїми сьвідоцтвами також на те Поученіє як на доказ, що Мономах також ворожив із Псалтирі. „На Волзї — передає те місце д. Сперанський — до нього прийшли посли з пропозицією — підняти оруже на Ростиславичів, вигнати їх із їх волости й захопити її; в противнім разї грозили розривом. Бувши в нерішучости і через те в журбі Мономах узяв Псалтирю, розвернув її де трапилось і прочитав рядки псальма, що винялись йому" (стор. 5—6). Д. Сперанський довго і на всякі способи доходить, яким способом при тім ворожив Мономах, та д. Істрін знаходить дуже просту розгадку в самім текстї. Там се місце читаєть ся так: „Усрѣтоша бо мя слы отъ братья моея на Волзѣ, рѣша: „потъсни ся к намъ, да выженемъ Ростиславича и волость ихъ отъимемъ; єжели не поидеши с нами, то мы собѣ будемъ, а ты собѣ". рѣхъ: „аще вы ся и гнѣваєте, не могу вас я ити ни креста переступити". А отрядивъ я, somewhat вземъ псалтырю, в печали разгнухъ я, и то мы ся выня". Виходить, що слова Сперанського про Володимирову нерішучість, в якій він нїби то вдаєся до ворожби — не істнують у текстї; навпаки, Володимир не вагаєть ся анї хвилю, відправляє послів, а потім сумуючи над таким доказом незгідливости та невірности князїв шукає в Псалтирі не ворожби, а потїхи і знаходить її в текстї, який йому трафив ся. Значить — Мономах зовсїм не ворожив із Псалтирі і дотеперішня інтерпретація сього місця в тім дусї була хибна. Се одинокий цїнний здобуток просторої статї д. Істріна. *Ів. Франко.*

Ив. Тихомировъ — О составѣ такъ называемыхъ литовскихъ лѣтописей (Журналъ министерства народного просвѣщенія 1901, III і V).

Лїтопись литовсько-руська належить безперечно ще до памяток дуже мало вистудийованих, невважаючи на поодинокі совістні наукові працї проф. Смольки, дра Прохаски, проф. Грушевського[1]). Всї вони од-

[1]) Stan. Smolka: Pomniki dziejopisarstwa rusko-litewsk. в Pam. Akad. Um. t. VIII, Kraków 1890 і осібно. — Antoni Prochaska: Lato-

паче опирали ся лише на друкованім материялї, а тимчасом раз по раз з'являють ся звістки про нові нахідки незвістних рукописів. Та й праця д. Тихомирова не обіймає усього материялу, хоч і має претенсиї до сього. Він використав яких лише шість рукописей, тим часом дотепер, як довідуємо ся, їх звісно до вісїмнадцяти.

Автор подавши короткий вступ, що — до річи кажучи, мало що додає до відомостей поданих в передмові до видання „Лѣтописи великихъ князей литовскихъ“ А. Н. Попова (в Ученихъ запискахъ втораго отдѣленія Академіи наукъ книга I), дїлить дотепер звісні рукописи литовської лїтописи на дві ґрупи: коротку і повну. До першої належали б рукописи Авраамка, Супрасльська, Уварова, Красїнських і Познанська, до другої рукопись Биховця. Далї розбирає кожду з тих рукописий. Переходячи до віку короткої збірки годить ся з Поповим, що вона повстала між 1385 й 1450 р., широко доказує, що доказано уже й перед ним — що ся коротка редакція не була „первоначальна“, що то конґльомерат ріжних утворів, сполучених зі собою механїчно. На його гадку складає ся вона: I. з записи про борбу Кейстута з Ягайлом, II. з записи про князювання Витовта й окупацию руських княжеств, III. з записи про битви з Темиркутлуєм на Ворсклї, IV. повісти про Поділє, V. похвали князю Витовту, VI. записок про боротьбу Свитригайла з Жиґимонтом, VII з записок смоленських і українсько-руських.

Поділ сей, певно, не буде остаточний. Що до першої точки, то майже усї дослїдники годять ся на неї, крім Прохаски, що лучить усї перші три точки разом в одну, яко „континуацию урядового акту „Origo“ до р. 1395“. Що до другої і третої, то автор зовсїм не подає арґументів, чому б ми мали ті дві точки розділювати. Радше-б годити ся разом з др. Смолькою та проф. Грушевським, що трета точка належить до смоленського річника. Нема нї одного доказу, що промавляв би за тим, щоб запись про борбу з Темиркутлуєм на Ворсклї треба уважати осібним утвором. „Кромѣ отдѣльной повѣсти о побоищѣ на Ворсклѣ въ краткомъ сводѣ Литовской лѣтописи помѣщены извѣстія, касающіяся Смоленска и юго-западной Руси“ (стр. 13) — з'являє ся перед нами як deus ex machina.

Переходячи до епізоду про Поділє автор зовсїм не зазначує місцевого характеру в тїй записцї, не завважує рівнож, що він зближає ся до повісти про події 1382 р. Також зовсїм не може нас вдоволити представленє записки п. заг. „Похвала о великомъ кнзи Витовте“. Автор зовсїм не знає, а принайменьше не згадує розвідки проф. Мих. Грушев-

---

pis litewski. Lwów 1890. — Мих. Грушевський: Похвала в. кн. Витовту. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. VIII. Львів, 1895.

ського про неї. Він уважає похвалу цілком самостійною, коли між тим проф. Грушевський доказав цілковиту її залежність від записи в рукописнім збірнику Ісака Сирина петербурської публичної біблїотеки. Що до кінцевих слів: „Якож река превосходящи всю землю“ і „Якож бо отъ моря множество водъ исходяще“ то д. Тихоміров з проф. Грушевським не уважає їх як проф. Смолька і др. Прохаска пізнійшими ґльоссами, але написаними таки самим укладчиком сеї похвали.

Розводячи ся над боротьбою Свитригайла з Жиґимонтом д. Тіхоміров уважає її уложеною в литовській канцеляриї. Миб одначе не годились на сю гіпотезу, а радше на погляд проф. Грушевського, що бачить її жерело, в Смоленьску і що вона „стояла в якомусь звязку з епископською смоленською катедрою, була зложена може кимсь з місцевого клиру або з епископського двору“.

Дальше йде короткий огляд хронїки Даниловича, лїтописи Красїньскої і лїтописи Познанської. З сеї остатньої д. Т. підносить як особливо інтересне те, що в ній читаємо звістки про напади на Смоленьск литовських князів майже буквально згідну із звісткою в рукописи Супрасльській, а котрої нема в жадній иньшій рукописи короткої збірки, дальше те, що тут стрічаємо звістки, взяті з польських хронїстів, чого в иньших нема.

З порядку переходить автор до повної збірки литовських лїтописий, доказуючи, що вона появилась не скорше XVI віку. Справедливо підносить він, що лїтопись була написана чоловіком, який стояв за самостійність Литви, що особливо показує ся в оповіданю про ожененнє Кейстута. Перша часть до князювання Миндовга відзначає ся мітичностию. Вона зліплена з народних переказів (радше сказати б — псевдо наукових виводів), при тім багато місць взято з лїтописи Галицько-волинської й ин. Доперва від Ґедиміна починає ся властива хронїка, що й тут лучить вістки з короткої редакциї з ориґінальними, чи то такими, що звляють ся в повній збірцї перший раз. Характеризує її цїлу автор так (на стор. 78): „Такимъ образомъ, вся Литовская лѣтопись есть панегирикъ своимъ князямъ; прославить ихъ, возвысить свой народъ, унизить противниковъ — вотъ, повидимому, цѣль этой лѣтописи“.

Вкінцї автор застановляє ся над звістками, узятими польськими хронїстами з литовських лїтописей. Виказує там між иньшим, що коли укладчики українських і великоросийських лїтописних компіляций не хіснувались литовськими лїтописями, то польські свої записки брали майже живцем з литовських лїтописей. Ще найменше хіснувавсь ними Длуґош, більше Більський, а найбільше Стрийковский (властиво його трудно назвати хронїстом польським), що побіч сього брав звістки ще з Длуґоша, Кромера, Меховского й Ваповського. Але Стрийковский не

тримав ся буквально лїтописи: він додавав до лїтописного оповіданя ще свої додатки, через що часом виходить неясність і не можна з'ориєнтуватись, чи то його власна гадка чи лїтописне оповіданє.

Так перейшли ми зміст сеї працї. Кидаючи огляд на цїлість, зробимо авторови заміт на надто механїчне представленє предмету. Автор по більшій части ограничає ся самим громадженєм і реєстрованєм фактів. Через се у нього деякі питаня рішають ся дуже скоро і дуже просто. Для прикладу наведу перший лїпший уступ от пр.: Далѣе идетъ извѣстіе о взятіи Смоленска Витовтомъ, при чемъ причиной похода виставляется непослушаніе Глѣба; такимъ образомъ это извѣстіе составляетъ продолженіе извѣстій о походѣ Витовта и принадлежитъ одному и тому же перу... стор. 13. Користною вкладкою в небогату лїтературу предмета сеї працї годї не признати, але значно на перед вона справи не посуне. *Я. К.*

А. А. Шахматовъ — О Супрасльскомъ спискѣ Западно-русской лѣтописи, СПб., 1901, ст. 16.

Скільки розшибали ся учені за повним кодексом Супрасльского монастира, використаним Даниловичом і потім затраченим. Скільки працї й дотепу потрачено, аби відгадати те, що не можна було вже знати з автопсиї — й раптом кодекс знайдено! А знайдено там, де певно нїхто не надіяв ся його: в архиві петербурської археоґрафічної комісиї, куди, як показуєть ся тепер, ще 1840 р. переслало її российське мінїстерство осьвіти, зажадавши від духовних властей. Вміла зберігати археоґрафічні памятки комісия!

Ак. Шахматов публїкує тепер деякі відомости про сей нововіднайдений кодекс, що містить окрім опублїкованої Даниловичом лїтописної компіляциї ще дуже цікаві фраґменти руського перекладу Вислицького статута й частину Печерського патерика, відмінної редакциї. По спостереженням д. Ш., збірник сей списаний з ориґінала середини XV в., з якого виходить і звісний збірник ґр. Уварова. Лїтописну компіляцию властиво — її першу часть (Kronika ruska Даниловича), характеризує він як скорочення IV Новгородської лїтописи, доповнене звістками з московської митрополичої компіляциї; на редакциї слїдно впливи й смоленської компіляциї, в якій маємо ми давнїйшу русько-литовську лїтопись. *М. Г.*

Б. А. Вахевичъ — Западно русская лѣтопись по списку Румянцевскаго музея, Одеса, 1903 с. XI+53 (відбитка з XXIV т. Записок одеського істор. товариства).

Русько-литовським лїтописям рішучо не веде ся. Перед сорокома лїтами заповіла виданнє їх петербурська археоґрафічна комісия, як ка-

жуть — навіть надрукована їх, тільки невипускала, а тим часом навіть рукописні кодекси позатрачували ся так, що їх потім відшукували в актах комісиї як у не знати якім сокровеннім архиві. В книжцї д. Вахевича згадані видання двох кодексів, випущені тоюж комісиєю в 1893 р., „але в дуже обмеженім числї примірників, так що тепер воно становить біблїоґрафічну рідкість". Сього секретного видання випущеного в 50 примірниках — не знати по що, певно мало кому удало ся й бачити. Чули ми потім про замір одного з петербурських учених видати деякі з кодексів, але виданнє се також загиріло ся. Нарештї останнїми часами археоґрафічна комісия на ново взяла ся до видання всїх кодексів.

Супроти такого fatum щиро повитати мусимо вилом в виданню русько-литовських лїтописей, зроблений молодим одеським істориком д. Вахевичом, що видав оден з кодексів, з рукописи Румянцевского музея, і побажати, аби за його прикладом пішли й иньші, та не чекаючи пятдесятої річниці пляну видання русько-литовських лїтописей, випублїкували звістні їм кодекси.

Опублїкована д. Вахевичом верзия лїтописи переховала ся в збірнику писанім в XVII в. Вона належить до ґрупи редакций ширших, представлених верзиєю виданою Нарбутом, рукописею бібл. ґр. Красїньских і Познанською, і цїнна з того боку, що найбільше суцїльно звязує вступну, леґендарну історию Литви з давнїйшою русько-литовською лїтописею, яку в чистїйшій формі маємо в кодексах виданих Даниловичом і Поповим. Не маючи яких небудь цїнних ориґінальних звісток, Румянцівський кодекс дуже цїнний для історії русько-литовського лїтописання. Виданий він д. Вахевичом взагалї досить старанно; коректура була переведена з ориґіналом одним з московських археоґрафів; варіянти подані з чотирох иньших кодексів, які були приступні автору. В передмові він дає кілька загальних заміток про місце сеї редакциї в рядї иньших верзий. *М. Г.*

Źródła dziejowe. Tom XVIII. Część 1-sza. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, tom VII, część 1-sza: Ziemie Ruskie. — Ruś Czerwona opisana przez Aleksandra Jabłonowskiego, Варшава 1902. Ст. 254+47+XVIII+72.

Поважне варшавське видавництво виходить взагалї несистематично, а серия ґеоґрафічно-статистичного опису Польщі XVI в. специяльно. Ті руські землї, що з того погляду дають для історика найбільше інтересу, себто західні — Червона Русь і Підлясє — видають ся на самому кінцї. Отсе перша частина опису Червоної Руси вийшла аж після Волини, Поділя й України; автор заповідає невдовзї другу частину. Первістно мав бути тільки один том, що обіймав би материяли й розвідку

про Червону Русь; опісля замісь розвідки, додано нові материяли, а студию відложено до окремої частини (другої). З тієї причини видані тут жерела виступають у доволї хаотичнім образї, без хронольоґічного порядку. Все те одначе не зменьшає вартости виданих материялів. Розпадають ся вони на два головні віддїли: А. Поборові реєстри, Б. Виказн заставних королївських дібр. Перший віддїл обіймає реєстри податкового збору воєводств Руського і Белзького: Перемиської і Сяніцької землї з рр. 1508, 1515, 1589; Львівської з р. 1578, для повіту Львівського ще з р. 1515; Галицької, для повіту Галицького 1515 і 1578, для Коломийського 1515, 1579, для Теребовельського 1564; Холмської з р. 1564; Белзької з рр. 1531, 1578. Окрім того маємо тут реєстр чопового Перемиської і Сяніцької землї з р. 1508, Галицької 1515, податок горалень у Перемиській і Сяніцькій землї 1508 р., та рахунок шосу Перемиської, Сяніцької і Львівської. Другий віддїл обіймає виказ заставних королївщин 1469 р. у землях: Перемиській, Львівській, Галицькій і Подільській, та цла Руського воєводства з тогож року.

Як зі змісту бачимо, обіймає сей том першорядні материяли для історичної топоґрафії, а головно — стану людности; для історії економічного стану руських земель знайдеть ся тут також неодна цінна вказівка. Важне тут і те, що частина сих материялів належить до початку XVI ст. — небогатого з того боку. Не випереджаючи д. Яблоновского в обробленню сих жерел, схарактеризуємо дещо близше поодинокі їх катеґорії.

Специяльний позір дати треба на реєстр збору четвертої частини чиншів з р. 1508 у Перемиській та Сяніцькій землї. Тут бачимо передусім ту форму податку, яка вже на початку XVI ст. вимирала, а се — складаннє шляхтою частини ($^1/_2$, $^1/_4$) своїх доходів (чиншів) від селян. У XV ст. сей податок був доволї частий, пізнїйше шляхта усунула з себе усякий тягаровий податок, вишрубовуючи до надмірної висоти лановий податок (подимне). Спис зібраного податку 1508 р. показує не тільки весь дохід із нього, але також дає цікавий образ економічного стану шляхти на Руси — принайменьше у відносинах між собою. Тут треба памятати, що у 1508 р. переважна частина доходів шляхти була у селянських чиншах, а не у двірськім господарстві. Про шляхту, що не мала підданих, тут нема мови. Окрім шляхти, давали сей податок і війти (advocati). Що до перемиського повіта замітимо, що латинський епископ не платив сього податку, заслоняючи ся королївською грамотою; натомісь руський владика „Оникій“ заплатив за села: Страшевичі, Вовковичі, Валяву і Вельничі — 9 марок і 7 денарів. З огляду на чинші найбогатшим серед шляхти Перемиського повіту був краків-

ський каштелян dominus Spitko de Jaroszlaw, бо заплатив аж 97½ марки і 18 гр., а найбіднїйшим хиба признати треба Яна Солєцкого, що за часть свою у Тишковичах заплатив тільки 2 гр. У сього певно не було більш одного підданого. Русинів серед шляхти сього повіта вже мало (скільки можна судити з імен), за те їх дуже богато, без мала вся, у Самбірськім, Дрогобицькім та Стрийськім повітї. Вони теж без порівнання біднїйші. Чинші тут взагалї мусїли бути дуже низенькі, коли приміром Федько і Михайло Братковські за села: Братківцї, Лукавицю, Нянів, Березницю, Розгірче і Дубровляни — заплатили всього на всього 1 марку. У Сяніцькій землї стрічаємо виразну відмову старости Мик. Каменецкого заплатити податок. Зрештою анальоґічні тут відносини, як у попереднїх повітах; Русинів нема, хиба між солтисами.

Тогож самого (1508) року зібрано теж чопове з обох згаданих земель. У Перемиській з поміж 22 міст увільнені були від того податку: Ярослав, Переворськ, Вишня й Мостиска. Головно оплачувано пиво (cerevisia), дальше мід (medo), а вкінцї вино[1]). У Сяніцькій землї з 12 міст не платило Коросно; плачено майже виключно пиво. Чопове плачено від спроданого товару, окремо платили горальнї. У Перемиській землї було їх 38, у Сяніцькій 30.

Иньший характер має податок 1515 р. Се податок лановий, плачений селянами з цїлого Руського воєводства (без Холмської землї). Реєстр його збору цїкавий з ріжного боку. Передусїм зазначено при кождому селї число ланів й иньші катеґориї людности та їх обовязків. Се дає спроможність обчислити стан населення. Спис подає нам окрім того місцевости спустошені й лани спустїлі. Особливо останнїх було у тім роцї значне число; подибуємо цїлі села покинені селянами, без поданих причин (у Перемищинї); богато було спустошених і спалених Татарами (у Стрийщинї, а найбільш у Львівщинї); подекуди зазначена утеча руських попів і їх обіднїннє (pop pauperrimus). Подані теж села, де люде не платили нїчого, будучи слугами (servi), мисливцями (venatores), даючи підводи (in podwodis), або маючи свободу на новій осадї (in nova radice). У Галицькому та Коломийському повітї плачено лановий податок від сотки овець (15 гр.). Міщане платили сей податок від вартости майна. У Перемиській землї платило 20 міст і місточок, у Сяніцькій 9, у Львівській тільки 3 (Городок, Щирець та Олесько). У тім самім роцї зібрано чопове у Галицькій землї (9 міст, Галич та Коломия вільні).

---

[1]) Горівка, що входила тодї в уживаннє, зоветь ся також вином (vinum crematum); тут не специфікована.

З р. 1564 маємо реєстри повіта Теребовельського, Холмського та Красноставського. Тут бачимо відмінність в податкових одиницях. У Теребовельщинї підставу дає осїлий селянин — colonus, у двох иньших дворище — mansum. Остатнї теж уложені по парохіям; податок із міст специфікований докладно.

Реєстри податків із 1578 р. обіймають повіти: Львівський, Жидачівський та Галицький, а з 1579 — Коломийський. Перші три інтересні тим, що поданий тут податок із усїх міст та місточок — річ вельми важна для обчислення стану їх людности. Попередньо згадані реєстри показували власників сїл хиба дуже недокладно; львівський і жидачівський 1578 р. специфіковані у тому напрямі дуже добре. За одиницю податкову служить тут як лан, так і плуг. Реєстр Галицького повіта замітний ще тим, що показує дуже велике число спалених місцевостей, прим. цїла Підгаєччина.

Перемиська і Сяніцька земля має ще реєстри з р. 1589. Специфікация податників дуже докладна, з міст також.

Белзьке воєводство має реєстри з рр. 1531 і 1578. Сї остатні визначають ся докладністю, особливо що до міст. За податкову одиницю служить дворище. При кінцї кождого повіта поданий суммарій, цїлком докладний, з вичисленєм податкових катеґорий і предметів.

Другий відділ (Б) обіймає ревізию королївщин земель Перемиської, Львівської, Галицької та Подільської з р. 1469 — отже найдавнїйшу знану досї. Вона не дотичить селян, а нотує тільки претенсиї ріжних людей до королївських дібр. Ті претенсиї мусїли бути потверджені королївськими грамотами, часто ще й сьвідками. Сї грамоти докладнїйше неозначені, — анї з якого часу, анї від якого короля навіть. Надання Людвіка Угорського і Володислава Опольського означені лїпше; застави Казимира Ягайловича можна би також відзначити, на Ягайла та Володислава III вказувала-б дефініция rex antiquus. Зрештою сї застави подекуди бувають і наданнями на праві леннім. Обовязки ленника специфіковані досить докладно. Взагалї ся ревізия дає дуже цїкавий причинок до істориї господарки королївщинами у XIV і XV ст., та ленних відносин на Руси у тому часї. Се заслугувало-б навіть окремої розвідки.

Вкінцї поданий виказ надань мит на Галицькій Руси, способом подібним до королївщин.

Окрім згаданого єсть ще два показчики — ґеоґрафічний і особовий, що дуже улекшують користаннє з сих жерел.

Кінчаючи сей огляд не можемо здержатись від одного заміту. Шан. видавець збираючи і порядкуючи обговорений материял поступав подекуди неясною для читача дорогою. Отсе на ст. 25 при реєстрі Самбір-

ського повіта додана нотка: „Статистичні подробиці, що хибують у сім списі, взяті з р. 1577“. А котрі се доповнення і де сей реєстр 1577 р. — не знаємо. На ст. 177 при реєстрі Холмського повіта маємо знов загадкову нотку: „Се найповнійший спис між иньшими з р. 1535, 36, 40, 47, 63, 65, 67, 70, 89, 91“. Таке саме на ст. 203, де сказано, що Белзьке воєводство має, окрім надрукованого, ще десять реєстрів, почавши від 1507 р.! Виринає питаннє: Чом з поміж тих вибрано тільки з рр. 1564 і 1578, хоч вони і найдокладнійші? Для історично-статистичних студий — се не байдуже. Догадуємось тільки, що все иньше буде автором використане у студиї, яка вийде у другій частині тома.

Замітили ми декілька друкарських похибок, одна навіть зроблена переписувачем (Traga зам. Fraga). Попри те одначе велика подяка належить ся д. Яблоновському за сей том материялів, з ріжного боку дуже цікавих та вартних. Нетерпеливо ждемо його студиї про Галицьку Русь і бажаємо йому вскорі довести до кінця сю серию описів руських земель.

С. Томашівський.

Акты издаваемые Виленскою коммиссіею для разбора древнихъ актовъ, Томъ XXVII: Акты Холмскаго гродского суда, Вильна, 1900, ст. CXXX+407, 4⁰.

XXVI-ий том виленських актів, що містить в собі акти Холмського ґродського суда, служить продовженнєм двох виданих ранійше томів актів того же Холмського ґродского суда — XIX-го і XXIII-го. В першім з сих томів, що вийшов в 1882 р., видані акти 1428—1603 р.; в другім — XXIII томі, що вийшов в 1896 р., уміщені акти 1604—1691 р., а в сім новім XXVII томі видані документи 1692—1756 р. Сї документи, як і перших двох томів, вияснюють головно житє й відносини духовенства Холмщини, дають багато звісток про єрархію й духовенство як сьвітське так і чорне, уніятське й римо-католицьке. Часи обняті актами XXVII-го тома характеризують ся перевагою унії в Холмській землї: унію тут ширять і зміцнюють епископи і уніятські монахи-василияне; низше духовенство і народ вже не протестують, тільки де-не-де виявляєть ся глуха боротьба і невдоволеннє. Тому й сей том актів не має такого живого інтересу, як попередні два томи холмських актів, що обіймають пору від половини XV до кінця XVII віку, пору боротьби руського елемента і православної віри з польщиною й унією.

Поза тим XXVII том виленських актів дає богато звісток про відносини місцевої шляхти: тут читаємо постанови місцевих сеймиків, інструкциї послам на сейми, реєстри поборів і т. и.

До актів додана статя члена комісиї В. Площанського: в ній він говорить про церковні справи Холмщини й подає житеписи уніятських

епископів Оранського, Левицького і Володковича, а також сучасних їм римо-католицьких біскупів Вижіцкого, Лубеньского, Вульфа, Хр. Шембека, Фредра, Шанявського, Рос. Шембека й Венжика, та їх суфраґанів. На підставі виданих трох томів гродських актів Холмщини тойже В. Площанський уложив і видав книгу: „Прошлое Холмской Руси“ у двох випусках.

Ю. С.

Ksiądz Stanisław Załęski T. J. — Jezuici w Polsce, tom III — Prace misyjne nad ludem 1648—1773, у двох частях, Льв., 1902, ст. XIX+1244, 8°.

При обговорюваню сього тома випадало-б нам сказати те саме на вступі, що й при оцїнцї II т. (Записки т. XLVIII). Повторяти тут тих загальних заміток не станемо, як і взагалї з гори зазначимо, що всї прикмети автора і працї, підчеркнені нами попереднього разу, виступають в повній силї і в сїм томі. З наукового боку праця слаба, одначе має ту добру сторону, що громадить дуже богатий материял, правда односторонний, але не без історичної вартости. Се нагромадженнє, між ним і нового рукописного материялу, цїнне ще й тим, що автор цитує нераз жерела, противні його поглядам і тенденциї. Сю добру прикмету кс. Заленского зазначили ми вже давнїйше. III том визначаєть ся ще одним. Автор висловляє ся на ріжних місцях про історичну Польщу, її управу, шляхту, социяльні обставини так, як мабуть ще нїхто із Поляків! А XVII і XVIII ст. як раз надають ся до критики. Автор, запалений у критицї, у кількох місцях дуже ярко схарактеризував социяльний бік козацьких війн (ст. 11—14), так що можемо йому за те бути тільки вдячними. На тому пунктї, як теж при обговорюванню селянської долї, виходить автор із звістної історичної сентенциї — Polonia paradisus Judaeorum, infernus plebejorum, і з тої причини дуже остро вдаряє на шляхту. Усе те одначе не перепиняє, що на иньшому місцї, при обговорюваню козацьких війн, особливо, що до полїтичного моменту, показує автор повне нерозуміннє історичного ходу річей. Усе те не перепиняє, що тут і там висказуєть ся автор про козацтво з повною ненавистю, обкидаючи його ріжними епітетами, а боротьбу з ним зовучи walką cywilizowanego zachodu z wschodnim barbarzyństwem (ст. 5) і не криючи жалю, що під Берестечком за мало винищено українського народу. Таких суперечностей зрештою богато скрізь у працї кс. Заленского. При оповіданню про козацькі війни дав автор перегляд переслїдувань, які терпіли Єзуїти від козаків. Опис взятий із рукописи кс. Шуховича, не без інтересних деяких подробиць. Не будемо заводити полєміки з вимовним автором на безліч тем, порушуваних у працї, бо стоїмо на становищи, зазначенім при III т.; не станемо теж вирівнювати дуже численні недо-

кладности і дрібні похибки, бо се завело би нас дуже далеко; піднесемо лиш одну тяжку помилку автора, ще як церковного історика, а се покладеннє церковної унії Угорських Русинів на р. 1672!

Все таки, скажемо, праця кс. Заленского користна тим, що збирає ріжнородний материял, і читач, що уміє думати, може з неї дійти до цілком противних висновків, анїж робить з них автор. *С. Т.*

Виталій Эйнгорнъ — Очерки изъ исторіи Малороссіи въ XVII в. I. Сношенія малороссійскаго духовенства съ московскимъ правительствомъ въ царствованіе Алексѣя Михайловича, Москва, 1899, ст. XIV+1104.

Зносини українського духовенства з московським правительством в в. XVII — се вельми важний чинник в історії України того часу, бо вплинули вони чимало на її історичну долю, тож і звертали на себе увагу вчених як С. Соловєва, Н. Костомарова, Г. Карпова, М. Макария й ин. В працях, що по собі з ряду наступали, з'являли ся все якісь нові елєменти, нові факти, відповідно до використання нових матеріялів. Д. Ейнгорн, що найширше й найґрунтовнїйше обробив ті зносини, мав нагоду використати численнїйші, нїж його попередники, матеріяли з того часу. Він переглянув акти в: I. московськім головнім архіві мінїстерства справ заграничних віддїл: 1) Українські справи, Українські автентичні грамоти; справи Польські — віддїли: Польська коронна метрика; Зносини України з Польщею; 2) Справи грецькі; 3) Справи шведські; 4) Українські автентичні договори; 5) Турецькі справи; 6) Приказні справи; II. в московськім архіві мінїстерства справедливости. III. В Державнім архіві (деякі акти, між документами приказа тайних справ); IV) в московській синодальній біблїотецї (між паперами Симеона Полоцкого) V) в московськім архіві мінїстерства царського двора, VI) в архіві московської синодальної друкарні. Троха материялу вибрав автор з провінционадьних архівів українських, як: в київськім центральнім архіві, біблїотеках чернигівської духовної семинариї і чернигівського єлецького монастиря; також кілька документів зі збору рукописей Ханенка (в Чернигові).

Автор на початку дає погляд на зносини українського духовеньства з московським правительством від унії земель литовсько-руських з Польщею. Коли в землях литовсько-руських, що були прилучені до Польщі, латинство почало брати верх над православєм, православні згаданих земель стали глядати опори в Москві. Західно-руські православні владики, відчуваючи і духово і материяльно переслїдуванє в Польщі по унії з Римом, слали посольства в Москву стараючи ся навязати з нею зносини, а в царю московськім старають ся

вони знайти опікуна православної віри. Так представляє автор. Та лише Йов Борецкий був рішучим прихильником Москви, бажав бути „під високою царською рукою“. Звичайно-ж справа обертала ся коло порожнїх компліментів, для позискання богатих дарунків. Ісаія Копинський слав в Москву просьби за милостинями, кажучи, що крім Москви нема йому де звернути ся. Коли митрополитом київським зістав споріднений зі шляхтою польською Петро Могила — то і він не зривав зносин з Москвою, навязаних вже його попередниками, хоч Могила зовсїм не показував охоти піддавати ся Москві. Взагалї зносини українського духовенства аж до панованя Алексія Михайловича не мають якогось маркантнїйшого характеру й обмежають ся переважно на прошеню „милостині“, так само і в часї 1645—1654 р. В Москву переносять ся з Київа вчені монахи і защіпляють там нову науку, як пр. Епифаний Славинецкий та Арсенїй, що перекладають там біблїю з грецького язика; з Київа виписують до Москви сьпіваків і т. и.

Коли Хмельницький задумав злучити Україну з Москвою, низше українське духовенство тому не противило ся, висше досить отягало ся. В рр. 1654 — 1657 духовенство українське взагалї оказує ся мало чинним. Митрополит Сильвестер Косів здалека держить ся від всяких зносин з Москвою, він боїть ся головно за своє власне становище, бо Москва зі злукою України мала також на оцї й злуку української церкви, а тому був противний митрополит київський й висше українське духовенство.

Підчас побуту царя Алексія під Смоленськом прибуло в Москву посольство від Косова, що просило головно о потвердженє прав і вольностий української церкви[1]). Московське правительство радо приняло той об'яв зближеня ся Косова до него, і коли Хмельницький спикривши собі Москву став зносити ся то з Турциєю то зі Шведами, правительство московське просило Косова, щоб він умовляв гетьмана. Та чи Косів взяв ся до дїла — не знаємо. Взагалї в згаданім періодї і у Ейнгорна не добачаємо ще з посеред українського духовенства якогось визначнїйшого діяча на полї українсько-московської полїтики, хоч деякі з духовенства старають ся зблизити ся до Москви. Так Йосиф Мещиринів,

[1]) Ейнгорн в суперечности до Макарія і Карпова, котрі кажуть, що посольство від Косова виправило ся просто до табору Алексія під Смоленськ, каже, що посольство виправлене було до Москви, а звідти воно рушило до табору під Смоленськ. То мотивує Ейнгорн на підставі відписки воєвод київських, що заховала ся в моск. арх. мініст. справедливости, де виразно читає ся, що послам велено явити ся в Москві в посольськім приказї - с. 75 примітка 106.

архимандрит чернигівський, що недавно прибув зі Львова до Київа, і звідси навязав зносини з Ртищевим, аби йому вільно було приїхати в Москву. Одначе з Москви йому не відповіли; видно правительство московське не прикладало до нього великої ваги, бо сам він не мав великого значіня. Той сам Мещеринів на раді в Переяславі умовив козацьку старшину, аби не роз'їздила ся, коли вона довго мусїла ждати на полтавського полковника Пушкаря і нарешті стративши терпеливість хотїла роз'їхати ся (с. 103, 113).

Коли по зрадї Виговського висше духовенство явило ся неприхильним Москві, правительство московське стало шукати собі аґентів з посеред білого духовенства. Таким знайшов ся протопіп переяславський Григорий Бутович (с. 116), що став проповідати про вірність гетьмана Москві, хотячи тим способом заспокоїти нарід український. Пізнїйше, після зради Брюховецького Бутович віддавав Москві чималі услуги. Майже рівночасно виступає иньша особа з посеред українського духовенства, Мелетий Дзик: його висилало духовенство київське до Москви в справі вибору нового митрополита. Діяльність Дзика одначе обмежила ся на тім, що ще кілька разів бував він в Москві і там просив від государя милостинї для свого та иньших монастирів.

В р. 1657 явили ся в Москві за милостинями Авксентий Устрицький, Віктор Загоровський, ігумен лубеньского монастиря і ігумен київського монастиря больницкого Сильвестер — в справах Ґізеля. Опісля поручено було Загоровському з Москви вести переговори з Виговським. Він вернув на Україну і удав ся до Виговського, а не довго опісля доніс в Москву, що гетьман запевняв про свою вірність цареви, тілько жалував ся на обиди зі сторони Москви, — що його гетьмана в Москві легковажать. Показало ся, що вибір Загоровського не був для Москви щасливий, бо Загоровський замісь представити дійсний стан річи, старав ся тілько оправдати Виговського в очах московського правительства (с. 120). Той сам Загоровський зносив ся опісля з Сомком, а також і Павло Тетеря уживав його в своїх справах: дав був йому унїверзали, аби він полковників намавляв до підданя королеви польському. Вкінцї Загоровського обжалували, що він старав ся намовити Сомка до зради; його арештовано і відіслано в Москву, а звідси заслано в соловецький монастир (с. 206, 223).

Коли Виговський відступив від Москви, сьвітське духовенство зістало ся вірним цареви і своїм впливом причинило ся до того, що Виговський лишив ся майже цїлком опущений, а гетьманом вибрано Юрася Хмельницького. Головна тут заслуга припадає Филимоновичови. Він то своїм впливом привернув до вірности і переяславського полковника Тимка Цецюру і ніжинського Василя Золотаренка. Услуги, які Фили-

монович 1659 р. положив для московського правительства, дали йому опісля завідательство митрополії. Його товариші — Адамович, котрого діяльність припадає на часи пізнійші, і Бутович стають також вірними дорадниками Москви, коли то Юрасько Хмельницький недовго по своїм виборі відступив від царя, а до гетьманьства явило ся трех кандидатів: Золотаренко, Сомко і Брюховецький; Адамович і Бутович радять правительству не вибирати жадного з кандидатів, а почекати, може наверне ся „на праву дорогу" Юрасько (с. 133, 135).

По раді в Козельци, де гетьманом вибрано Сомка, добачуємо у Ейнгорна нову фіґуру з духовенства — протопопа київського Василя Бабського. Його шле Сомко в Москву з повідомленєм про свій вибір на гетьмана. Одначе Бабський попсув тільки справу Сомка, бо в Москві виговорив ся, що на раді не було черни, підчас коли Сомко в письмі своїм доносив, що його вибрала і вся чернь. Се був тільки lapsus linguae у Бабського, бо в дійсности він старав ся в Москві повести справу як найліпше на користь Сомка. Бабському однакож не довіряли в Москві і йому не довело ся мати якусь дальшу важнійшу ролю в зносинах українського духовенства з московським правительством (стор. 184, 185, 186).

В рр. 1663—1666, в часї пановання Брюховецького виказує Ейнгорн знов кілька нових дїячів. Бачимо передовсїм Івана Шматковського, протопопа глухівського, котрий своїм впливом доказав, що Глухів не піддав ся Польщі 1664 р. (ст. 226—227, чолобитня глухівських сьвящеників знайдена в Моск. Арх. Мін. Справ. — про Шматковського писав Ейнгорн осібно в К. Старинї). Взятє Глухова відкрило-б Полякам дорогу в царство московське, тож в Москві оцінили заслуги протопопа Івана й дали йому жадану милостиню. На авдиєнциї у царя Шматковський висловив бажанє „щоби уся Руська земля з'єдинила ся під царською рукою", хвалив вірність „вічних холопів государя" — Українців, котрі відперли напад польського короля (ст. 267). В мові своїй згадав Шматковський і свої давнійші заслуги, що ще в р. 1658 спас від смерти ратних людий, коли то Виговський зачав був відступати від Москви. Далї, побіч епископа Методия Филимоновича і його сотрудника Адамовича виясняє автор діяльність київського ігумена Теодозия Углицького (ст. 312). Про него ще в 1665 р. говорив Брюховецький, що він зрадник; яснійше він виступає в періоді 1666—1669: в 1666 р. явив ся він разом з Методием в Москві, яко депутат від всего висшого духовенства українського, просячи щоб воно по давним правам могло собі вибрати митрополита. Йому на разї не дали жадної відповіди, тілько веліли кілька місяців зачекати в Москві (ст. 384). Инакшу полїтику вів Тео-

дозий Василевич, що робив на шкоду Москви; він то за приходом короля польського ширив вісти, що цар хоче віддати Київ Польщі і тим старав ся настроїти ворожо нарід проти Москви, а знов духовенство намавляв отверто перейти на сторону Польщі. Окрім нього і за його впливом ще Віктор Бублицевич з українського духовенства показав невеликі услуги польському правительству (ст. 363, прим. 466).

Брюховецький, що взагалї не терпів духовеньства, не допускав жадного з них забрати визначнїйше становище супроти московського правительства. Д. Ейнгорн доводить, що Методий висунув проєкт реформ на Українї що до побільшеня військових залог ратними людьми в Переяславі, Київі і Острі і що до побору гроший на їх утриманє, і Брюховецький рад не рад мусїв на них згодити ся. Тож Брюховецький стараєсь обвинуватити Методия в Москві і прислав длятого в Москву черньця Анатолїя. Але в Москві не дали Анатолїєви віри і за впливом Методия заслали в Кирилів-білозерський монастир. Не довго опісля прислав Брюховецький в Москву прилуцького полковника Лазаря Горленка, і той знов обвинувачував Методия та запевняв московське правительство, що воно не повинно дати піднести ся українському духовенству, та що Методия належить усунути яко зрадника, бо він має зносини з Польщею. Одначе справу ту відложено до собору, який мав зібрати ся для суду над патріархом Ніконом (ст. 294).

Коли Брюховецький сам пробував в Москві і дійшов чималих ласк московського правительства, висше українське духовенство старає ся зблизити до Брюховецького, і шле в Москву похвали на гетьмана. Одначе Брюховецький не довіряв йому, й як раз просив в Москві, щоб на Україну прислати митрополита Москвича. Але в Москві не спішили ся з тим, бо знали, скільки неприємностий викликало би то на Українї (ст. 312). Сам Брюховецький ширить вість, що то не він, а правительство московське постановило післати в Київ Москвича на митрополита, хоч се був проєкт Брюховецького, і він хибно покликував ся на статї Богдана Хмельницького, де між иньшим говорить ся, що митрополиту київському бути під благословенєм патріярха московського. Коли Методий пробував в Москві (1666 р.), Брюховецький, отримавши деякі вістки від Шереметєва, виправив в Москву посольство з доносом на Методия. В доносї своїм писав гетьман, що хоч він вже вперед знав про нежичливість Методия до себе, одначе не був ще певний, що всї незадоволеня на Українї викликує він — Методий; тимчасом він зносить ся з Запорожем та Дорошенком, бунт в Переяславі зачав ся проповідию Методия зараз по виїздї його з Київа, і взагалї він — Методий бунтує нарід. Одначе заслуги Методия ще були добре памятні в Москві і йому легко удало ся оправдати ся від всїх закидів (ст. 408—409).

Тимчасом в Москві рішало ся важне питанє, чи приймити Дорошенка під царську опіку. Переговори з Дорошенком вів Шереметєв. В 1667 р. Дорошенко післав послів до турецького султана, просячи протекциї, але заразом вів далї переговори з Москвою. Одначе вимоги, які Дорошенко ставив Москві, тут вони не хотїли приняти. Дорошенко видячи, що з правительством московським не дійде до цїли, навязав зносини з Брюховецьким і став його підбурювати проти Москви. В повстанню Брюховецького автор бачить вплив Дорошенка. Тодї московське правительство знов ужило українського духовенства, щоб ратувати ситуацию. Одначе Методий, головний діяч московський в попереднїх роках, не дуже енерґічно взяв ся за дїло, зражений до Москви неудачею своїх особистих плянів. Він тільки навязав зносини з чернигівським полковником Демяном Многогрішним, нїби то відводячи його від зради. Він післав Адамовича з порадою до Демяна, але той засадив його за варту, а опісля і коло дому самого епископа поставив сильну сторожу (ст. 464).

Дорошенко скоро скінчив з Брюховецьким, а зіставивши на лївім боцї зі свого рамени наказним гетьманом Демяна Многогрішного вернув на правий беріг. Многогрішний не міг устояти проти численного війська Ромодановського, тож просив у Дорошенка помочи. Дорошенко будучи сам заскочений на правім березї Запорожцями і Татарами не прийшов на поміч сам, а прислав свого брата Грицька (ст. 470 — тимчасом у Костомарова читаємо, що він не дав помочи, а сказав: обороняйте ся самі. Істор. моногр. т. XV, ст. 222). Тимчасом Многогрішний вже був присягнув цареви, і Грицько Дорошенко, перейшовши Днїпро, знайшов ся в дуже труднім положеню; по неудалім нападї на Ромодановського він вернув ся на правий беріг. (На сторонї 512 знаходимо у Ейнгорна деякі дати, що ріжнять ся від дат поданих в „Руїнї“ Костомарова: так примїром Многогрішний, присягнувши з своїм полком Москві, вибрав ся в Новгород Сїверський і тут трома полками був вибраний совершенним гетьманом 17 грудня 1668 р., а титул сїверського гетьмана носив він вже в червни тогож року. Костомаров же в своїх Іст. Моногр. т. XV вид. 1882 стор. 223—224 подає, що рада в Новгородї Сїверськім відбула ся 26 вересня 1668, і що Многогрішний доперва після ради в Новгородї Сів. став звати себе гетьманом сїверським).

Що до духовеньства українського, то Ейнгорн приписує йому не малу ролю в часї заверухи Брюховецького. По його смерти одні з духовенства, сторонники Брюховецького, як Гр. Бутович, стають зразу сторонниками Москви, а опісля перейшли на сторону Дорошенка. Ігумени монастирів київських показали мало діяльности в той час, один Ґі-

зель шле в Москву і до Шереметєва листи, де запевнює в своїй вірности (стор. 504, 506).

Тимчасом мала відбути ся рада що до вибору гетьмана. Многогрішний вислав з початком січня 1669 р. посольство в Москву, на чолї котрого станув Ширкевич. Той роз'яснив в Москві боярину Хитрово подробиці бунту, — що нарід збаламутив ся вістями самого Брюховецького. Той сам Ширкевич упімнув ся і за права духовеньства українського, а на потверджене своїх претенсий привіз був дві грамоти дані Володиславом IV (1648 р.) і Яном Казимиром (1650 р.) митрополитови Сильвестрови Косову на потверджене прав церкви „грецького закону“. Що дотичило справ Многогрішного (головно що до виводу воєвод з городів українських), то в Москві відповіли, що про се рішить чорна рада, і тим дали до пізнаня, що посольства Многогрішного не вважали за репрезентацию цілого народу; для чорної ради визначено город Глухів (ст. 520, 524 — тимчасом у Костомарова читаємо, що послам обявлено волю государя що до виводу воєвод, рівнож Костомарів каже, що города на раду не назначено Іст. Моногр. т. XV, ст. 248 - 259).

Що до Многогрішного доводить Ейнгорн, що він не мав добра України на серці, а тілько свій власний особистий інтерес. Бо підчас коли він вперед разом з Барановичом уперто домагав ся виводу царських воєвод з українських городів і для того власне був виправив осібне посольство до Москви, то на радї в Глухові, коли ще не було Барановича, він порозумів ся з Ромодановським і відступив від свого жаданя, хоч Баранович, що приїхав день пізнїйше, упирав ся при своїм. Многогрішний ще додав, що в деяких городах українських без воєвод і ратних людий бути годї (ст. 538).

Баранович зістає і далї вірним Москві, та не перестає бути посередником між гетьманом і Москвою. Коли наслїдком листів польських комісарів нарід на Україні став непокоїти ся і відказувати на Москву, він шле в Москву Ширкевича з посольством, впевняючи о вірности гетьмана (ст. 658). На сторонї знов 736 читаємо ще цїкавий епізод про донос сьвящеників острівських на воєводу Раґозіна, котрий „роптав“ на гетьмана. З Москви вислали до гетьмана письмо, що Раґозін всякої вини випирає ся, але що його засадили на один день в тюрму. Тим хотїло правительство доказати велике довірє до гетьмана і що воно і воєвод карати вміє, коли ті старають ся чим небудь викликати заколот на Україні.

По раді в Глухові уступає один з визначних аґентів в користь Москві на Україні — Ів. Шматковський. Його покликано в Москву на парафію. Покликанє Українця на сьвященика в Москву і численні посьвященя сьвященників українських в Москві являють ся дуже характеристичним фактом в серії культурних впливів України на людність

московську в тім періоді. Переходи українського духовенства в Москву, численні твори українських письменників, що знаходили попит в Москві, а також не мала участь українського духовенства в орґанізациї шкільництва в Москві, все те причиняло ся значно до ширеня просьвіти між московською суспільностию.

Той культурний вплив українського духовенства і зносини з Москвою змогли ся ще більше в рр. 1669—1672. Се поясняєть ся тим, що гетьмановане Многогрішного було часом дуже неспокійним (Сірко, Ханенко, Дорошенко, Польща). Сам знов Многогрішний, винесений тільки щасливим складом обставин на гетьманьство і тяжко орієнтуючи ся в ситуациї, як чоловік малоосьвічений, цілий час уживав духовенства до своїх зносин з Москвою. Головну ролю відограють в них: Лежайський, котрого Баранович посьвятив на архимандрита Новгород-Сіверского, Адамович, Григорий Мужиловський, переволоченський сьвященик, що віддає Москві услуги вістями про Дорошенка та виступає як посередник між Москвою і Ханенком; скоро він став намісником в Полтаві (ст. 739). Виходить знов на верх Василий Бабский — він виступає часто як посол Москви на Запороже.

Упадок Многогрішного зашкодив не лиш йому самому, але і декому з українського духовенства. Згаданий повисше ігумен максаконського монастиря Єремія Ширкевич був замішаний в справу тим, що хотів ратувати гетьманового брата Василя: він велів його одному зі старців свого монастиря запровадити в чернечій одіжи в Київ, а тимчасом сього старця перелапали і заслали в Москву. Знов Варлаам Ясинський переховав у себе Василя Многогрішного і приобіцяв уможливити йому утечу до Тукальського, а тимчасом зрадив Василя перед воєводою київським Козловським, і той вислав Василя в Москву. Сей нечесний поступок так був охолодив монахів до Ясінського, що він уступив з посади ректора (ст. 857).

Деякі нові відомости подає д. Ейнгорн про зносини Ґізеля з Дорошенком в 1676 р. (ст. 914). Ґізель виправив до Дорошенка в Чигирин свого посла Серапіона Полховського (Моск. Арх. Мін. Юст., Малор. Приказ Кн. Ч. 21 лл. 398—390, а не Палчовського, як каже Костомарів в своїх Іст. Моногр. т. XV ст. 450). Той Полховський представив Дорошенкови умови принятя його під царську руку. Одначе сам Ґізель попсував троха справу, доносячи Дорошенкови про якийсь новий трактат Москви з Польщею, хоч Ґізелеви з Москви нічого такого не писали і в дійсности нічого такого не стало ся. В переговорах Ґізеля цар годив ся приняти під свою руку Дорошенка як підданого Турциї, а не Польщі, і обіцяв йому оборону від Турків. Дорошенко жадав, щоб цар заприсягнув вольности козацтва тоді він радо піддасть ся; що до

переговорів, то Дорошенко просив як найбільшої тайни й правительство московське приобіцяло держати все в тайнї. Одначе про сї переговори зараз дізнав ся Самійлович, а в короткім часї і цїла лївобережна Україна.

Між домаганями Дорошенка було також те, щоб йому бути гетьманом по обох сторонах Днїпра, а коли він умре за віру православну, тодї спокійно буде міг по його голові панувати Самійлович. Тут у д. Ейнгорна є ріжниця супроти Костомарова: у Ейнгорна читаємо (в 513 примітцї, 932 сторона), що Дорошенко „хоче бути підданим Москви, а притім може собі пан Самійлович бути щасливим, що він — Дорошенко умре за церков православну і за цїлість царства государя, а Самійлович може тодї собі спокійно гетьманувати". У Костомарова знов (Істор. Моногр. т. XV, 1882, ст. 451) читаємо: „Я не хочу його (Самійловича) пониженя; пан Самійлович може бути иньшим способом нагородженим; він — Дорошенко бажає умерти за віру православну, а Самійлович най собі жиє без клопотів".

Дальше довідуємо ся дещо нового, що дотичить київської метрополії по смерти Тукальского. Метрополію хотів дістати від московського правительства Йосиф Шумлянський, львівський епископ. Він вже передше посилав в Москву свого післанця, ігумена львівського монастиря Йосифа Творецького, а пишучи просьбу в Москву написав також до Матвієва і просив у нього протекциї. Рівнож вислав був до царя прохане про метрополію іменований вже передше київським митрополитом Антоній Винницький. Йому відмовлено, бо в попередні роки не показував він прихильности Москві. Управителем метрополії й на дальше зіставав Лазар Баранович, що правив нею за часи пановапя Теодора як також Петра й Івана Алексієвичів.

За гетьманованя Самойловича полїтична роля українського духовенства слабне цїлковито. Самойлович поволи усунув від впливів усїх полїтиків з українського духовенства. Культурний одначе вплив духовенства українського в Москві був іще довго значний. Не бракло там людий, котрі високо цінили західну науку, як Епифаній Славинецький, Дмитро Туптало. Латинська наука поволи стала втискати ся в московські школи, українська цивілїзация виперла з часом зі шкіл застарілість московську. Київські вчені стали переважно лїтературними діячами опісля за Петра, і не лиш приготовили ґрунт для його реформ, але й показали йому цїнну співучасть в переведеню тих реформ. *Г. Г.*

А. Бѣлгородскій — Кіевскій митрополитъ Іероѳей Малицкій (1796—1799). К., 1901.

Се окрема відбитка статї, що друкувала ся в Трудах Кіевской Духовной Академіи протягом 1900 й 1901 рр. За коротенькою перед-

мовою з показчиком видатнійших жерел іде вступ (ст. 1—21), де подають ся короткі відомости про житє Малицького до вступлення його на київську митрополичу посаду, та зазначують ся головні моменти його діяльности.

На думку автора, до сеї пори про митрополита Малицького в історичній науці не було сказано нічого гідного уваги, були лише принагідні й уривочні згадки, та побіжні начерки. Родом з Чернигова, Малицький здобуває осьвіту в вороніжській семинариї, подаєть ся в духовну службу й швидко ступає з ступня на ступінь під протекциєю свого родича, архиєрея вороніжського Кирила Ляшовецького; за помічю ґрафа Безбородька стає він епископом чернигівським, а далї й митрополитом київським.

Сю митрополію він займає три роки від 1796—1799. Згадані роки належать до перехідної доби в історії київської митрополії, коли після другого й третого розбору Польщі границї митрополії зовсім перемінили ся й загорнули до себе значну частину монастирів та церков колишньої правобережної України. М. Єротеєви припало насамперед з'орґанїзувати наново свою епархію на взір великоросийських, а потім дісціплїнувати навернене з унії духовенство, трохи з'убожене й загнане Поляками-католиками, трохи призвичаєне до своєвільства та єрархічної анархії за часів „заграничних“ архиєреїв.

Перша глава розвідки (ст. 22—48) оповідає про заходи митр. Єротея в орґанїзациї системи епархіяльної управи. Три округи епархії — Рожівська, Богуславська й Білоцерківська тільки що перед прибутєм м. Єротея прилучили ся до київської епархії й пробували ще в цілком невпорядкованім станї. Митрополит зараз таки, не дочекавши ся навіть урядового наказу про визначенє повітів в ново прилучених від Польщі краях, розділив ті округи на невеличкі округи й віддав їх під догляд „благочинних“ та „десятоначальників“. В 1797 р. вийшов наказ, що визначив ґубернії та повіти в них, по 12 в кожній. Через той указ від київської епархії відійшли до переяславської всї парафії по лївім березї Днїпра, а до неї прилучили ся 9 повітів, що відійшли від ґуберній: Брацлавської, Вознесенської та Волинської, на правій сторонї. Таким чином київська епархія зложила ся з отсих 12 повітів: Київського, Васильківського, Канївського (перше Богуславського), Таращанського (перше Пятигорського), Звенигородського (Катеринославського), Черкаського, Чигиринського, Уманського, Липовецького, Сквирського, Махнївського й Радомисльського. По всїх повітах заведено „духовні правленія“ (крім київського повіту), яким підлягали „благочинні“ та „десятоначальники“. Сим інституциям надано відповідні, звичайні у Ро-

сиї інструкциї, а на удержаннє „дікастериї“ та „правленій“ призначено деяку, начеб то штатну, урядову платню.

Піклуючись про упорядкованнє ново прилучених церков (мова про се в главі другій, ст. 49—92), м. Єротей в 1796 р. післав на ревізию їх катедрального протоєрея Івана Леванду, а в 1798 р. сам особисто обїхав парафії та оглянув їх. Прот. Леванда після ревізиї подав „записку“ про стан церков, а митрополит робив уваги в подорожнїм дневнику. На підставі зібраних відомостий зроблено розпоряджене що до поліпшення стану церков та упорядковання церковних відправ, наказано зрепарувати дуже упущені церковні будівлї, знищити в них сліди унії, придбано для них деяку грошеву запомогу, церковне знаряде (ризи, образи, то-що), хоч би й уживане де иньше, або випрошене з ґардероби цариці (з цариціних убрань наготовили чимало риз), роздобули церковні книжки московського друку; поручено поучувати кандидатів сьвященства і самих сьвященників, навіть благочинних що до порядку церковних відправ, а головно тому, щоб виголошували молитви голосом „свойственнымъ россійскому нарѣчію“.

В главі третій (ст. 93—129) автор доводить, що м. Єротей успішно вів боротьбу з виборними та спадщинними звичаями в обсаді парафіяльних посад, з впливом на то братств та патронатством польських дідичів. З свого боку ми зауважуємо, що боротьба ся була цїлком неуспішна, а може її й зовсїм не було, бо м. Єротей мало що й намагав ся усувати ті звичаї. Попередники його, мало не від початку XVIII в. більше намагали ся й успівали в сїм. Він, як видно, легко погоджував ся з бажаннями парафіяльних громад та спадкоємців, а ще скорше годив Полякам-дідичам. Він так робив, невважаючи навіть на урядовий указ 1797 р., що забороняв парафіяльному духовенству мішати ся в народні рухи проти дідичів і велів вибирати на сьвященство людий „благонадежныхъ и учительныхъ“, усував парафіяльні вибори на громадські прохання за кандидатами, а навіть забороняв усякі скарги чи листи за підписом багатьох осіб.

Глава четверта носить такий заголовок: „Фанатичні гнобительства православного духовенства з боку панів-дідичів, в звязку з пропаґандою уніятською, а особливо католицькою, що подужчали в царюваннє Павла Петровича“. Відомо, що за Павла I становище католиків й уніятів в Росиї дуже поліпшило ся; видані були розпорядження в оборону уніятів. Злучені з православієм почали вертати до унії. Ксьондзи й сьвященики уніяти почали ховати, хрестити й відправляти служби православним. З тим разом, як каже автор статї, „почали ся драстичні утиски й насильства дідичів над православним духовенством“, Поляки почали виявляти „дикий фанатизм“, „злість“, „заздрість“ і т. и.

Так говорить автор, одначе відповідних сим словам фактів не наводить. Утиски видно, але майже виключно на економічнім ґрунтї, о скільки всякий сьвященик залежав від дїдича своєї парафії; чого-ж небудь „дикого“ не видно. Можна гадати, що автор начитав ся звісток про більш давні часи, коли пани були в повній силї, тай почав писати мовою невідповідною пізнїйшим часам, уживаючи шабльонних виразів. М. Єротей потрохи боронив своїх сьвящеників від утисків, але більш того, що прохав за них дїдичів; вдавав ся він і до російського уряду, але з того наслїдків мало було. Тільки що встиг стримати трохи василянський уманський монастир, який дуже сьміливо розпочав унїятську пропаґанду. В усякім разї під той час навертаннє унїятів на православє цїлком застановило ся.

В пятій главі (ст. 167–205) ведеть ся річ про деякі заходи м. Єротея коло полїпшеня стану київської Академії та в додатку до неї (ст. 206—220) про відновленнє Київо-братського монастиря в 1799 р., коли йому передано доходи Гамалїївського монастиря. Тут подибуємо деякі подробицї невідомі.

Взагалї працю д. Білгородського можна вважати за досить корисну й цікаву, особливо з того боку, що вона здебільшого оперта на архивальнім материялї. Виклад ясний, але дуже схематичний, начеб то статистичний. Головна хиба та, що виводи автора часто перебільшені в порівнанню з фактичними датами. Так само перебільшене значінє діяльности м. Єротея, яка була цїлком звичайна, бо належала особі цїлком середнїй.

С. Г.

Графъ Григорій Александровичъ Милорадовичъ — Родословная книга Черниговскаго дворянства, т. I і II, Спб., 1901.

Звісний знавець української старини, що вже не мало працював на полї її ґенеальоґії, ґр. Милорадович недавно (1901 р.) опублїковав родословну книгу чернигівського дворянства. Се виданнє являєть ся результатом працї видавця, як предводителя чернигівського ґубернського дворянства. Присьвячене воно ц. Николаю II, а в невеличкій передмові ґр. Милорадович подає кілька фактів, які вказують на дворянські традициї ц. Александра II, хоч вони можуть бути пояснені й загально звісною добротою сього царя.

Що до самої Родословної книги, то про значіннє подібних видань як підручників, не треба й розводити ся. Бажані були-б пояснення й примітки до можливо найбільшого числа осіб, які входять в згадані ґенеальоґії, і в тім напрямку ґр. Милорадович зробив не мало. Одначе, на-

віть при побіжнім читанню, я зробив собі в примірнику кілька сот коментарів, що на своїм місці не були-б зовсім непотрібні. Хоч склад чернигівського дворянства та його ґенеальоґії мені доволї звісні, та ґр. Милорадович знає їх багато лїпше, ніж я, й тому видно, що він не всюди уважно затримував ся на текстї друкованої ним книжки й заходячись коло скоршого її видання, не запускав ся в примітки, коли вони не дотикали ся осіб доста вже замітних. Головна же хиба ґенеальоґій книги — се друкованнє їх дуже формальне, в великім числї випадків виключно по материялам чернигівського дворянського архива; починаєть ся кожда з них тою особою, що була причислена до чернигівського дворянства, дуже рідко її батьком, коли „отечество" її було звісне, спинюєть ся ж ґенеальоґія на тім моментї, коли уривають ся заходи членів коло причислення їх до чернигівського дворянства. Сим робом нї визначної дїяльности предків якої небудь родини нечернигівських дворян, нї значіння потомків, що не дістались в книгу, або занесені туди ще, може бути, за молоду, автор майже ніколи не дотикає. Я міг би подати сотню прикладів, але наведу один, два більше характеристичних. Не зазначено (т. I, ч. 2, ст. 48), що А. Д. Брінкен був ніжинським предводителем дворянства, хоч ґр. Милорадович певно його знав на сїм урядї і взагалї в книзї стільки дворянського характера такого пропущення годї бажати. Не вказано на се (ibid. ст. 233), що Е. Кивлицкий був фактичним редактором журнала „Кіевская Старина", хоч в нїм ґр. Милорадович не рідко й сам друкував свої працї й т. и. Видавець відчував сю недостачу й подекуди робив доповненя, пр. в ґенеальоґії Яновських вказав, що до сього роду належить і звісний педаґоґ, член державної ради К. П. Яновський, його-ж одначе сюди не втягнено. Деякі ґенеальоґії, й навіть значне число, своєю повнотою становлять приємний виїмок, але се найчастїйше ті, що вже ранїйше були гарно оброблені й опублїковані, хоч би й самим таки видавцем.

Щож робить! На оправданнє видавця зацитуємо дуже характеристичні вискази з листу сенатора департаменту ґерольдії, Анучина (т. II, прил. XXXIV—XXXV) до нього: „З кождим днем все більше і більше переконуюсь в повній рівнодушности „благополучних Росиян" до своїх інтересів взагалї, а специяльно до охороненя й утриманя в порядку своїх клясових справ. Тимчасом бачу, що Поляки наприклад з сього погляду поступають незвичайно добре: всї документи у них в цїлости, инколи на кілька столїть, й додатки до просьб, метрики осіб і и. Чи повірите, що більше як 40% просьб Сенату не можна полагодити задля недолученя гроший, документів, марок; усе треба прочитати, розглянути, пояснити, чому відмовляєть ся. Є члени княжих родин, що не знають

кревних дальше діда; богато з них навіть не записаних в дворянські книги, як прим. кн. Мирскі, ґр. Левашови. Страх як мало культури!“

Що до хронольоґічних дат, яких означенє в ґенеальоґіях представляє найголовнїйшу важність, то в розбиранім нами виданню означено тільки дуже богато дат народженя, наколи иньші досить рідкі. І се, справдї, залежить від жерела, що ним головно користував ся видавець. Годить ся тут сказати, що при кождій ґенеальоґії показано, як її віднайти в чернигівськім дворянськім архиві.

Видана ґр. Милорадовичем Родословна книга складаєсь з двох великих томів; при тім в І уміщені ґенеальоґії внесені в 1 і 2-гу частину дворянської родословної книги, в II т. ті, що їх внесено в 3, 4, 5 і 6-ту частину; відповідно сьому оба томи ділять ся на 6 частей, кожда з окремою паґінациєю, що не зовсїм вигідне, тим більше що показчик родів (при кінци II т.) не зложений без похибок; всеж користуватись ґонеальоґіями можна без більшого труду.

Деякі родини занесені в дві або навіть в три части родословної книги, хоч вони безсумнївно того самого рода; так приміром уміщено Марковичів в 1, 2 і 6 ч. (в 2 і 3 тій є особи такогож імени, але не належать до загально звісної родини), Туманьских й Ханенків в 2, 3 і 6-тій ч.; число родин занесених в дві части родословної книги дуже велике; видавець деинде зазначає сей факт, а частїйше нї. Далї є не мало таких випадків, що в одну з частин занесено богато тих самих назвиск, очевидно — не одної родини; такі в 2 ч. Іванови в 9-ти родинах, Домонтовичі, Забіли, Костенецькі, Силичі – по 7 родин; Покорські-Жоравки, Сокалскі, Троцькі-Сенитовичі — по 6, а по 5 і по 4 дуже богато; крім сього ті самі родини часто приходять і в иньших частях, пр. Сахновські в 3 ч. творять 4 родини, так само й Силичі й т. ин.; взагалї випадків занесеня тих самих назвиск, що не належать до ріжних родів, в ріжні части родової книги дуже богато.

Деякі родини, що дістались у родословну книгу, репрезентовані одною лиш особою, причисленою до дворянства; очевидно в нього не було потомства, або його потомки не вважали потрібним причисляти ся до чернигівського дворянства. Противно, є роди дуже численні, пр. Зїнченки в 308 особах мущин. Вкінци ґенеальоґії богатьох значних і важних українських родин показують ся дуже обтятими. З формального боку видавець не винен тому; то родини причислені до дворянства других ґуберній (найчастїйше Полтавської), що з них яка небудь особа дістала маєтність в чернигівській ґуб. й причислилась до її дворянства; в чернигівську родословну книгу тодї записували ся тільки потомки сеї особи. Такі нпр. подані тут Білецькі-Носенки, Горленки, Стороженки, Якубовичі (причислений тут брат декабриста) і ин. Тожж

дорогою попались Васильчикови, кн. Ґоліцини, ґр. Мусини-Пушкини, кн. Долгорукі, навіть ґр. Тишкевичі й т. и. В иньших ґенеальоґіях видавець відступав від сього правила й давав доста повні ряди, особливо тоді, як се було сказано, — коли мав їх готові; инакше так і лишав ґенеальоґії обтяті.

Сею причиною пояснюєть ся, певно, неповнота ґенеальоґій Новицьких, Романовичів або Раковичів, хоч взагалї вони доволї повні, а також скупість звісток про Козодоєвих; видавець не міг не знати про се, що жінка В. А. Козодоєва Варвара Николаевна була з дому Сильвановичів, бо се особа дуже памятна своїми подорожами, або що сестра В. А. Козодоєва — Софія Александровна була за П. Галаганом, бо ґенеальоґія Галаганів добре звісна.

Вкажу на більше важні й повно зложені ґенеальоґії, при чім поясню, що для поминеня похибок треба також користуватись і додатком в II т., ст. XXXVI—XXXVII.

В 1-ій части, де подані роди з дворянством наданим, що не переходить за сто літ (т. I і в додатку до II т., ст. 229—332): Климченки-Дорошенки (зложено по звісткам, поданих П. Я. Дорошенком), Козачки, Лобко-Лобковські, Овсієнки й Чесноки. При тім, як було сказано, особи тих родин стрічають ся і в иньших частях.

В 2-ій части — дворянство вислужене военною службою, в дійсности найчисленнїйше (т. I і дод. до II т., ст. 238—281): Закревські (скорше Полтавцї) й Снїжки.

В 3-ій части — дворянство бюрократичне (т. II і дод. до II т., ст. 282—299): Лазаревські, Уманцї, Білозерські (ст. 288) й Тишковські (ст. 297, ґенеальоґія подана П. Я. Дорошенком).

В 4-ій части — чужосторонні роди (т. II), загалом 5 родин, але й ті дуже сумнївного чужостороннього походженя. Здаєть ся менї, маємо тут до дїла зі звісною ґенеальоґічною тенденциєю виводити себе від чужинців; зрештою і в иньших частях, особливо в 6-ій, дуже богатьом родинам („старинним родам") признане чужостороннє походженє; по більшій части се потомки шляхти часів польського тут панованя. З родин же внесених в 4 ч. інтересні лише Ширяї.

В 5-ій части — титуловані родини (т. II) — їх у чернигівському дворянству всього 24, а з поміж них українських тільки 6: „сьвітлїйші" кн. Безбородки, кн. Кочубеї й ґр. Разумовські, Завадовські, Гудовичі й Милорадовичі; притім дві останні занесені тільки в 5 ту ч., а три роди — Безбородки, Разумовські й Завадовські вже вигасли. Справдї, всї тут поміщені малоруські ґенеальоґії не маловажні, тільки що вже добре знані.

В 6-ій части — старинні роди (т. II й дод. ст. 300 —316), зазначимо ґенеальоґії Алферових, Бакуринських (видавець не міг користуватись їх ґенеальоґією надрукованою в брошурі Ю. В. Татищева „Черниговскіе Архивы“), Бонч-Друєвичів, Брешко-Брешковських, Войцеховичів, Галаганів, Гамаліїв, Долинських, Дунин-Борковських, Зінченків, Кочубеїв, Лазаревичів, Лашкевичів, Лизогубів, Лишиних, Марковичів, Миклашевських, Милорадовичів, Полетик, Рубців, Сахновських, Скоропадських, Тризн, Фененків, Ханенків, Домонтовичів і Полуботків (ст. 311 — рід вигас).

В додатку (ст. XXXVI—XXXVII) уміщені поправки, зміни й доповненя до ґенеальоґій, зовсім природні при такій масї осіб, заведених у них; та і в тім додатку є похибки, нпр. син Карла Рененкампфа, ректора київського унїверситета — названий Александром, місто Миколаєм. Богато похибок лишило ся непоправлених; нпр. Н. О. Разгонов на однім місци названий ґенерал-лейтнантом, в другім ґенер. від інфантериї; батька Н. О. Лихошорстова, конотопського предводителя дворянства звали не Федір а Федот. Навіть в так обробленій ґенеальоґії, як Гудовичів менї трапилось пропущене: у ґр. В. В. Гудовича (Ч. 14) була дочка, здаєть ся, Марія, замужна за В. Огроновичем.

До свого видання ґр. Милорадович додав реєстри чернигівських і новгород-сіверських ґубернських предводителїв дворянства (чомуж не повітових? ґр. Милорадовичови легко було-б виповнити й сю працю); реєстри гідних памяти осіб, роджених в чернигівській ґуб., по рангі, занятю й місцю уродженя, та иньші відомости, чисто дворянського характера.

Виданнє зроблене зовсім не зле. До нього додані портрети ц. Катерини II й ц. Николая II, до тогож 12 портретів черн. ґуб. предводителів дворянських й рисунок дворянської грамоти.

Невважаючи на деякі, показані мною дефекти, праця ґр. Милорадовича дуже поважна й можна бажати тільки, щоб і иньші предводителї дворянства пішли його слїдами. Менї дісталиєь недавно (на жаль лише на дуже короткий час) реєстри дворянських родин Полтавської ґуб.: вони стали тепер рідкостию, бо зладжені лихо і тому по надрукованню не були випущені в сьвіт. *Ол. Маркевич.*

И. Стешенко — Иванъ Петровичъ Котляревскій, историко-литературный очеркъ (Научное Обозрѣніе, 1901, XII с. 32—65, IX с. 81—105, X с. 93—114).

— Иванъ Петровичъ Котляревскій, авторъ украинской „Энеиды“ (Критическая біографія), К., 1902, ст. 48.

Статї шановного автора, друковані в час. Научное Обозрѣніе, містять в собі біоґрафію Котляревського й аналїзу його писань зі стано-

вища „клясової психольоґії“ їх автора, як висловляєть ся д. Стешенко. В брошурі передруковано, без всяких перемін, перший розділ — біоґрафію, з додатком початку й кінця другого розділу — характеристика особи поета й замітки про суспільне значіннє його творчости. Сей факт, що автор, надрукувавши свою біоґрафію Котляревського, слїдом уважав її потрібним видати осібним виданнєм, без усяких перемін, сьвідчить, що він привязував до сеї своєї працї чимале значіннє, і се — а зрештою й признаннє, яке маю взагалї для автора, як постійного нашого співробітника й трудящого робітника на ниві новійшої української лїтератури, наказує менї з особливою увагою приглянути ся сїй його працї.

В свою біоґрафію Котляревського автор, очевидно, вложив чимало працї. Він розглянув ся й за новими, урядовими материялами для його житєписи, й досить старанно проробив давнїйший біоґрафічний матеріял; завдяки тому міг не тільки виясняти не одно в житєписи Котляревського, але й дати деякі нові факти. За всїм тим, думаю, за скоро дав він сїй своїй працї титул „критичної біоґрафії“ — як на мене, виглядає вона як перший шкіц такої біоґрафії, до дальшої роботи, коло котрої я б дуже рад ш. автора заохотити, і в надії, що мої замітки можуть придати ся йому для сеї дальшої роботи, хочу висловити свої гадки, навіяні читаннєм його працї, просячи прийняти їх „з ласкавим видом і без сварки“, кажучи словами Котляревського.

Полишаючи на боцї форму, що має богато до перероблення (тяжкий стиль, переванта́женнє викладу претенціозною соціольоґічною термінольоґією, особливе замилуваннє до ноток, куди автор безпотрібно попереносив богато такого, що могло й повинно було б бути обговорене в текстї — і тодї виклад був би лекший, і читаннє приємнїйше), я зверну свою увагу на самий зміст роботи.

Перше, що мушу піднести, як прогалину, що рішучо мусить бути заповнена при новім оброблєнню біоґрафії Котляревського, — се брак критичної оцїнки материялу, який мав автор для сеї біоґрафії. Без сього вступу читач не мудрий уже і в дальших критичних виводах та поглядах автора. Дїло в тім, що крім документального материялу та власних творів Котляревського, між материялами для його житєписи займають поважне місце старші біоґрафії його. Д. Стешенко черпає сам з них богато, то з застереженнями, то без застережень, і черпати приходить ся дїйсно супроти бідности иньших джерел. Але кождий біоґраф в такім разї повинен не тільки для себе виснити вірогідність кождого такого біоґрафа, але й читачеви її пояснити, бо критична робота мусить бути так зроблена, щоб читач сам міг контролювати, о скільки міцно оперті виводи автора в кождім данім разї. Тепер же, читаючи раз у д. Стешенка голословну замітку, що ось такому біоґрафу „в данім разї можна вірн-

ти", а що ось таке його сьвідоцтво нічого не варте, читач мусить хиба на слово вірити авторови, але в таких річах перший принцип — nemini credere.

Що до ріжних материялів другої руки взагалї можна б бажати більшого критицизма, ніж ми тепер бачимо у д. Стешенка, і докладнїйшого відграничення їх від звісток більше документального характера. На с. 30 брошури ми нпр. читаємо:

„До кінця тихже років належить дуже інтересний епізод, який ми звязуємо зі звісткою про масонство К—ого, бо він характеризує дуже виразно його моральну фізиономію. Епізод сей став ся наслїдком подорожі до Полтави семенариста-учителя Степана Мартиновича Левицького, щоб просити за дітей свого патрона — переяславського пана Сокіри"...

Як се документально звучить у автора, а тим часом той епізод мав місце зовсїм не в дїйснім житю, а тільки в повісти Шевченка „Близнецы", і автор в нотцї поясняє, що він наводить його „почти какъ дѣйствительное событіе" тому, що він має „колоритъ правдоподобности". Але очевидно, що такий „кольорит" зовсїм не управняв його до сього, тим більше що сам д. Стешенко, зачисливши сей епізод до 1827 р. (звідки така докладна дата, автор не поясняє), низше зазначає анахронїзм в сїм оповіданню Шевченка, де виступає полтавський кадетський корпус, заснований лише в р. 1840.

Так само широко використовуючи оповіданнє „пана Страви" про молодість Котряревського, д. Стешенко робить се без застережень, хоч саме вже незвичайно партацьке оповіданнє і покалїчена до неможливого українська мова мусять викликати недовіре до повної автентичности сього пізнього жерела...

В виводї хронольоґічних дат я також бажав би більшої обережности. Нпр. в тих хронольоґічних рахунках чималу ролю грає восьмилїтнїй побут Котляревського в семинариї, але що він пробув там акурат вісїм лїт, се в викладї самого д. Стешенка виглядає борше як гіпотеза ніж як факт.

Не конче приємно читати в к р и т и ч н і й біоґрафії такі елюкубрациї (с. 49): „О внутренней жизни Котляревского въ этотъ періодъ (1789—1793) мы не знаемъ ничего, на основаніи же н ѣ к о т о р ы х ъ п о с т о р о н н ы х ъ данныхъ (яких — випадало б пояснити) предполагаемъ съ у в ѣ р е н н о с т ь ю, что Котляревскій велъ жизнь ч е с т н а г о (курзива автора) обывателя и безкорыстнаго чиновника"... Таких безплодних гіпотезовань треба цуратись, вистане критичне non liquet, де не можна витягнути щось конкретнїйше. В данім разї се можливо, глубше застановивши ся над фактом, що по кількох лїтах служби в канцеляриї й досить добрім авансї, Котляревський кидає сю службу, іде на такий гір-

кий хлїб як домашнє учительство по шляхетських домах і потім вступає в військову службу, почпнаючи від найнизших степенів. Чому? У д. Стешенка єсть на се відповідь, але я б також і її вимазав з „критичної" роботи.

При читанню пародії Осіпова, каже д. С., перед очима Котляревського „пронеслась буря вольной запорожской жизни", в душі його обудило ся „съ особенной силой чувство любви къ родинѣ, далеко не слившейся съ Великороссіей, и тогда въ видѣ реакціи на приниженіе послѣднего козачества и вообще украинскаго народа, поэтъ задумалъ благодатную форму римской Энеиды наполнить содержаніемъ украинскимъ. Съ этого времени мысль о созданіи украинской поэмы стала ему на полжизни завѣтной думой". І для виконання сеї мрії поет постановляє вистудиювати мову й житє українського народа, а що на перешкоді стояла служба в канцелярпї, тож Котляревський її кинув і пішов на домашнього учителя, аби „близше стояти до народу".

Чому пародія Осіпова могла специяльно натхнути поета образом Запорожа? Чому форма Енеїди була так дуже благодатна для образа запорожського і взагалї українського житя? Що то за „завѣтная дума", що сповняєть ся уривками на протягу яких тридцяти літ житя, тим часом як могла бути вироблена за кілька місяців, бодай в первіснім шкіці? По що Котляревському, що виріс в самім серці українського житя, треба було специяльних студий, аби прибрати в українську одіж пародію Осіпова, як то приймає автор? Думаю, що над сим усім не застановив ся сам д. Стешенко, звабленнй гадкою „Кошового", що Котляревський умисно ходив „у нарід", аби пізнати його житє й гадки...

Застановивши ся над фактом вихода Котляревського з служби, над його пізнїйшими їдкими інвективами на судових паничів і канцеляристів — в Енеїдї, в Наталцї, в Чарівнику, ми знайдемо **певну** причину, чому він пішов в учителї. Очевидно, канцелярська служба йому спротивила ся, так що він не годен її був витримати — і власне те, на що він пізнїйше так уїдає у своїх творах — хабарництво, ябеда судова. Тільки крайня осоружність її могла змусити його до того, що він пішов на панський хлїб кондиций, хлїб дуже гіркий, повторяю.

Що до плянів, які д. Стешенко признає у Котляревського для Енеїди, то тут справа сходить на загальнїйшу контроверсию — о скільки можна признати у Котляревського якісь сьвідомі патріотичні чи народолюбні тенденциї при написанню Енеїди. Гадки в сім питанню поділені, але я мушу признати рішучим натяганнєм відшукуваннє таких сьвідомих, з гори уложених тенденций. Як би вони були, Котляревський знайшов би для них далеко більше виразну форму, ніж легкі, принагідні алюзиї в травестованій Енеїдї. Казати, що більше виразно Котлярев-

ський не міг з своїми тенденциями виступити, бо се стягнуло б на нього кари, заслання, — се дуже нещаслива вимівка. В таких молодих лїтах люде не вяжуть ся такими гадками, коли справдї носять в собі якісь виразні здекляровані гадки, а при тім не забуваймо, що Котляревський Енеїди до друку сам не призначав.

Але годї про се. Як формальну хибу біоґрафії д. Стешенка мушу ще піднести се роздїленнє біоґрафічних дат житя Котляревського від звісток про його вдачу, спосіб житя й т. и., та аналїзи його писань зі становища індивідуальної характеристики. Біоґрафія — не службовий формуляр, вона має дати нам образ індівідуальности й її еволюциї, все що може до сього причинити ся, лучить ся в однім синтезї як найтїснїйше. Біоґраф повинен відгадати особу, і мусить згромадити весь материял, який може до того служити.

Материял сей д. Стешенко зібрав у своїй працї не весь. Exempli gratia нпр. вкажу, що я не знайшов тут звісток І. Срезневского про його стрічу з Котляревським; що автор не пробує використати анекдотів Котляревського; що невизисканими лишив ся його Журнал — як новійші звістки доносять, разом з иньшими паперами Котляревського в цїлости перехований в петербурській Публичній бібліотецї. Д. Стешенко міг під час писання своєї статї бути того переконання, що ті папери пропали, але я підношу се pro futuro.

Аналїзї творів для пізнанання індівідуальности Котляревського треба дати ширше місце; вона, за браком таких жерел, як кореспонденция, ориґінальні теоретичні писання, — повинна дати нам образ його особистих прикмет, замість таких шабльонових характеристик його біоґрафів як те, що він був чоловік „благородний“, „добрий“, „побожний“ — звістна річ, як ріжно собі ріжні люде розуміють сї слова і прикмети.

Що до аналїзи писань Котляревського, зробленої д. Стешенком, то я не буду на нїй ширше спиняти ся, обмежу ся лише кількома замітками.

Ш. автор особливу увагу звернув на вплив соціольоґічно-економічних мотивів на „ідеольоґію“, як він висловляєть ся, поета. Такі мотиви, розуміє ся, мають повне право на місце при аналїзї кождої творчости, але — може не без впливу модних тепер теорий, д. С. надає їм виїмкове й виключне значіннє при аналїзї творів Котляревського та поетичної творчости взагалї. Такі максіми як: „всякая поезія возникаетъ на почвѣ классовыхъ противорѣчій“ (с. 92), „понятіе его личности т. е. классовой его психики“ (с. 93), „творчество Котляревскаго является идеологіей козацкого землевладѣнія“ (с. 108) — думаю, зі становища навіть економічного матеріялїзму — не можуть бути оправданими, а тим

більше зі становища більше об'єктивного. Коли Котляревський з особливим замилованнєм малює українське козацтво, козачу верству, то се трудно пояснити клясовою психікою сього діяконського сина й канцеляристового внука, екс-канцеляриста й офіцера російської армії, з козацькою верствою нічим специяльно не звязаного, — анї специяльним замилованнєм його до „свободнаго мелкаго землевладѣльчества" (с. 101), а тим, що козацтво в минувшинї й козацька верства в сучаснім — меньше приголомшена ніж кріпаки, була тоді найвиразнїйшим, найпишнїйшим проявом української національности й народности. Тим поясняєть ся „козакофильство" Шевченка, і у Котляревського воно було проявом його націоналїзма й демократизма. Що він при тім не сягав глубше — до хат кріпацьких, то вже иньша справа, яку за довго було б тут обговорювати. Завважу тільки, що не можна розріжняти, як то робить д. Стешенко, перший період творчости Котляревського, де він оглядав ся також і на кріпацькі маси, і пізнїйший — де він замикаєть ся в виключні рами козакофильства, — бракує на се підстави.

Перецїнює автор також і формальний вплив української лїтературної традициї на творчість Котляревського, припускаючи, що епічну форму для Енеїди він вибрав під впливом українського народнього епоса, тонічну будову вірша тому, що елєменти її були в українській поезиї і т. и. Та й сам д. Стешенко признає заразом Енеїду Котляревського імітациєю пародії Осіпова, з її готовою конструкциєю і формою рітма!

Але досить про се. З вище поданого, я думаю, ясно вже, чому я признаю працю д. Стешенка лише першою пробою критичної біоґрафії Котляревського. Яко така, вона робить крок наперед в пізнанню особи первоначальника нашої нової лїтератури, і за се належить ся повне признаннє автору. Вложивши в неї так богато роботи, д. Стешенко більше ніж хто иньший був би покликаним до того, аби вести далї в сім напрямі свою роботу і дати нам нарештї справдешню повну й наукову біоґрафію Котляревського — задача, для якої варто потрудити ся.

М. Грушевський.

Ц. Г. Нейманъ — Малорусская баллада о Бондаривнѣ и панѣ Канёвскомъ (К. Старина, 1902, III, ст. 347—90).

Історня наших баляд ще дуже мало оброблена. Перші проби наукового оброблення починав Драгоманів ще в 70-их роках XIX ст. (Антоновичъ і Драгомановъ: Истор. пѣсни малор. народа т. I, Записки юго-зап. отдѣла имп. геоґр. Общества I), але від того часу воно мало поступило (Потебня Объясненія малор. нар. пѣсенъ і Сумцов К. Старина 1894), тепер взявсь за них д. Нейман і в висше названій статї займає ся він одною з найбільш розповсюджених на Українї баляд: піснею про Бон-

дарівну і пана Каньовского. З ріжних (друкованих) збірників зібрав автор 15 вариянтів. Вони дуже ріжнородні, та фабула в них одна. Миколай Потоцкий (під іменем Канівського старости, або пана Каньовського був він звісний, і що до особи не може бути помилки) побачив в однім місточку, в дівочім хороводї прегарну, невинну дївчину, дочку бондара. Розгорівшись до неї, поцїлував її, та обірвав за се по лицї. Свою відвагу оплатило дївча смертию з руки самого Потоцкого. Та скоро покаявсь убійник, нагородив її батька, а дївчину з парадою поховав.

Се головний зміст піснї, зреконструованої автором на основі всїх звісних йому вариянтів. Дехто (хто — д. Н. близше не каже) вважав її піснею історичною. Д. Н. наводить проти сьому два головні арґументи: 1) саму особу Потоцкого можна в пісни пропустити, або кимсь иньшим заступити, без зміни її змісту, 2) описаного в ній убийства не можна звязувати зі звичаями польсько-українського шляхоцтва того часу, бачити в ній характеристичну прикмету певної верстви, певного часу, а треба пояснити виключно характером самого Потоцкого, — такий же чоловік міг появитись кождого часу.

Се одначе не переконує нас.Такий чоловік як П—кий міг справдї все і всюди трафитись, та не всюди був би міг так буяти, як буяв він, — коли бодай частину оповідань про нього приймемо за правдиві — і при тім всїм не міг би в пізній старости спокійно вмерти, бо були би йому за його дикі вчинки скоро лоба вкрутили. При тім П—кого не можна вважати унїкатом, а противно репрезентантом подібних йому чудодіїв, хочби й таким, що всїх їх перейшов. Такі завадїяки в історії Польщі, завдяки її внутрішному розладови, в тих часах не переводились, а ріжні самовільні, часто злочинні їх вчинки не належали зовсїм до рідкостий. Тому П—кий стає репрезентантом того зіпсутя, неладу й безкарности для сильних, які в Польщі панували, а в XVIII ст. дійшли до крайности. З тої причини пісня про Бондарівну може служити ілюстрациєю до сумних відносин на Українї під шляхоцькою кормигою, отже не позбавлена історичного характеру.

Місце, де оспівана піснею подія зайшла, не можна означити докладно, в кождім разї відбулась вона в межах Галичини. За тим промавляє се, що більшість її вариянтів відси походить (хоча автор знає тільки друковані), далї згадки в волинських вариянтах про „жандарів і жовнярів", які тільки з Галичини могли прийти, а вкінци се, що Україна і Днїпро являють ся в пісни далекими.

З дальшого розбору пісни виходить, що героїня її була дївчиною звісною з невинности. Вариянти Познанського (К. Старина 1885, X), що представляють її в иньшім сьвітлї, справедливо вважає автор пізнїйшою відміною, бо вони противлять ся цїлому змістови піснї і заперечу-

ючи невинність Бондарівни, відбирають її тоту прикмету, на якій оснований весь траґізм пісні. Пізнійшими додатками треба уважати також моральні уваги матери убитої дївчини в деяких вариянтах і топленє раненої в Дунаю.

Поза тими відмінами у всїх вариянтів подибуємо однакову будову: строфа складає ся з двох довгих віршів, розділених на дві части, з котрих перша зложена з 8, друга з 6 складів. Мотивів пісни є у автора три: всї ріжні і самостійні. Взяті вони з ріжних сторін, всї одначе мають той сам жалісний характер і повільне темпо.

Пісня наша розповсюднена на цїлій правоб. Українї. Нема її в виданих доси материялах з Укр. лївобічної, Буковини і Угорської Руси, та годї по тім судити, що її там нема. Не подибав її автор також у иньших народів, тож думає, що вона поза Русь не вийшла. Співають її хиба тільки на Білій Руси, але в дуже зміненім і попсованім видї. Ми чули її від Русинки-служницї по польськи під Перемишлем, відки одначе вона вийшла — годї було провірити. Можливо, що переклад належав сїй самій „спаношеній“ дївчинї. *Д. К.*

Н. И. Коробка — Къ изученiю малорусскихъ колядокъ (Извѣстія отд. рус. языка и словесности имп. Академіи Наукъ, 1902, т. VII, кн. 3, ст. 235—276).

Д. Коробка дав себе пізнати вже кількома працями на полї української етноґрафії, між якими є й дуже цїнні. На жаль не можемо сього сказати про найновійшу його працю, якої наголовок поданий висше.

Поперед усього самий наголовок працї. Кождий, прочитавши його, подумав би, що автор пише студию про колядки. Переглянувши працю ми бачимо одначе зовсїм що иньше: автор говорить тут про різдвяні та новорічні обряди, а колядки — нї її форми, нї змісту — не тикає нї одної. На щож було називати так розвідку, яка може по неволї ввести неодного в помилку?

Щó автор мав на метї, пишучи свою студию, ми довідуємо ся зараз із вступу: він бажав перейти критично погляди проф. А. Веселовского та О. Потебнї на колядки, над якими вони застанавляли ся, „разобраться въ достоинствахъ и недостаткахъ методовъ каждаго изъ нихъ, что при настоящемъ состояніи изученій народной поэзіи является, быть можетъ, наиболѣе плодотворной работой“ (ст. 235). Він і розбирає наперед погляди проф. Веселовского, а опісля Потебнї — одначе тільки ті, що дотикають різдвяних та новорічних обрядів — і вкладає цїлу форсу в те, щоб виказати, що обряди, вказані проф. Веселовским як чужі, напливові, мають місцевий, український початок. Не скажу одначе, щоби

йому вдало ся се зробити, тим більше, що він для поваленя теорії проф. Веселовского не наводить ніяких позитивних і важних фактів, але подає свою теорію, яка хочби й добра, зістанеть ся все таки тільки теорією.

Тай не в тім річ, на наш погляд, звідки взяв ся який обряд; його початок може бути дуже ріжнородний, а наслїдком довгого протягу часу він може стратити зовсїм подобу свойого первовзору; ми й не повинні так розпинати ся за тим, щоби конечно винайти початок обряду; нам повинно більше залежати на розслїдї, як він розширений, які в ньому повстали зміни підчас вандрівки по ріжних околицях, які місцеві елементи та додатки, яке його значінє, лїтература і т. и. При сьому й віддасть нам завсїди великі услуги порівняний метод, який одинокий має реальне значінє у дослїдах над нинїшнім фолькльором. Не можна його одначе нїколи надуживати, як се робить д. Коробка, про що й скажемо дальше.

Розбираючи погляди Веселовского автор говорить, що в дослїдах Веселовского „является нѣкоторая туманность, обусловленная въ значительной степени осторожностью автора, но, быть можетъ, еще съ большей той отторженностью отъ соціологической почвы[1]), которой страдаютъ въ большей или меньшей степени труды изслѣдователей школы заимствованій (ст. 236)“. Розслїдам Веселовского протиставить він розслїди Потебнї, кажучи, що сей останнїй „сводитъ изслѣдованіе фольклора на соціологическую почву, на которой такое изслѣдованіе только и можетъ быть плодотворнымъ. Школа заимствованій отвлекаетъ поэтическое произведеніе отъ почвы, на которой оно существуетъ“. Дальше цитує автор отсї слова Потебнї про колядки: „За исключеніемъ христіанскихъ и правоучительныхъ мотивовъ и за немногими другими исключеніями, колядки изображаютъ свѣтлую, желанную сторону жизни“ (ст. 267). З усїх тих слів можна-б додумуватись, що автор противний порівняному методу в фолькльорі, що він усї прояви буде поясняти соціольоґічно, і коли годить ся з Потебнею в поглядї на колядки, то приложить той самий метод також до виясненя різдвяних та новорічних обрядів. Навпаки тому ми бачимо в автора зовсїм що иньше. Він виступає проти порівняного метода і тут же сам ним послугуєть ся; надуживши його одначе, приходить до таких висновків, що по просту вводять нас у здивованє. Переповідати тут усї його такі екскурзи неможливо, бо се завело-б нас за далеко, для доказу одначе правдивости наших слів вкажемо на його погляд на вепра, якого ріжуть перед різдвом, і з якого він конечно хоче зробити якусь

[1]) Курсив усюди наш.

обрядову фіґуру, та вкінцї приходить до такого виводу, що „однимъ изъ поводовъ убиванія подъ Новый годъ свиньи было гаданіе, что сближаетъ этотъ обычай съ прорицаніями вепря въ Ретрѣ" (ст. 243). Отже свиню різали тому, аби з неї ворожити, а не ворожили, користаючи з нагоди, що зарізано свиню. Таким самим методом послугуєть ся автор і приходить до подібних виводів, коли говорить про козу — хоч у ходженю з козою не можна добачувати нїякої мітольоґії, лише завязок драми, і хоч кози не можна вважати нїяким обрядом, тільки забавою, так само про медведя (з яким ходять для забави так само, як із козою), про березу і т. д.

Взагалї автор добачує майже всюди якусь мітольоґію, якусь обрядовість, хоч її там не було, нема й не може бути нїколи. Він зачисляє до обрядовости все те, чого до неї нїяк не можна зачислити. Ми знаємо приміром, що на сьвятий вечер ладять наші селяни 12 страв (декуди 9). Отже число 12 — безперечно має значінє обрядове, але щоб кожда страва, подана тодї, мала також обрядове значінє, того не можна допускати і се видно найлїпше з того, коли порівняємо, що в ріжних околицях дають їсти між тими 12-ми чи 9-и стравами. Ми переконаємо ся тодї, що страви зміняють ся відповідно до місцевої фавни і фльори, а коли так, то як можна все зводити до одного знаменника і надавати усім їм обрядове значінє? Дальше, послугуючись методом автора, ми можемо до кождого слова, от хоч-би цьвях або шпилька, знайти паралєлї в ріжних мовах і лїтературах, де вони приходять у певній звязи, і на підставі того поробити виводи, які нам захочеть ся, або які ми поставимо собі з гори ще перед тим, заки приступимо до працї й переглянемо відповідну лїтературу. Та з того не вийде нїщо иньше, як абсурд. От так довів до абсурду автор порівняний метод, надуживаючи його, хоч і виступав проти нього.

На нашу думку зацитовані повисше слова Потебнї про те, щоб фолькльор пояснювати в звязи з соціольоґічним тлом житя, не тільки не противлять ся порівняному методови, але підпирають його ще значно і тільки послугуючись сими обома методами можна справдї в фолькльорі прийти до реальних наукових вислїдків.

Таким своїм методом перейшов автор отсї обряди: авсень, кликанє плугом, засіванє, хованє господаря за сніп, медвідь (коза, тур, кінь) і ще пару иньших — хоч на них не кінчать ся ще всї різдвяні та новорічні обряди. Значить, автор не вичерпав теми, бо не перейшов усїх обрядів і не тільки нїчого не пояснив і не сказав нового по Веселовскім і Потебнї, але ще більше поплутав і затемнив те, що до його працї було досить ясне. А всьому винна тут обрядовість і мітольоґія, за якою він гонить ся всюди і яку хоче найти в кождім слові. Ми радили-б проте

авторови, щоби він рішучо позбув ся сього методу, бо він має очевидний талант і при иньшім способі праці може значно прислужити ся науці. *В. Гнатюк.*

Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора-лѣтописця, книга XV, випуск I—IV, К., 1901, ст. 94+150+214+54+78+64.

З XV книги „Чтеній" були вже обговорені осібно інтереснїйші для нас статї: Дашкевича, Старѣйшій списокъ „Малороссійской Енеиды" И. П. Котляревскаго (Записки т. 45) й Каманїна, Очеркъ гетманства Петра Сагайдачнаго, разом з материялами (т. 49). Статя Дашкевича про рицарство на Руси кінчить ся в т. XVI і також буде обговорена осібно. Окрім того єсть ще статя Оглоблина, Къ характеристикѣ русскаго общества въ 1812 г. — України вона не дотикає.

Починаємо від рефератів, поданих в скороченню.

Кулаковскій в однім рефератї критикує нову працю Погодина: „Изъ исторіи славянскихъ передвиженій" (Спб., 1901), закидує авторови поспіх в видаваню й через те недостачі методу й викладу, підносить одначе знанє наукової лїтератури, безсторонність і вмілість в дослїджуваню частинних питань. — В другім рефератї провірює він теорию славянського походженя слова δρούγγος (боєвий віддїл) від друг, задруга, дружина, й доходить майже до виводу, що не з славянського мабуть, а противно з грецького принялось слово дружина, дорогою народної етимольоґії.

Лобода реферує сучасні методи студийованя билин. М. Ясинскій розглядає значінє „ради" вел. кн. Литовського як найвисшого суду в неприсутности князя. Титовъ подає деякі звістки про боротьбу між київськими митрополїтами й білоруськими епископами в XVII й XVIII в. за так звані заграничні монастирі, в православних краях Польщи й Литви, що зіставались під безпосередною властию київських митрополїтів й були основувані на взір давнїйших патриярших ставропигійських монастирів; перший раз сей спір острійше зазначивсь за білоруського еп. Сильв. Четвертинського 1709 р. і скінчилась доперва за Ґеорґія Кониського в хосен білоруських епископів.

Каманинъ подає добутки своєї археольоґічної поїздки в Таращанський і Чигиринський повіт, лїтом 1901 р.; незвісних памяток старійшої історичної археольоґії він не подибував, спинювавсь отже майже виключно при православних церквах, що належать до XVII й XVIII в. Найчастійше стрічав церкви з трема банями, як головний тип, і подекуди також церкви з одною. Референт не вдоволяв ся при тім описом зверхнього виду церков, інтересувавсь їх внутрішнїм урядженєм, старими обра-

зами, іконостасами, переглядав інвентарі та книги. З книг мало що не $^3/_4$ було з московської синодальної друкарні, решта лишилась на Київ і Львів; почаївські не стрічались. Щербина описує археольоґічну подоріж в Бердичівський, Васильківський та Уманський повіт; дослід його обмежувавсь рівнож головно на церквах; знаходив їх у двох типах, в формі нави й хреста.

З материялів згадаємо: Лучицкого, Матеріали для исторіи землевладѣнія въ Черниговщинѣ и Сѣверщинѣ (1603—1645) й йогож, Къ исторіи финансовъ и финансоваго управленія въ Малороссіи XVII и XVIII вв. Перша статейка приносить нам сім грамот польських королїв Жиґимонта III й Володислава IV на маєтности деяким боярським родам Чернигівщини й Сіверщини. Зміст сих грамот пояснює передовсім обовязки й повинности, що були привязані до наданих земель, як служби при замках й у воєнних походах. Друга містить універзал гетьмана Івана Мазепи про аренди тютюну й горілки (8 мая 1690 р.), що кидає дещо сьвітла на спосіб заведеня аренд тай взагалї на фінансову господарку гетьмана.

Соболевскій оголошує псальму про Дорошенка, з московського Румянцевського музея, зложену мабуть сучасно з подіями, про які говорить ся в псальмі, — про спустошенє України Турками і упадок Каменця. — Він же друкує (ст. 49—122) драму Мануїла Козачинського (Трагедіа сирѣчь печальная повѣсть о смерти послѣдняго сербскаго царя Уроша пятаго и о паденіи Сербскаго царства), видану перший раз Раічем, сербським ученим в Будї 1798 р. В передмові до тексту згадує видавець про житє Козачинського, його учительованє й ректорство в сербській школї в Карловицях (від 1733 р.), яку він перетворив на лад київської академії, про діяльність в київській академії від 1735 р. й лїтературну творчість, якої плодом була згадана траґедия, написана в часї побуту в Карловицях. Язик траґедиї церковно-славянський, закрашений сербізмами.

Лазаревскій помістив (ст. 35) три листи купцїв зі Стародубя з датами 1706, 1707, 1721 р., що сьвідчать про торговлю їх прядивом і лойом з Риґою, дорогою на Арханґельск. В Ризї куповались в обмін сукна, дорогі материї й вино. Окрім того подає Лазаревський (ст. 202—214) кілька цехових актів, видаваних міщанам Баришівки, Прилук і Гадяча між 1622 і 1645 роком. Усї вони важні для пізнаня промислу міст лївобер. України й цехових порядків.

Дашкевичъ (ст. 39) друкує кільканадцять строф „Енеїди“ по старій рукописи (в київо софійській бібліотецї), лише на те, щоби звернути увагу на вартість сеї рукописи для виданя критичного текста поеми. — Його-ж коротка розвідка: „Одинъ изъ памятниковъ религіозной

полемики XVI вѣка“ (ст. 179—201) дає нам текст одного з перших творів полємічної літератури XVI віка — Послание прота Афонської гори королеви угорському Янушу (Іоанови Запольському). Текст послания переплїтаний україніэмами.

У відділах бібліоґрафії й заміток важні уваги: Тітова, критично-бібл. огляд праць до історії православної церкви, що появились в Росиї від 1888—1901 р.: Голубєва про Могилу, Харламповича про зах. руські прав. школи в XVI—XVII вв., Ейнгорна про зносини укр. духовенства з моск. правительством за Алексія Мих., Папкова про західно-руські прав. братства.

Замітна звістка Фотинського (ст. 1—14) про процес козака Донця з сїчовиками й свояками за грабіж майна, що відбувсь у Києві 1745—1749 р. Процес сей чимало осьвітлює родинне житє Українцїв і відносини Сїчовиків до козаків останніми роками Запорожської Сїчи.

Каманїн в своїх „Исторических мелочах“ наводить між иньшим лист ґен. ґубернатора Тутолміна до ґен. Вердеревского в справі відновлення запорозької козачини, по наказу Катерини II 1769 р. Діло се, як і перший раз 1783 р., за Потьомкіна, не вдалось зовсїм.

Лазаревський кидає (ст. 43) декілька провідних думок про збиранє материялів до історії увільнення селян в київськім окрузї. В другій замітцї вказує (ст. 75) на цінність для української історії листів Юрия Збаражського, каштеляна краківського з літ 1621—1631, опублїкованих Соколовским в V томі „Scriptores rerum polonicarum“. Листи сї досї, як бачимо з сеї замітки, зістають ся незвісними ученим в Росиї, хоч були використані недавно нпр. в розвідцї Рудницького про тодїшню козачину (Записки т. XVII).

Петров (ст. 21—42) подає короткі відомости про стан рукописної бібліотеки київо-софійської катедри. Усїх рукописей, що напливали поволі від часів Могили до нинї, є там 734 чисел. Змістом належать вони головно до України й поділені на шість відділів: 1. полєміка; 2. богослуженє, обряди й канони; 3. проповіди; 4. українсько-руські жития; 5. хроніки й лїтописи; 6. історичні й іст. юридичні материяли.

До отсього тома „Чтеній“ доданий ще надпроґрамово Ласкіна „Словарь древностей Константинополя“, що служить доповненєм книги Георгія Кодіна „О древностяхъ К—я“, перекладеної Ласкіним. Поки що маємо букви А - Г. *Ф. М.*

Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział historyczno-filoziflczny, т. XL і XLI (серія II, т. XV і XVI), Краків, 1901, ст. 411, 399.

В томі XL замітна праця Др. Войцеха Кентшиньского, O Słowianach mieszkających niegdyś między Renem a Łabą, Salą i czeską

granicą (ст. 142). Визначає ся вона вже хоч би самим вибором так інтересного предмету, як початкова доба історії Славян в західній Европі. Головним предметом розвідки служить питаннє про се, хто первісно заселював нинїшню Німеччину по ріку Рен, чи славянські, чи ґерманські племена. Автор, тримаючи ся напряму т. зв. Славянської школи, приходить, по завзятій полєміцї з німецькими ученими істориками й лїнґвістами, до виводу, що Ґерманїю залюднювали первісно Славяни, а Ґерманцї прибули сюди доперва по них із Скандинавії, запанували над ними й виперли їх або зґерманїзували. Сюж ґерманїзацийну акцию продовжують до нинї нащадки старих Ґерманцїв. Найважнїйшим доказом свого виводу вважає автор ту масу славянських місцевих назв зі звісними окінченнями на — itz, au і инь., розкинених на цїлім просторі Німеччини аж по самий Рен. Крім сего твердить, що такі назви рік, як Wipper, Ruhr, Lippe, навить Rhein, не кельтицького кореня, як думає славний ґерманїст Müllenhoff, лишень чисто славянські Вепр, Рура, Липа; Rhein-же мусить мати щось спільного з Ринськом. Трафляють ся вправдї й кельтийські назви, от пр. ріка Мен, одначе се не ослаблює й трошки переконання автора, що автохтонами були Славяни, над якими панували вперед Кельти, опісля-ж Ґермани.

Се були-б здебільшого лїнґвістичні докази, та крім них наводить автор також історичні. Доказує на основі римських істориків, що у Римлян назва Ґерманії була тільки ґеоґрафічною та що вони вміли відріжняти славянські племена Ґерманії. Такими племенами були між инь. Свеви (Slavi), Бої, Маркомани, Квади, Семнони (Землянп), Луґії (від łąg, łęg, ług). Сих останнїх називає автор предками Поляків, порівнуючи сю назву з Птольомеєвою „Lingae", литовською назвою Поляків „Lynkas", мадярською „Lengyel", старославянською лѧхъ. Границею отже племен ґерманських і славянських не була висла, як представляє сю річ Птолємей, містячи Славян Венедів на лївім боцї Висли. Ідучи консеквентно за теориєю автора, Венеди се нїхто иньший як руські Славяни. Що тут мешкали уже руські племена, насуває ся силою факту занотовання їх там римськими ученими, а також силою всеї арґументациї нашого автора про західних Славян, бо пересунувши їх раз разом з Поляками за Вислу, по сїм боцї може лишити місце лишень для руських племен. Сей останнїй вивід одначе автор скільки мога стараєсь виминути й рад би бачити руські племена далї на північ і схід на Німанї й на Бугові. Цїкаве в такім разї кого помістив би зараз на лївім березї Висли? Питаннє дуже неприємне! Коби тільки за далеко на захід Русинів не посунути й не зробити їх автохтонами нинїшньої Польщі!

Опісля подає автор історию напливу й розвитку ґерманського елєменту на західно-славянських землях й поневоленнє їх. Спинює ся ко-

ротко над старою культурою Славян тому, аби вказати на те, що винні Німцї Славянам та їх культурі й кінчить свою працю замітками в такім родї: „Німцї майже усе завдячають Славянам, Славяни їм тільки нужду невимовну й неволю, названу від них культурою!“ Тільки руські племена скористали щось на зіткненню зі Скандинавцями: „бо переймили ся тим, чого не стає всїм Славянам, сильною властию й пошанованнєм для неї, а сею властию Росия нинї верховодить над Німцями, що їх розточують недуги, які випливають з надмірного розвитку промислу й парляментарного житя. Чи вона коли пімстить кривди Славян?“ Й показуєсь на причуд, що розвиток промислу й парляментаризм у автора зовсїм не культурні прояви. Отже, хиба колїноприклонність перед царським деспотизмом! Так бючи громи на нїмецьких гакатистів сам автор, серед якогось дивовижного, льоґічного salto mortale, не счувсь, як попав ся в ряди ще гірших гакатистів, завзиваючи найнекультурнїйшу державу в Европі, по Турциї розуміє ся, до мести над нїмецьким народом за кривди Славянства.

Друга замітнїйша праця в сїм томі — Др. Станїслава Кутшеби, Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. I. Województwo krakowskie 1374—1501 (ст. 289—411). Тут представлено орґанїзацию земського й ґродського судівництва краківського воєводства. Розвідка починає ся 1374 роком тому, що як раз тодї появляють ся судові книги згаданого воєводства, з яких автор головно добирає собі материялів. Кінцева дата вибрана довільно.

Автор розбирає вперед земські суди й спинює ся докладно над їх подїлом на так звані „рочки“, суди підкоморські й віча (colloquia). Потім студиює ґродські суди. Всюди старає ся докладно означити час скликуваня або постійного урядованя сих судів та їх склад, зате-ж дуже рідко порушує питаннє про їх компетенцию. По оглядї земських судів й ґродських подає автор відомости про висші судові інституциї, спільні сим судам, до яких вони часто з деякими труднїйшими справами удавали ся, як суди з'їздів шляхотських (conventiones generales), суди in curia, вкінци найвисші виняткові суди туторів й заступників королївських (locumtenentes) та суди комісарські.

Взагалї автор уважає такий устрій судівництва що опирав ся на орґанїзациї земських і ґродських судів за прегарний; підносить незалежність їх від себе, перевагу земського елєменту, шляхти в першім, старости, отже королївського урядника — в другім. Особливу вагу признає автор звичайному складови судів, себто подїлови на властивий трибунал судиїв і на ассесорів з поміж шляхти. Се давало нагоду суспільности пізнавати право й не замикати його у формули, звісні тільки оди-

ницям. Причину пізнїйших хиб польского судівництва бачить автор у перевазї королївського суду, що зростала з часом.

Окрім сих статей надруковані ще в сїм томі: Nowodworski — Lata szkolne Jana Zamojskiego; Balzer — W sprawie sankcyi statutu mazow. pierwszego z roku 1532; Bujak — Kalimach i znajomość państwa tureckiego w Polsce około początku XVI w.

Том XLI „Розправ“ містить чотири розвідки: S. Zakrzewski — Najdawniejsze dzieje klasztoru Cystersów w Szczyrcu (1232—1382). Przyczynek do dziejów osadnictwa na Podhalu; F. Bujak — Maszkienice, wieś powiatu brzeskiego; W. Kętrzyński, Klaudyusza Ptolomeusza Germania wielka i Sarmacya nadwiślańska; S. Estreicher, Początki prawa umownego. Спинимось тут лишень над першою і третою з сих статей.

Праця п. Закшевского займає ся питаннєм про кольонїзацийне значіннє кляштору цистерсів у Щирци на Татранськім підгірю в XIII і XIV вв. Про сей кляштор перший заговорив Длуґош і признав йому велике суспільне значіннє на Підгалю. За ним пішли також иньші. Автор одначе піддає весь історичний материял що до щирецького кляштору докладному розборови й приходить до виводу, що цистерси виповнювали цивілїзацийну свою місию дужй слабо. Старались вони розширювати свої маєтки в сторону Кракова, де землї і так були загосподарені, а до пустих їм неохота була братись.

Статю п. Кентшиньского можна уважати додатком до попередньої його працї „O Słowianach“. Оглядає він тут критично ті части ґеоґрафії Птолємея, що дотикають Ґерманїї й Сарматії. Звертає передовсїм увагу на те, що відомости Птолємея про сї краї не були й не могли бути докладні, а до того порозміщував він на своїй мапї те, що йому було знайоме з лєктури, зовсїм довільно, під якими небудь ступнями ґеоґрафічної довготи й ширини по свому найлїпшому погляду. Відси то вийшла велика плутанина, так що годї тепер дошукатись правдивого положеня місцевостий, рік і гір, не говорячи вже про племена й народцї.

Автор старає ся проте поспрявляти неточности Птолємея на основі писань Цезара, Тицита й иньших, вирізнюючи передовсїм славянські племена. Богато місця займає він полємікою з терманїстами Цайсом і Міллєнгофом, доказуючи, що первістною вітчиною Ґерманцїв була Скандинавія, середну-ж Европу майже по самий Рен заселювали Славяни. До розвідки своєї долучує автор дві мапи Ґерманїї з Сарматією Птолємея, одну згідну з ориґіналом, другу реставровану. Дивно тільки, що на реставрованій автором мапї Венеди (себто руські Славяни, як виходило з виводів автора), геть виперті аж на Днїпер, так немов би їх над Вислою, або хоч би вже над Бугом не було!

Ф. М.

Видання й статї обговорені в сїм томі:

T. Wojciechowski — Kościół katedralny w Krakowie, 1900.

А. Штукенбергъ — Матеріалы для изученія мѣднаго (бронзоваго) вѣка восточной полосы Европейской Россіи, 1901.

А. Бобринскій — Курганы и случайныя археологическія находки близъ мѣстечка Смѣлы. Томъ третій, 1901.

Е. Карскій — Очеркъ славянской кирилловской палеографіи, 1901.

А. Соболевскій — Славяно-Русская палеографія, 1901.

Палеографическіе снимки съ русскихъ рукописей XII—XVII вѣковъ. Изданы С.-Петербургскимъ археологическимъ институтомъ подъ редакціею А. И. Соболевскаго, 1901.

А. Алмазовъ — Врачевальныя молитвы. Къ матеріаламъ и изслѣдованіямъ по исторіи рукописнаго русскаго Требника, 1900.

— Чинъ надъ бѣсноватымъ, 1900.

— Апокрифическія молитвы, заклинанія и заговоры, 1900.

В. Истринъ — Къ вопросу о гадательныхъ псалтиряхъ, 1899.

И. Тихомировъ — О составѣ такъ называемыхъ литовскихъ лѣтописей, 1901.

А. Шахматовъ — О Супрасльскомъ спискѣ Западно-русской лѣтописи, 1901.

Б. Вахевичъ — Западно-русская лѣтопись по списку Румянцевскаго музея, 1903.

A. Jabłonowski — Żródła dziejowe, т. XVIII, частина I, 1902.

Акты издаваемые Виленскою коммисіею для разбора древнихъ актовъ, том XXVII, 1900.

Ks. St. Załęski — Jezuici w Polsce, tom III, 1902.

В. Эйнгорнъ — Очерки изъ исторіи Малороссіи въ XVII в. I. Сношенія малороссійскаго духовенства съ московскимъ правительствомъ въ царствованіе Алексѣя Михайловича, 1899.

А. Бѣлгородскій — Кіевскій митрополитъ Іеровей Малицкій, 1901.

Г. Милорадовичъ — Родословная книга Черниговскаго дворянства, т. I і II, 1901.

И. Стешенко — Иванъ Петровичъ Котляревскій, историко-литературный очеркъ, 1901.

— Иванъ Петровичъ Котляревскій, авторъ украинской „Энеиды“, 1902.

Ц. Нейманъ — Малорусская баллада о Бондаривнѣ и панѣ Каnёвскомъ, 1902.

Н. Коробка — Къ изученію малорусскихъ колядокъ, 1902.

Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора-лѣтописця, т. XV, 1901.

Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział historyczno-filozoficzny, т. XL i XLI, 1901.

ПОКАЗЧИК

до тт. XLV—L Записок Наукового Товариства ім. Шевченка[1]).

I. Розвідки, замітки й материяли.

Барвінський Богдан. Ким сьвідчив ся Отокар? Проба інтерпретациї оповідання Галицько-волинської літописи. XLVII, Misc. с. 1—3.

— **Верхратський** Іван. Знадоби для пізнання угорсько-руських говорів. (Конець). XLV, с. 225—280 (м. 3).

— **Вовк** Хведор. Маґдаленьске майстерство на Україні (з рисунками й фототипіями). XLVI, 1—12 (м. 1).

Галущинський Михайло. Меморіял в обороні прав православних і дісcидентів з часів чотиролітнього сойму. XLV, 1—12 (м. 2).

— **Гнатюк** Володимир. До бойківського говору. XLVIII, Misc. с. 1—3).

Гнатюк Володимир. Кілька причинків до біоґрафії Юрія Гуци (Венеліна), з нагоди століття його уродин. XLVII, Misc. с. 4—6.

— **Гнатюк** Володимир. Пісенні новотвори в україньско-руській народній словесности. (Конець буде). L, 1—37 (м. 3).

Гнатюк Володимир. Угро-руські духовні вірші. XLVI, 1—68 (м. 3), XLVII, 69—164 (м. 2); XLIX, 165—272 (м. 2).

Грушевський Михайло. Два сетянські контракти з початку XVI в. L, 1—6 (м. 1).

Грушевський Михайло. До некрольоґу Остапа Терлецького. L, Misc. с. 13—15.

Грушевський Михайло. Др. Остап Терлецький. Некрольоґічна замітка. XLVIII, Misc. с. 12—15.

Грушевський Михайло Ізидор Шараневич. Некрольоґ. XLV, Misc. с. 12—14.

Грушевський Михайло. Київські мінятюри при Трірській Псалтири. XLIX, Н. Хр. с. 1—11.

Грушевський Михайло. Кілька заміток до „Чуда св. Климента,

---

[1]) Скороченя: м. = місце (в книжці), Misc. = Miscellanea, Бібл. = Біблїоґра-
Н. хр. = Наукова хроніка.

папи римського". XLIX, Misc. с. 1—4.

Грушевський див. Крижановський.

Грушевський Михайло. Сухомлїнов — Ів. Жданов. Некрольоґічна замітка. XLV, Misc. с. 14—16.

Грушевський Михайло. Монах ворожбит. XLVI, Misc. с. 1—2.

Грушевський Михайло. Алексїй Андрієвський. Некрольоґічна замітка. XLIX, Misc. с. 5—8.

Грушевський Михайло. Памяти Олександра Лазаревського. XLVII, 1—10 (м. 3).

Грушевський Михайло. Тадей Рильський. Некрольоґічна згадка. L, Misc. с. 12—13.

Грушевський Михайло. Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва? (Критико-історична розвідка). XLV, 1—22 (м. 1).

Зубрицький Михайло. Парцеляция вийтівства поміж піддани́х села Мшанця 1788 р. L, misc. с. 8—12.

Кобилецький Іван. До участи Галичан в наполеонських війнах. XLV, Misc. с. 4—11.

Королевський Ф. Руська пісня польського аґітатора з 1848 р. XLVI, Misc. с. 3—5.

Крижановський Арістарх. Причинки до історії роду Бибельських, зібрані арцибіскупом львівським Яном Прохнїцким, до друку приладив Михайло Грушевський. XLVIII, 1—12 (м. 1).

Маркевич Олексій. До біоґрафії гайдамаків Зелїзняка і Чорняя. XLV, Misc. с. 1—4.

Маркевич Олексій. Як складають ся леґенди. XLVI, Misc. с. 5—6.

Огляд часописей за р. 1900 — часописи видавані поза Україною. XLVI, Н. Хр. 1—24.

Огляд часописей за р. 1901 — Часописи українсько-руські. XLVII, Н. Хр., 1—15.

Огляд часописей за р. 1901. — Часописи видавані на Україні Російській. XLVIII, Н. Хр., 1—25.

Огляд часописей за р. 1901. — Часописи видавані поза Україною. L, Н. Хр. с. 1—22.

Показчик до тт. XXXIX—XLV Записок Наукового Товариства ім. Шевченка. XLV. с. 1—14.

Ревакович Тит. Полтва-Полтава. XLIX, Misc. с. 4—5.

Сушко Ол. Микита Мелешко, незвісний панеґірист XVII в. L, Misc. с. 1—8.

Франко Іван Др. Остап Терлецький, спомини й матеріяли. L, 1—64 (м. 2).

Франко Іван. Козак Плахта, українська народня пісня друкована в 1628 р. (з трома фототипіями). XLVII, с. 1—28 (м. 1).

Франко Іван. Лукян Кобилиця, епізод із історії Гуцульщини в першій половині XIX віка. XLIX, 1—40 (м. 1).

Франко Іван. Нові причинки до історії польської суспільности на Україні в XIX в. XLV, Н. Хр. 1—42.

Франко Іван. Сьвятий Климент у Корсунї, причинки до історії староруської леґенди. XLVI, 1—44 (м. 2); XLVIII, 45—144 (м. 2) (Конець буде).

Франко Іван. Шість листів галицьких „старорусів" з рр. 1853—1863. XLVIII, Misc. с. 3—12.

Франко Іван. Шість листів пок. Ізидора Шараневича з рр. 1862—1864. XLVII, Misc. с. 6—9.

II. Рецензиї (Наукова Хронїка і Бібліоґрафія).

А. А. Еще страничка изъ прошлаго г. Переяслава (Кіевская Старина, 1901, IX, ст. 277—303). *С. Т.* XLVI, Бібл. 25.

Abraham Wl. Sauerland H. V. und A. Hasaloff. Der Psalter Erb. Egberts von Trier (Kwart. Histor. 1902) *М. Грушевський.* XLIX, Н. Хр. 1.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, t. XVII, Львів, 1901, XVIII+660, 4. *М. Грушевський.* XLVI, Бібл. 18—21.

Акты, издаваемые Виленскою коммиссіею для разбора древнихъ актовъ. Томъ XXV: инвентари и разграничительные акты. Вильна, 1898, XXXII+614, in 4⁰. Том XXVI: акты Упитскаго гродскаго суда, 1899, L+595 ст. *Ю. С.* XLIX, Бібл. с. 19—20.

Антоновичъ В. Б. Археологическая карта Волынской губерніи. М—ва, 1900, ст. 130, 4⁰+мапа. *В. Доманицький.* L, Бібл. с. 7—10.

Archiv für slavische Philologie за р. 1900. *І. К.* XLVI, Н. Хр. с. 19—23; за р. 1901. *С. Гм.* і *І. Б.* L, Н. Хр. с. 18—22.

Ateneum за р. 1900. *С. Т.* XLVI. Н. Хр. 11; за р. 1901. *С. Т.* L, Н. Хр. с. 11.

Барвіньский Богдан. З'їзд галицького князя Данила з угорским королем Белею IV в Прешбурзї 1250 р. Льв. 1901, ст. 18, 16⁰. *М. Грушевський.* L, Бібл. с. 12—13.

Барсовъ Р. О духовной цензурѣ въ Россіи (Христіанское Чтеніе, 1901, V—IX). *С. Г.* XLVIII, Бібл. с. 20—23.

Berneker Erich dr. Slavische Chrestomathie mit Glossaren, Страсбурґ, 1902, ст. X+484. *В. Гнатюк.* XLIX, Бібл. с. 10—13.

Бѣляшевскій Н. Замѣчательный кладъ великокняжеской эпохи (Кіевская Старина, 1901, X, ст. 120—132). *М. Г-а.* XLVI, Бібл. с. 6—8.

Biblioteka Warszawska за р. 1900. *С. Т.* XLVI, Н. Хр. с. 11—12; за р. 1901. *С. Т.* L, Н. Хр. с. 11—12.

Бобринскій Алексѣй гр. Кіевскія миніатюры XI вѣка (Записки имп. археол. общ., нова серія, XII). *М. Грушевський.* XLIX, Н. Хр. с. 1.

Bobrowski Tadeusz. Pamiętniki, I—II, Льв., 1900, *Ів. Франко.* XLV, Н. Хр. с. 1 і далї.

Богословскій Вѣстникъ (львівський) за р. 1901. *С. Т.* XLVII, Н. Хр. с. 15.

Богословскій Вѣстникъ (орґан московської академії) — згадка XLVI, Н. Хр. 3 і L, Н. Хр. 6.

Brückner Alexander. Apokryfy średniowieczne. Część pierwsza, Краків, 1900, с. 119. *Ів. Франко.* XLV, Бібл. с. 10—12.

Буковина за р. 1901. *В. Г.* XLVII, Н. Хр. с. 11—13.

Варшавскія университетскія извѣстія за р. 1900, *О. Г.* XLVI, Н. Хр. 2; за р. 1901. *С. В.* L, Н. Хр. с. 5.

Василенко Ник. Первые шаги по введенію Положеній 19 февраля 1861 г. въ Черниговской губерніи (Кіевская Старина, 1901, III, IV, XI). *Д. Коренець.* XLVI, Бібл. 35—37.

Василенко Н. П. див. Матеріалы.

Вѣстникъ Европы за 1900 р. *О. Г.* XLVI, Н Хр. 1—2; за р. 1901 *. L, Н. Хр. с. 1.

Wisła за р. 1899. *В. Г.* XLVI, Н. Х. 16—17; за р. 1901. *В. Г.* L, Н. Хр. с. 13—14.

Волынскій историко-археологическій сборникъ. Вып. II, Житомир, 1900, ст. 114+287. *С. Томашівський.* XLVII, Бібл. с. 39—40.

Волынскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 11.

Vondrák W. Palaeographisches und Sprachliches anlässlich der neuen Publication der Blätter von Chilandar (Archiv f. sl. Philologie, XXII). *І. Копач.* XLVI, Бібл. с. 10—12.

Vondrák W. Zur Declination des zusammengesetzen Adjectivums (Archiv für sl. Philologie, т. XXII. *І. Копач.* XLVI, Бібл. с. 10-11.

De Voragine Jaques, Za Légende Dorée nouvellement traduite en français avec introduction, notes et recherches sur les sources par l'abbé Roze J. — Париж, 1902. *Ів. Франко.* XLVI, Бібл. с. 14—16.

Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 14.

Врабель Михаилъ, Угрорусски народны спѣванки. Томъ І. Спѣванки Мараморошски, Будапешт, 1901, ст. 320. *В. Гнатюк.* XLV, Бібл. с. 35—39.

Heck Korneli Dr. Szymon Szymonowicz (Simon Simonides), jego żywot i dzieła, część pierwsza (Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział filologiczny, т. XXXIII, 1901, ст. 188—345). *С. Т.* XLVIII, Бібл. с. 10—11.

Грінченко Д. Б. Каталогъ музея украинскихъ древностей В. В. Тарновскаго, т. II. Чернигів, 1900, ст. 367. *С. Гн.* L, Бібл. с. 43.

Грінченко Б. Д. див. Старинный Письмовникъ.

Гродненскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 15.

Hrubý Hynek. České postilly. Studie literarně a kulturně historická. (Čislo XII spisův poctěných jubilejni cenou kral. Česke společnosti náuk. Прага, 1901, ст. VI+322). *Ів. Франко.* XLV, Бібл. с. 17—19.

Грушевскій А. Очеркъ исторіи Турово-Пинскаго княжества, часть первая, X—XIII вв. К. 1901, ст. 78+2+1. *Ю. С.* XLVI, Бібл. с. 12—13.

Голубевъ С. Т. Кіевская Академія въ концѣ XVII и началѣ XVIII ст. (Труды Кіев. Дух. Акад. 1901, XI, ст. 3 6—406. *С. Г.* XLVI, Бібл. ст. 23—24.

Голубинскій Е. Исторія русской церкви, періодъ второй — московскій, первая половина тома. Москва, 1900, ст. VIII + 919. *М. Грушевський.* XLVI, Бібл. с. 16—18.

Grabowsky Tadeusz dr. Michał Grabowski, jego pisma krytyczne i pojęcia polityczne (Przegląd Polski, t. 137, с. 381—451, +138, с. 88—125 і 245—283, 1900). *Ів. Франко.* XLVIII, Бібл. с. 33—34.

Дашкевичъ Н. Старѣйшій списокъ „Малороссійской Энеиды" И. Н. Котляревскаго (Чтенія въ Истор. Общ. Нестора лѣтописца, кн. XV, 1901). *Ів. Стешенко.* XLV, Бібл. с. 21—25.

Demetrykiewicz Włodzimierz. Korony bronzowe przed-

historyczne znalezione na obszarze ziem dawnej Polski (Mater. antr. archeol. i etnogr. IV). *M. Г—а*. XLV, Бібл. с. 2-3.

Demetrykiewicz Włodzimierz dr. Neolityczne groby szkieletów tak zw. siedzących (Hockergräber) w Przemyskiem i Krakowskiem (Mater. antrop. archeol. i etnogr., III). *М. Грушевський*. XLVIII, Бібл. с. 2-4.

Demetrykiewicz Włodzimierz dr. Poszukiwania archeologiczne w powiecie Trembowelskim (Mater. antrop. archeol. i etnogr. IV, 1900, с. 92—125). *М. Грушевський*. XLVIII, Бібл. с. 2—4.

Діло за р. 1901. *В. Г.* XLVII, Н. Хр. с. 7—11.

Dubiecky Maryan. Obrazy i studya historyczne, serya II, Варшава, 1899, ст. 325. *С. Т.* XLV, Бібл. с. 19—21.

Екатеринославскія Епархіальныя Вѣдомости за 1901 р. — згад. XLVIII. Н. Хр. с. 12

Ethnographia (вид. Magyar Néprajzi Tarsulat) за р. 1901. *С. Т.* L, Н. Хр. с. 17—18.

Этнографическое Обозрѣніе за 1900 р. *В. Г.* XLVI, Н. Хр. с. 8-9; за р. 1901. *В. Г.* L, Н. Хр. с. 10—11.

Живая Старина за 1900 р. *В. Г.* XLVI, Н. Хр. с. 9—11; за р. 1901. *В. Г.* L. Н. Хр. с. 11.

Житецкий Ир. Евреи въ Южной Россіи. Историческая справка (Кіевская Старина, 1901, кн. 1, 57—80). *С. Т.* XLVII, Бібл. с. 7—8.

Житецкій Ир. Евреи въ Южной Россіи. Историко-этнографическія замѣтки (Кіевская Старина, 1901, кн. 7—8, 1—45). *С. Т.* XLVII, Бібл. с. 7-8.

Жуковичъ П. Послѣдняя борьба духовенства митрополичьей епархіи съ Потѣемъ и уніей (1609-1611) (Христіанское Чтеніе 1901, кн. VIII і 258—291, кн. IX, с. 270-389). *С. Г.* XLVII, Бібл. с. 17—18.

Жуковичъ П. проф. Сеймовая борьба православнаго западно-русскаго дворянства съ церковной уніей (до 1609 р.) Спб. 1901, ст. 21—610. *М. Грушевський*. XLIX, Бібл. с. 24—25.

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія за 1900 р. *О. Г.* XLVI, Н. Хр. 2; за р. 1901. *М. Г.* L, Н. Хр. с. 4-5.

Załęski Stanisław ks Jesuici w Polsce, t. I, cz. 1—2. Walka z różnowierstwem 1555-1608, Льв., 1900, ст. 819. *Ів. Франко*. XLVII, Бібл. с. 12-15.

Załęski Stanisław ks. Jezuici w Polsce, t. II. Praca nad spotęgowaniem ducha, wiary i pobożności, 1608—1648, Льв., 1901, ст. XVI+762, 8⁰. *С. Т.* XLVIII, с. 11—18

Записки Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и Древностей т. XXIII. Одеса 1901, ст. 260+69+45+17+170, 4⁰. *С. Т.* XLVI, Бібл. с. 43.

Записки Императорскаго русскаго археологическаго общества, нова серія, т. XII, вип. I і II. Спб., 1901, 408+27+1 мапа. *М. Грушевська*. XLIX, Бібл. 1-3.

Записки Императорскаго Харьковскаго Университета за р. 1901. *С. Т.* XLVIII, Н. Хр. с. 9-10.

Записки Херсонскаго земства за р. 1901. *І. Ш.* XLVIII, Н. Хр. с. 21—25.

Zdziarski Stanisław. Bohdan Zaleski, studjum biograficzno-literackie. Львів, 1902, 8⁰, ст. XV+420. *Ів. Франко*. XLVII, Бібл. с. 32—33.

Земскій Сборникъ Черниговской губерніи за р. 1901. *І. Ш.* XLVIII, Н. Хр. с. 16—21.

Извѣстія Императорской Археологической Коммиссіи, вип. І. Спб. 1901, 4+111 ст. +2 табл, *Ю. С.* XLIX. Бібл. с. 3—5.

Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности императорской Академіи наукъ за р. 1900. *І. К.* XLVI, Н. Хр. с. 5—8; за р. 1901. *С. Гм.* L, Н. Хр. 7—8.

Ильинскій Г. А. Изъ исторіи старославянскаго аориста (Извѣстія II отд. академіи наукъ, 1900, ст. 191—203). *І. Копач.* XLVI, Бібл. 9—10.

Историческій Вѣстникъ за р. 1900. *О. Г.* XLVI, Н. Хр. с. 4—5; за р. 1901. *М. Г.* L, Н. Хр. с. 6—7.

Kaindl F. R. Aus der Volksüberlieferung der Bojken (Sonder-Abdruck aus B. LXXX, N. 10 des „Globus"). *В.Гнатюк.* XLVIII, Бібл. с. 36—40.

Kaindl R. F. Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Oesterreich. Інсбрук, 1902, ст. 16+537. *М. С.* L, Бібл. с. 33—37.

Kaindl R. F. Das Osterfest in der Bukowina (Beilage zur München. Allgemeinen Zeitung. 1901, N. 79). *В. Гнатюк.* XLVIII. Бібл. с. 36—40.

Kaindl R. F. Die Bukowina in den Jahren 1848 und 1849 (Oesterreichisch - Ungarische Revue, Bd. XXV, 1899, ст. 221—230,274—322). *Ів Франко.* XLVIII. Бібл. с. 24—25.

Kaindl R. F. Die Juden in der Bukowina (Sonder-Abdruck aus B. LXXX, N. 9 des „Globus"). *В. Гнатюк.* XLVIII. Бібл. с. 36—40.

Kaindl R. F. Die Majki Hauki, Waldfräulein der Bojken und Huzulen. Ein Beitrag zur vergleichenden Volkskunde (Beilage zur München. Allgemeinen Zeitung. 1902, N. 110. *В. Гнатюк.* XLVIII. Бібл. с. 36—40.

Kaindl R. E. Die Namengeburg der Ruthenen (Wiener-Zeitung, 1902, N. 26—27). *В. Гнатюк.* XLVIII. Бібл. с. 36—40.

Каманинъ И. Очеркъ гетманства Петра Сагайдачнаго, съ приложеніями. К., 1901, ст. I—IV+30+51. *О. Ч.* XLIX, Бібл. с. 26—28.

Kwartalnik historyczny за р. 1900. *Ю. Л.* XLVI, Н. Хр. с. 13—16; за р. 1901. *Ю. Л.* L, Н. Хр. с. 12—13.

Кедровъ Н. С. Древне-русскія братства (Русскій Архивъ, 1901, т. II, с. 305—336). *М. Грушевський.* XLIX. Бібл. с. 23—24.

Kętrzyński Stanisław. Kazimierz Odnowiciel (1034—1058) (Rozp. wydz. hist.-fil. XXXVIII, с. 295—373). ***М.** Грушевський.* XLVII. Бібл. с. 4—5.

Кеппенъ Ѳ. П. О прежнемъ и нынѣшнемъ распространеніи бобра въ предѣлахъ Россіи (Журн. Мин. Нар. Просв. 1902, кн. VI, VII і VIII). *Д. Ґ.* L, Бібл. с. 30—33.

Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII. Н. Хр. с. 12.

Кіевская Старина за 1901. *Д. К.* і *В. Г.* XVLIII, Н. Хр. с. 1—9.

Кіевскія Епархіяльныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 10—11.

Козаччина. Чернівці, 1902, ст. 52, 16⁰. *С. Т.* L, Бібл. с. 25—26.

Кокорудз Іл. Ягайлонський університет, єго засновок, розви-

ток і значінє. (Справозданє дирекциї ц. к. акад. ґімназ. у Львові, за р. шк. 1899/1900. Льв., 1900, ст. XXI). *С. Т.* L, Білб. с. 14—15.

Коробка Н. Колядки и щедровки, записанныя въ Волынскомъ Полѣсѣ. (Живая Старина, 1901, ст. 261—296). *В. Гнатюк.* L, Бібл. с. 43—45.

Kochanowski J. K. Witold Wielki książę litewski, studyum historyczne. Льв., 1900, ст. 207, мал. 8⁰. *М. Грушевський.* L, Бібл. с. 13—14.

Kochanowski J. K. Kazimierz Wielki, zarys żywota i panowania (Życiorysy znakomitych ludzi). Варшава, 1899, ст. 143, 8⁰. *М. Грушевський.* L, Бібл. с. 13—14.

Кочубинскій А. А. Тура (Турасъ) — Бѣлгородъ — Аккерманъ и его новая лапидарная надпись отъ 1454 года (Зап. Одесск. Общ. Истор. т. XXIII, ст. 29—198). *М. Грушевський.* XLVI, Бібл. с. 5 - 6.

Kubala Ludwik. Zajęcie Kijowa przez Moskwę w r. 1654 i zatarg prawosławnej cerkwi ruskiej z patryarchatem moskiewskim (Rocznik Akademii Umiejętności w Krakowie. Rok 1900/1901, с. 112—138). *С. Томашівський.* XLVII. Бібл. с. 18—20.

Кузьминъ Е. М. Т. Г. Шевченко, какъ живописецъ и ґраверъ (Искусство и Худ. Промышл. 1900, с. 61—75). *Ів. Труш.* XLV, Бібл. с. 25—26.

Кулаковскій Ю. Новоизданный византійскій трактатъ по военному дѣлу (Византійскій Временникъ, 1900). *М. Г.* XLV, Бібл. с. 3.

Курскія Епархіяльныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 14.

Kutrzeba Stanisław Dr. Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich (Rozprawy wydz. hist.-fil. XL i XLII. 1901—1902). *М. Грушевський.* XLVII, Бібл. с. 7—10.

Л. А. Отрывки изъ черниговскихъ воспоминаній (1861—63 гг.) (Кіевская Старина, 1901, III i V). *Д. Коренець.* XLVI, Бібл. с. 35—37.

Л. О. Очерки народной жизни въ Малороссіи во второй половинѣ XVII ст. (Кіевская Старина, 1901, чч. 1—3, 5, 7—12). *С. Томашівський.* XLVII, Бібл. с. 18—20.

Лазаревскій М. М. Письма къ Т. Г. Шевченку (1856—1859 гг.) (Кіевская Старина, 1901, II). *Ів. Стешенко.* XLVII, Бібл. с. 26—32.

La Légende Dorée див. Voragine.

Latyschev B. Scythica et Caucasica e veteribus scriptoribus Graecis et Latinis. Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скиѳіи и Кавказѣ, собралъ и издалъ съ русскимъ переводом В. В. Латышевъ, т. I, вип. 3. Спб. 1900, ст. 601—946+мапа. *М. Г.* XLVI, Бібл. с. 1.

Лебединцевъ Петро Гавриловичъ. Записки о „козащинѣ“ 1855 года (Кіевская Старина, 1900, кн. 7—8, ст. 1—50). *С. Томашівський.* XLV, Бібл. с. 27—35.

Левицкій Иванъ Ем. Прикарпатская Русь въ XIX в. въ біографіяхъ и портретахъ еи дѣятелей зъ увзглядненьемъ замѣчательныхъ людей, котрыхъ 1772 р. заставъ при жизни. Львôвъ, Томъ I, вып. I—IV. *І. Франко.* XLVI, Бібл. с. 25—28.

Leszczyński Jan. Cesya wschodnio-galicyjska na rzecz Rosyi (Rokowania cesyjne: październik 1809 — czerwiec 1810) (Kwartalnik historyczny, 1902,

I, ст.). *М. К—а.* XLIX. Бібл. с. 34.

Линниченко И. А. и В. В. Хвойко. Находка орнаментированныхъ костей мамонта (Зап. Од. Ист. Общ. XXIII). *М. Г.* XLV, Бібл. с. 1—2.

Линниченко И. А. и В. В. Хвойко. Сосуды со знаками изъ находокъ на площадкахъ трипольской культуры (Зап. Одес. Іст. Общ. XXIII). *М. Г.* XLV, Бібл. с. 1—2.

Линниченко И. А. О новѣйшихъ раскопкахъ г. Хвойка (Зап. Одес. Ист. Общ. XXIII). *М. Г.* XLV, Бібл. с. 1—2.

Литовскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901 *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 16.

Лїтературно - науковий Вістник за 1901 р. (тт. XIII—XVI). *С. Т.* XLVII, Н. Хр. с. 1—7.

Łoziński Bronisław Dr. Agenor hrabia Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich, Льв., 1901, ст. 288. *Ів. Франко.* XLVIII, Бібл. с. 25—31.

Łoziński Bronisław Dr. Głos niemiecki z roku i o roku 1846 (Przewodnik naukowy i literacki, 1902, c. 97, 193, 289). *Ів. Франко.* L, Бібл. с. 42.

Łoziński Bronisław Dr. Z teki Maurycego Kraińskiego (Przewodnik naukowy i literacki, 1901, c. 696, 780, 875). *Ів. Франко.* L, Бібл. с. 40—41.

Łoziński Władysław. Ormiański epilog lwowskiej sztuki złotniczej (Sprawozdania komisyi do badania historyi sztuki w Polsce. T. VII, вип. 1 і 2, ст. 242—271, 1902). *М. Г—а.* XLVII, Бібл. с. 23—24.

Лучицкій И. Крестьяне и крестьянская реформа въ восточной Австріи (Кіевская Старина, 1901, кн. III й V). *Ів. Франко.* XLVIII, Бібл. с. 23—24.

Любавскій Матвѣй. Литовско-русскій сеймъ, опытъ по исторіи учрежденія въ связи съ внутреннимъ строемъ и внѣшнею исторіею государства. Москва, 1901, 850+232+LXXII (відб. з Чтеній Москов. 1900—1901). *М. Грушевський.* XLVII, Бібл. с. 10—12.

Lud за р. 1900. *В. Г.* XLVI, Н. Хр. с. 17—19; за р. 1901. *В. Г.* L, Н. Хр. с. 14—17.

Лященко А. Замѣтки о сочиненіяхъ Өеодосія, писателя XII вѣка. Спб. 1900, ст. 36. *М. Грушевський.* XLVII, Бібл. с. 5—6.

Малинка Ал. Н. Сборникъ матеріаловъ по малорусскому фольклору. Чернигів, 1902, ст. XXII+388. *В. Г.* XLVI, 37—43.

Матеріалы для исторіи экономическаго, юридическаго и общественнаго быта Старой Малороссіи, издаваемыя подъ редакціей Н. П. Василенка, вып. I. — Генеральное Слѣдствіе о маетностяхъ Нижинскаго полка 1729—1730 г. Чернигів, 1901, ст. 417, мал. 8°. *М. Г.* XLVIII, Бібл. с. 19—20.

Матеріалы для исторіи экономическаго, юридическаго и общественнаго быта Старой Малороссіи, издаваемые подъ редакціей Н. П. Василенка, выпускъ II. Экстрактъ изъ указовъ инструкцій и учрежденій. Собрано въ Правительствующемъ Сенатѣ по малороссійской экспедиціи 1786 года. Чернигів, 1902, ст. IX+296. *І. Ш.* XLIX, Бібл. с. 32—34.

Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, wydawane staraniem komisyi antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie, t. III, 1898, IV, 1900, V, 1901. *В. Г.* XLVII, Бібл. с. 35—37.

Меліоранскій Платонъ. Турецкіе элементы въ языкѣ „Слова о полку Игоревѣ“ (Извѣстія отд. русскаго языка академіи наукъ, 1902, II). *М. Г.* XLIX, Бібл. с. 13.

Минскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 15—16.

Міръ Божій за р. 1901. *В. Др.* L, Н. Хр. с. 3—4 (за р. 1900 згадано — XLVI, Н. Хр. с. 2).

Mises Ludwig von. Die Entwickelung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Galizien (1772—1848) (Wiener Staatswissenschaftliche Studien herausgegeben von Edward Bernatzki und Eugen von Philippovich, Vierter Band, zweites Heft) Відень і Липськ, 1902, ст. 144. *Ів. Франко.* L, Бібл. с. 37—40.

Молода Україна за р. 1901. *С. Т.* XLVII, Н. Хр. с. 14—15.

Научное Обозрѣніе за рік 1901. *В. С.* L, Н. Хр. с. 4 (за р. 1900 згадано XLVI, Н. Хр. 2).

Научно-Литературный сборникъ. Періодическое изданіе „Галицко-русской Матицы“. Подъ редакціей Б. А. Дѣдицкаго, 1901, т. I, кн. 1—4, ст. 324+228+XXXII. *В. Г.* XLVII, Бібл. с. 40—44.

Оглоблинъ Н. Красноярскій бунтъ 1695—1698 гл. Къ исторіи народныхъ движеній XVII вѣка (Журналъ Мин. Нар. Просвѣщенія, 1901, май, ст. 26—69). *С. Т.* XLVIII, Бібл. с. 18—19.

Ольховскій Г. Важный моментъ въ исторіи Холмской Руси (къ вопросу о 900-лѣтіи холмской православной епархіи (1001—1901) Холмскій каѳедральный Рождество-Богородичный соборъ отъ начала его существованія до введенія уніи на соборѣ въ Брестѣ (1001—1596) (Странникъ 1901, VII, с. 210—230). *С. Г.* XLVIII, Бібл. с. 7.

Отчетъ Императорской Археологической Коммиссіи за 1892—1895. Спб. 1894—1897, ст. 173+121+171+201. *Ю. С.* XLVI, Бібл. с. 1—5.

Отчетъ Императорской Археологической Коммиссіи за 1896 і 1897 рр. Спб. 1898 і 1900, ст. 2+151, 2+191. *Ю. С.* XLVII, Бібл. с. 1—3.

Папковъ А. А. Братства. Очеркъ исторіи западно-русскихъ православныхъ братствъ. Сергіева Лавра, 1900, ст. 4+64+291+22+5+39. *М. Грушевський.* XLIX, Бібл. с. 20—23.

Папковъ А. церковно-общественные вопросы въ эпоху царя Освободителя (1855—1870). Спб. 1902, ст. 184. *С. Г.* XLVIII, Бібл. с. 32—36.

Pastrnek František. Dějiny slovanských apoštolů Cyrila a Methoda. S rozborem a otiskem hlavných pramenů. (Spisův poctěných jubilejní cenou král. české společnosti nauk v Praze čislo XIV), Прага, 1902, ст. XI+300. *Ів. Франко.* XLIX, Бібл. с. 8—10.

Перетцъ И. В. Замѣтки и матеріалы для исторіи пѣсни въ Россіи. I—VIII. Спб. 1901, ст. 83. *Ів. Франко.* XLV, Бібл. с. 14—17.

Перетцъ В. Н. Матеріалы къ исторіи апокрифа и легенды. I. Къ исторіи Громника (Записки Ист.-филолог. факультета Имп, СПетербурскаго университета, т. LIV вып. 1). *Ів. Франко.* XLIX. Бібл. с. 15—19.

Перетцъ В. Н. Матеріалы къ исторіи апокрифа и легенды. II. Къ исторіи Лунника (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и Словесности Имп. Акад. Наукъ, 1901,

кн. 3 і 4). *Ів. Франко*. XLIX, Бібл. с. 15—19.

Петровъ Н. И. Историко-археологическій очеркъ г. Брянска, Орловской губерніи, и его отношеній къ Кіеву (Труды Кіевской Духовной Академіи, 1901, I, с. 3—33). *С. Г.* XLVI, Бібл. с. 13—14.

Петрушевскій В. О личности и церковно-музыкальномъ творчествѣ А. Л. Веделя (Труды Кіев. Дух. Акад. 1901, VII, с. 382—396). *С. І.* XLVI, Бібл. с. 24—25.

Piekosiński Franciszek. Wiece, sejmiki, sejmy i przywileje ziemskie w Polsce wieków średnich, Кракiв, 1900. *М. Грушевський*. XLV, Бібл. с. 4—7.

Piekosiński Franciszek. Sądownictwo w Polsce wieków średnich. Кракiв, 1898, ст. 34. *М. Г.* L, Бібл. с. 15.

Piekosiński F. Statut Litewski, część I (Rozprawy Akad. Umiejętności, т. XXXIX, Кракiв, 1900, ст. 61—30). *М. Гушевський*. L, Бібл. с. 15—20.

П—ій М. П. Забытые мемуары П. З. Хомякова (Журналъ Министерства Нар. Просв. 1891 кн. VIII, с. 225—284). *В. Д.* L, Бібл. с. 27—30.

Подольскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII. Н. Х. с. 11—12.

Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Х. с. 16.

Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости за 1901 р. *Ю. С.* XLVIII, Н. Х. с. 13.

Православный Собесѣдникъ (орґан казанської академії) — згад. т. XLII. 3 і L. 6.

Prochaska Antoni. W obronie społeczeństwa, studyum z dziejów Władysława Warneńczyka (Kwartalnik historyczny, 1901). *М. Ґрушевський*. XLV, Бібл. с. 4—7.

Prochaska Antoni. Geneza i rozwój parlamentaryzmu za pierwszych Jagiellonów, Кракiв, 1898. *М. Грушевський*. XLV, с. 4—7.

Prochaska Antoni. Lenna i maństwa na Rusi i na Podolu, Кракiв, 1901. *М. Грушевський*. XLVI, Бібл. с. 21—23.

Przewodnik naukowy i literacki за р. 1900. *С. Т.* XLVI, Н. Хр. с. 12; за р. 1901. *С. Т.* L, Н. Хр. с. 12.

Przegląd powszechny за р. 1900. *С. Т.* XLVI, Н. Хр. с. 13.

Przegląd polski за р. 1900. *С. Т.* XLVI, Н. Хр. с. 12—13.

Rawita-Gawroński. Wycieczki historyczno-archeologiczne po Ukrainie (Przewodnik naukowy i literacki) 1901, т. XXIX, 45—57, 131—148. *С. Т.* XLVII, Бібл. с. 3—4.

Roze I.-B. див. Voragine.

Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział historyczno-filozoficzny, томи XXXVIII до XXXIX (серія II т. XIII і XIV). Кракiв 1900, с. 395 і 399 *Ф. М.* XLIX, Бібл. с. 46—49.

Рудневъ М. Церковное судопроизводство по дѣламъ о расторженіи брака по причинѣ супружеской невѣрности (Христіанское Чтеніе, 1901, кн. IX, X і XI). *С. Г.* XLVIII, Бібл. с. 7—8.

Рудовичь Іоанъ. Коротка історія галицко львôвскои епархіи на основѣ грецкихъ жерелъ и иншихъ новѣйшихъ пôдручникôвъ, Жовква, 1902, ст. 58. *С. Т.* L, Бібл. с. 25.

Руслан за р. 1901. *В. Г.* XLVII, Н. Хр. с. 13—14.

Русская Мысль за р. 1901. *М. О.* L, Н. Хр. с. 1—3 (за р.

1900 згадана — XLVI, Н. Хр. с. 2).

Русская Старина за р. 1900, *О. Г.* XLVI, Н. Хр. с. 4; за р. 1901. *М. Г.* L, Н. Хр. с. 6.

Русскій Архивъ за р. 1900. *М. Г.* XLVI, Н. Х. с. 4; за р. 1901, *М. Г.* L, Н. Хр. с. 6.

Русскій Вѣстникъ за р. 1900. *О. Г.* XLVI, Н. Хр. с. 2 (за р. 1901 згадано — L, Н. Хр. с. 4).

Русскій Филологическій Вѣстникъ за р. 1900. *Е. Т.* XLVI, Н. Хр. с. 8; за р. 1901, *С. В.* L, Н. Хр. с. 8—10.

Русское Богатство за р. 1901. *С. Є.* L, Н. Х. с. 3 (за р. 1900 згадане — XLVI, Н. Хр. с. 2).

Sauerland H. u. Haseloff A. Der Psalter Erzbischof Egberts von Trier, I—II, Трір, 1901, ст. 4+215+62. *М. Грушевський.* Н. Хр. 1 і далї.

Századok за р. 1901. *С. Т.* L, Н. Хр. с. 17.

Саккети Л. Главные моменты въ развитіи русскаго православнаго духовнаго пѣнія (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1901, XIII, с. 39—73). *М. Г.* L, Н. Х. с. 27.

Самостійна Україна, промова, Льв., 1900, ст. 23, 16⁰. *С. Т.* L, Бібл. с. 26.

Свѣнцицкій И. С. Начало философіи въ русской литературѣ XI—XVI вв. (Н.-лит. сборникъ Галицко-русской Матицы, 1, с. 161 — 170, 246—255). *М. Г.* XLVIII, Бібл. с. 6.

Свистунъ Ф. И. Галичина могила (Научно - литературный сборникъ Галицко-русской Матицы, 1, с. 16—25). *М. Грушевський.* XLVIII, Бібл. с. 4—5.

Сѣцинскій Е. Археологическая карта Подольской губерніи. М—ва, 1901, ст. 158. 4⁰+мапа Поділя. *В. Доманицкий.* L, Бібл. с. 3—7.

Skórski Alexander. Euzebiusz Czerkawski, jego życie i działalność pedagogiczna. Przyczynek do historyi rozwoju szkolnictwa. Zeszyt I, Львів, 1898, ст. 144. *Ів. Франко.* XLVIII, Бібл. с. 31—32.

Slovensko. Sborník statí věnovaných kraj a lidu slovenskému. Umělecka Beseda svým členům na rok 1901, Прага, 1901, ст. 212, 4⁰. *В. Гнатюк.* XLIX, Бібл. с. 39—42.

Соболевскій А. Изъ исторіи русскаго языка (Журн. Мин. Н. Просв., 1901, IX, ст. 396—409). *І. Копач.* XLIX, Бібл. с. 13—14.

Соболевскій А. И. Къ исторіи древнѣйшей церковно-славянской письменности, Варшава, 1902, ст. 25. *І. Б.* L, Бібл. с. 10—11.

Списокъ населенныхъ мѣстъ Кіевской губерніи. К. 1900, ст. LXXX+1896 мал. 8⁰+мапа. *М. Г.* XLVII, Бібл. с. 39.

Sprawozdania komisyi do badania historyi sztuki w Polsce, т. VII, випуск I і II, Краків 1902, ст. 355+XCVIII+5 таблиць. *М. Г—а.* XLVIII, Бібл. с. 9—10.

Срезневскій И. И. Изъ переписки (1829—39 гг.) (Кіевская Старина, 1901, VI—VIII). *Ів. Стешенко*, XLVII, Бібл. с. 26—32.

Срезневскій В. И. О нѣсколькихъ автографахъ И. П. Котляревскаго (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1902, III). *Ів. Стешенко*, XLVII, Бібл. с. 26—32.

Старинный малорусскій письмовникъ: „Книга глаголемая листовня", съ предисловіемъ Б. Д. Гринченка. Чернигів, 1901, ст. XIV+41. *В. Гнатюк.* XLIX, Бібл, ст. 30—32.

Statut Litewski drugiej redakcyi (1566) (Collectanea ex archivo Collegii juridici Acad. Litterarum Cracoviensis t. VII — Archiwum Komisyi Prawniczej t. VII). Краків, 1900, 70+568. *М. Грушевський.* L, Бібл. с. 15—20.

Стороженко А. В. Очерки переяславской старины. Изслѣдованія, документы и замѣтки. К. 1900, ст. 235, 16⁰. *М. К—а.* XLIX, Бібл. с. 28—30.

Сушко Олександер. Єзуїти в заведеню Унії на Руси в доберестейській добі (Альманах русько-українських богословів, Львів 1902, 117—195). *Ів. Франко.* XLVII, Бібл. с. 16—17.

Таврическія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 12.

Talko-Hryncewicz. I. Przyczynki do poznania świata kurhanowego Ukrainy (Materyały antropologiczno - archeologiczne i etnograficzne. IV, 1900, с. 1—32). *М. Грушевський.* XLVIII, Бібл. с. 1—2.

Teka konserwatorska grona konserwatorów Galicyi zachodniej, tom I, Краків 1900, ст. XV+558, 4⁰. *М Г.* XLVIII. Бібл. с. 8 - 9.

Törtenélmi Tár за р. 1901. *С. Т.* L, Н. Хр. с. 17.

Трипольскій Н. Н. Историческія свѣдѣнія о г. Житомірѣ (Волынскій историко - археологическій сборникъ, вып. II). *С. Т.* XLV, бібл. с. 7 8.

Труды Кіевской Духовной Академіи за р. 1901. *С. Г.* XLVIII, Н. Х. с. 10.

Тупиковъ Н. М. Страсти Христовѣ въ Западно - русскомъ спискѣ XV вѣка. (Памятники древней письменности и искусства CXL). Спб. 1901. *Ів. Франко.* XLV, Бібл. с. 13—14.

Университетскія Извѣстія (київські) за рік 1901. *С. Т.* XLVIII, Н. Х. с. 9.

Ученыя Записки Казанскаго Университета за р. 1900. *М. Г.* XLVI, Н. Х. с. 3; за р. 1901. *М. Г.* L, Н. Хр. с. 5.

Ученыя Записки Юрьевскаго Университета за 1900. *О. Г.* XLVI, Н. Х. с. 3.

Учитель за р. 1901. *С. Т.* XLVII, Н. Х. с. 15.

Federowsky Michał. Lud białoruski na Rusi litewskej. materyały do etnografii slowiańskiej. т. II, с. 1, Краків, 1902, ст. XXXII +358. *В. Г.* XLVII, Бібл. с. 37—39.

Филологическія Записки за 1900 р. *Е. Т.* XLXI, Н. Хр. с. 8; 1901. *С. В.* L, Н. Хр. с. 10.

Фотинскій О. Обыкновенные люди старой Волыни (Волынскій историко - археологическій сборникъ, вып. II. *С. Т.* XLV, Бібл. с. 8 - 10.

Францевъ В. А. Изъ эпохи возрожденія Угорской Руси. Льв., 1902, ст. 14. *В. Гнатюк.* XLIX, Бібл. с. 35—39.

Францевъ В. А. Изъ переписки В. А. Мацѣевскаго съ русскими учеными, Москва, 1901, ст. 56. *В. Г.* XLV, Бібл. с. 26 - 27.

Францевъ Вл. Обзоръ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси. Изъ отчета о заграничной командировки, Варшава, 1901, ст. 53. *В. Гнатюк.* XLV, Бібл. с. 41—46.

Харламповичъ К. В. Къ вопросу о просвѣщеніи на Руси въ домонгольскій періодъ (Н.-лит. сборникъ Галицко-русской Матицы, 1, с. 109 - 230). *М. Грушевський.* XLVIII, Бібл. с. 5.

Хвойка В. В. Поля погребеній въ середномъ Поднѣпровіи. Роскопки въ 1899—1900 г. (Зап.

Имп. Р. Археол. Общества, т. XII, 1—2. Спб. 1901, с. 182—190). *В. Доманицкий.* L, Бібл. с. 1—3.

Хвойка В. В. див. іще Линниченко.

Херсонскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901 — згад. XLVIII, Н. Хр. с. 12.

Chmielowski P. Liberalizm i obskurantyzm na Litwie i Rusi (1815 — 1823), Варшава, 1898. *I. Франко.* XLV, Н. Хр. с. 1 і далї.

Холмско-Варшавскій Епархіальный Вѣстникъ за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 14—15.

Христіанское Чтеніе (орґан петербур. академії) — згад. XLVII, Н. Хр. с. 3 і L, Н. Хр. с. 6.

Черниговскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 12—13.

Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора - лѣтописца, книга XIV, вип. I—III, К. 1900, ст. 89 + 166 + 192+56+44. *Ф. Марисюк.* XLIX, Бібл. с. 42—46.

Чтенія въ Обществѣ исторіи и древностей (московськім) за р. 1900 р. *М. Г.* XLVI, Н. Хр. с. с. 3—4; за р. 1901, *М. Г.* L, Н. Хр. с. 5.

Шахматовъ А. Древноболгарская энциклопедія X вѣка (Византийскій Временникъ, 1900). *М. Г.* XLV, Бібл. с. 3—4.

Шенрокъ В. И. А. Кулишъ Біографическій очеркъ. К. 1901, ст. 225. *О. Маковей.* XLVI, Бібл. с. 29—35.

Штернъ-фон, Э. Р. Новый эпиграфическій матеріалъ, найденный на югѣ Россіи (Зап. Одес. общ. исторіи, т. XXIII, с. 1—32). *М. Грушевський.* XLVI, Бібл. с. 5—6.

Штернъ-фон, Э. Р. О послѣднихъ роскопкахъ въ Аккерманѣ (Зап. Одес. общ. исторіи, т. XXIII, с. 33—61). *М. Грушевський.* XLVI, Бібл. с. 5—6.

Яворскій Ю. Я. Къ исторіи галицко-русскихъ колядокъ, Льв., 1901, ст. 38. *В. Г.* XLV, Бібл. с. 39—40.

Jaworskij Juljan. Kumać po lembersku. Przyczynek do słownika gwary złodziejskiej iwowskiej, Льв., 1901, ст. 8. *В. Гнатюк.* L, Бібл. с. 45—46.

Jagič Vatroslav. Einige Streitfragen (Archiv für sl. Philologie, т. XXII, 1900). *I. Копач.* XLVI, Бібл. с. 8—9.

Jagič Vatroslav. Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache (Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe, т. XLVII, 1902, ст. 88—96). *Ів. Франко.* XLIX, Бібл. с. 5—8.

Яроцкій Я. В. Изъ прошлаго Волыни. Сборникъ историческихъ очерковъ. Вып. I, 1900, ст. 50 (без місця друку). *Ч.* XVVII, Бібл. с. 24—26.

Ясинскій М. Н. Луцкій Трибуналъ, какъ высшая инстанція для Волынскаго, Брацлавскаго и Кіевскаго воеводства въ послѣдней четверти XVI в. (Чтенія въ истор. общ. Нестора-лѣтописца, т. XIV, 1900). *Г. Г.* L, Бібл. с. 21—25.

Скорочення авторських імен:

В. Г. — Володимир Гнатюк, **Г. Г.** — Григорий Головка, **В. Д.** — Василь Джиджора, **Д. Ґ.** — Дмитро Греголинський, **Д. К.** — Денис Коренець, **І. Б.** — Іван Брик, **І. К.** — Іван Копач, **І. Ш.** — Іля Шраг, **М. Г-а** — Марія Грушевська, **М. Г.** і * — Мих. Грушевський, **М. К-а** — Мих. Коцюба, **М. С.** — Микола Стадник, **О. Ч.** — Осип Чайківський, **С. Гм.** — Семен Гуменюк, **С. Гн.** — Стефан Ганущак, **С. Є.** — Сергій Єфремов, **С. Т.** — Стефан Томашівський, **Ф. М.** — Франц Марисюк, **Ю. Л.** — Юліан Левицький.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševskyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskyj 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyskyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barvinskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messaparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachivskyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarevskyj's. Desiderata von M. Hruševskyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Errinnerung an Markian Šaškevič, von V. Kocovskyj 25—35; 3. Ševčenko und Mickievič, vergleichende Studie von Dr A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanči", Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševskyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyskyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyskyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von V. Levickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševskyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovskyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniss, kritisch-biographische Skizze von A. Konyskyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševskyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und commerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd" (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševskyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes", griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševskyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd", einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-litthuauischen Chronik, von M. Hruševskyj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie", ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyskyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhund., von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovškyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürst. Litthauen, von M. Hruševškyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth von E. Barvińskyj s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševškyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5, Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševškyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F.Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, migeth. von M. Hruševškyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševškyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašivškyj, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševškyj 1—16; 5. Wiss. Chronik; Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivškyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševškyj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniaževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševškyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyćkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., herausg. von M. Hruševśkyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyśkyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgetheilt von E. Barvinśkyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniaževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. Al. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen wahrend der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivśkyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hruševśkyj S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotoćkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotoćkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897, dargestellt von V. Budzynovśkyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševśkyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyćkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševśkyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivśkyj 1—138; 3. Chmelnyćkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyćkyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyćkyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyćkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiv (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševśkyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celevyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Levyćkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5 Miscellanea 1—12; 6 Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryćkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Ševčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 95—200; 4. Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševśkyj. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilen Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševśkyj, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahr., von M. Hruševśkyj, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jarh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheitigung, von S. Rudnyćkyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševśkyj, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyćkyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V, Inhaltsverzeichniss des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka (Galizien) von M. Hruševskyj S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortzetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Fortzetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M, Korduba — III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeischriften für das Jahr **1898** (Schluss) **1—54**; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahr., von Michael Hruševskyj S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe de Gedichte Ševčenko's: von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik, Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivškyj 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV-XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgetragen Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Litteraturgeschichte. I. Vorworf (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Litteraturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate, u A.: Die Nasal-Vocale in des slavischen Sprachen, von A. Barvinškyj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwickelung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von E. Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liedet vom Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovškyj, 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratškyj. 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialekte, von V. Hnatiuk, 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars", ein altukrainisches Poem au, apokryphische Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenškyj, von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der 'Αντίῤῥησις (1599)? von Dr. C. Studynškyj, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser frühester ukrainischer Intermedien aus dem J. 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

Inhalt des XXXVII Bandes. 1. Die Ohrringe des sog. Kijever Typus bei modernen Kaukasiern, von M. Hrusevškyj S. 1—4; 2. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, 1—91; 3. Der Kijever Archäologen-Congress, von N. Knjaževyč, 1—11; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum, 1—28; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXXVIII Bandes. 1. Drei Bleisiegel aus der Umgegend von Halič (mit Abbildungen), von M. Hruševškyj, S. 1-4; 2. *Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovškyj zu Polen in den Jahren 1657 8, von D. Koreneć, 1—20; 3 *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh, von Dr. I. Franko, Beilagen, XII-XXV (Schluss) 91—162; 4. Miscellanea, 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 — Die in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, 1—25; 2) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter, 26-38; 6. Bibliographie, 1—56; 7. Inhaltsverzeichniss des IX Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIII—XXXVIII), 1—12.

Inhalt des XXXIX Bandes. 1. Zum Andenken an Alexander Konyškyj, von M. Hruševškyj, S. 1-14; 2. Ungedruckte Gedichte des T. Ševčenko, mitgetheilt von A. Konyškyj, S. 1—8; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Schluss), S. 1—22; 4. Übersicht des gegenwärtigen Standes der historischen Forschungen über die ukrainische Litteratur. Die älteste Pe-

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

riode. Einige Probleme und Desiderata, von Dr. Al. Kolessa, S. 1—40; 5. Lateinische Infinitive auf ier, von I. Kopač, S 1—2; 6. Miscellanea 1—6; 7. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter (Schluss), IV. Neue Zeit, S. 1-56; 2) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 (Schluss), S. 57—78; 8. Bibliographie, S. 1—32.

Inhalt des XL Bandes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aufstandes Nalyvajko's, mitgetheilt von B. Domanyćkyj, S. 1—6; 2. Das Jahr 1848 und das griech.- kath. geistliche Seminar in Lemberg, mitgetheilt von G. Kmit, S. 1—10; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratśkyj (Fortsetzung folgt), S. 1—113; Miscellanea, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Die Arbeiten N. Kondakov's auf dem Gebiete der Geschichte altruthenischen Kunst, von M. Hruševśkyj, S. 1—13. 6. Bibliographie, S. 1—41.

Inhalt des XLI Bandes. 1. Chronologie der Chronik von Halyč und Volodymyr (sog. Hypatios-Chronik), eine Untersuchung von M. Hruševśkyj, S. 1—72; 2. Studien auf dem Gebiete des Karpatoruthenischen Schriftthums im XVII—XVIII Jahrh. I. Presbyter Johannes, Smera der Kumane und Entdeckung Tibets, von Dr. I. Franko. S. 1—50; 3. Miscellanea, S. 1—11; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivśkyj, S. 1—9; 5. Bibliographie, S. 1—47.

Inhalt des XLII Bandes. 1. Kritische Analyse der sogenannten Thukidideischen Archäologie, von I. Kopač, S. 1—20; 2. Beiträge zur Geschichte der Rekrutenaushebung in Galizien am Ende des XVIII und bis Mitte des XIX Jahr., mit getheilt von M. Zubryćkyj, S. 1—18; 3. Slovaken oder Ruthenen? Beiträge zur Erklärung der Frage über die Nationalität der West-Ruthenen in Ungarn, von V Hnatiuk, S. 1—81; 4. Miscellanea, S. 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die althebräische Geschichte, von Dr. I. Franko, S. 1—19; 6. Bibliographie, S. 1—50.

Inhalt des XLIII Bandes. 1. Alexius Storoženko, Beitrage zur einer Charakteristik seiner Werke, von J. Stešenko, S. 1—46; 2. Aus der Korrespondenz des Dionysius Zubryćkyj (J. 1840—1853), mitgetheilt von Dr. C. Studyński, S. 1—66; 3. Miscellanea, S 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—24; 5. Bibliographie, S. 1—41; 6 Von dem Museum der Ševčenko Gesellsshaft der Wissenschaften, ein Aufruf an die ukrainische Gesellschaft, S. 1—3.

Inhalt des XLIV Bandes. 1. Ein Trinkerwunder in Korsun, Beitrag zue Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko, S. 1-14; 2. Beiträgt, zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accens- von J. Verchratśkyj (Fortsetzung), S. 113—224; 3. Miscellanea, S. 1—9; 4. Wiesenschaftliche Chronik: Proben einer Biographie des Pantelejmon Kuliš und Charakteristik seiner Thätigkeit, von J. Stešenko S. 1—28; 5. Bibliographie, S. 1—51.

Inhalt des XLV Bandes. 1. Haben wir authentische Urkunden des Für sten Leo von Halyč? Kritische Untersuchung von M Hruševśkyj, S. 1—24; 2. Eine Denkschrift zur Vertheidigung der Rechte der Orthodoxen und Dissidenten aus der Zeit des Vierjährigen Landtages, mitgetheilt von M. Haluščynśkyj, S. 1—12; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent von J. Verchratśkyj (Schluss) S. 225-280; 4. Miscellanea, S. 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der polnischen Gesellschaft in der Ukraine im XIX Jahrhundert, I—VI, von Dr. I. Franko, S. 1—42; 6. Bibliographie S. 1—46; 7. Inhaltsverzeichniss des X Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIX—XLIV), S. 1-14.

Inhalt des XLVI Bandes. 1. Der Madeleine-Styl in der Ukraine, von Theo[illegible] (mit mehreren Illustrationen und Phytotypien), S. 1—12; 2. Der heilige [illegible] Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. Ivan Franko (I. Vorwort. II. Was wissen wir vom wirklichen heil. Clemens? III. Die Pseudo-Clementinen), S. 1—44; 3. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheil von Vladimir Hnatiuk (Einleitung, I. Die Gedichte aus Nord-Ungarn N. 1—54). S. 1—68; 4. Miscellanea, S. 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 (Schluss), S. 1—24; 6. Bibliographie, S. 1—44